T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GARİB-NÂME'DE EKLER

Tezi Hazırlayan
Sevinç YAKUT

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2007
KAYSERİ

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH danışmanlığında Sevinç YAKUT tarafından hazırlanan "Gorlar Nâme'de Ekler" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

16 / 08 / 2007

JÜRİ:

Danışman Prof. Dr. Mustafa Argunşah

Üye Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Üye Yard. Doç. Dr. Müntaz SARIGÖZ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 16.08.2007 tarih ve 23 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

16 / 08 / 2007

T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Türkçenin dönemlerinin yeterli biçimde değerlendirilebilmesi, dönemler hakkında genel yargılara varılabilmesi hiç şüphesiz dönem özelliklerini taşıyan eserlerin layıkıyla incelenmesine bağlıdır. Bu bağlamda Türkçenin gelişimindeki önemli aşamalardan biri olan Eski Anadolu Türkçesinin incelenmesinde bu dönemin seçkin eserlerinden *Garib-nâme*'nin kayda değer bir rolü vardır. Bu amaçla *Garib-nâme'de Ekler* isimli çalışmamızı şu esaslar üzerine kurduk:

Giriş bölümünde kısaca Eski Anadolu Türkçesi dönemi hakkında bilgi verildikten sonra Âşık Paşa'nın hayatı ve eserlerinden bahsedildi. Ayrıca çalışmamızın temeli olan *Garib-nâme*'nin dili ve önemi hakkında genel bazı tespitler ortaya konuldu.

Çalışmanın temel inceleme yöntemi, tespit edilen eklerin şekil olarak gösterdikleri faklılıkların belirlenmesi ve fonksiyonlarının açıklanması üzerine kuruludur. Bu amaçla inceleme kısmı, iki bölüm hâlinde düzenlenmiştir.

Birinci bölümde *Garib-nâme* içerisinde yer alan isim ve fiil çekim ekleri sırasıyla belirlenerek her birine ait çeşitli örnekler verildi. Ekler tespit edilirken işleklik dereceleri incelendikten sonra fonksiyonlarıyla birlikte açıklandı.

İkinci bölümde *Garib-nâme*'deki yapım ekleri tespit ve tasnif edilerek dört kısım hâlinde incelendi. Dönemin dil özelliklerini yansıtan bütün ekler, beyitlerdeki kullanımları ve fonksiyonları belirtilerek izah edildi.

Çalışmamızda Kemal Yavuz'un Türk Dil Kurumu tarafında 2000'de yayımlanan *Âşık Paşa Garib-nâme* adlı eserini esas aldık. Örneklerini verdiğimiz beyitlerin ve mısraların çevirisinde, buyük oranda bu eserden faydalandık.

Bu çalışmamda benden desteğini bir an olsun esirgemeyen aileme, çalışmalarımdaki rehberliği, tecrübeleri ve örnek kişiliği ile her zaman yanımda olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH'a, sabrı, yol göstericiliği ve anlayışı için sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Sevinç YAKUT

ÖZET

GARİB-NÂME'DE EKLER

Çalışmamızda, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Âşık Paşa'nın *Garib-nâme* adlı eserini içerdiği çekim ve yapım ekleri yönünden incelemeye çalıştık. Bu çerçevede çalışmamızı iki ana bölüm hâlinde düzenledik. Birinci Bölüm'de *Garib-nâme*'deki çekim eklerini tespit ederek her bir ekin kullanım yerlerine dair örnekler verdik. İkinci Bölüm'de *Garib-nâme'*deki yapım eklerini bilinen şekliyle dört kısım hâlinde tasnif ederek her eke dair tespitlerimizi ve eklerin eserde kullanılan örneklerini sıraladık. Eserden döneme ulaşılmasını hedefleyen bir değerlendirme tarzını da dikkate aldığımız bu incelemede, *Garib-nâme*'nin ek yönünden dönemi adına farklılık ve benzerlik taşıyan yönlerini ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, *Garib-nâme*, Âşık Paşa, Yapım Ekleri, Çekim Ekleri.

ABSTRACT

SUFFİXS IN GARİB-NÂME

In our works, we have tried to examine Aşık Paşa's creation named *Garib-name* which is one of the important creation of old Anatolia Turkish in terms of conjugation and construction suffixs which the creation includes in. by this means, we have arranged our work as two main part. İn the first part we have given examples relating to the place where each of the suffixs is used, by finding the conjugation suffixs in *Garib-name*. In the second part, we have lined up the examples used in the creation of the suffixs and our findings relating to each of suffixs, by classifying the construction suffixs in *Garib-name* as the four part. In this examination which we have considered an evaluation manner aiming at coming from the creation to the term too, we have discussed *Garib-name*'s sides, in terms of suffix, which have the difference and similarity due to the terms.

Key Words: Old Anatolia Turkish, *Garib-name*, Âşık Paşa, Construction Suffixs, Conjugation Suffixs.

İÇİNDEKİLER

S. Nu.

ÖNSÖZ I

ÖZET III

ABSTRACT IV

İÇİNDEKİLER V

KISALTMALAR XI

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: 1. ÇEKİM EKLERİ 13

1.1. İSİM ÇEKİM EKLERİ 13

1.1.1. Çokluk Eki +lAr 13

1.1.2. İyelik Ekleri 17

1.1.2.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki 19

1.1.2.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki 20

1.1.2.3. Teklik 3. Kişi İyelik Eki 21

1.1.2.4. Çokluk 1. Kişi İyelik Eki 23

1.1.2.5. Çokluk 2. Kişi İyelik Eki 24

1.1.2.6. Çokluk 3. Kişi İyelik Eki 24

1.1.3. +ki Aitlik Eki 29

1.1.4. Hâl Ekleri 30

1.1.4.1. Yaklaşma Hâli Eki 30

1.1.4.2. Belirtme Hâli Eki 35

1.1.4.3. Bulunma Hâli Eki 39

1.1.4.4. Ayrılma Hâli Eki 42

1.1.4.5. İlgi Hâli Eki 48

1.1.4.6. Vasıta Hâli Eki 51

1.1.4.6.1. +n Vasıta Hâli Eki 52

1.1.4.6.2. +IA Vasıta Hâli Eki 53

1.1.4.6.3. Ekleşmeden kullanılan +IlA da vasıta ifade eder.....54

1.1.4.7. Eşitlik Hâli Eki.....55

1.1.4.8. Yön Eki 58

1.2. FİİL ÇEKİMİ….....60
1.2.1. FİİLLERDE KİP 60
1.2.1.1. HABER KİPLERİ 60
1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi 61
1.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi 67
1.2.1.1.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki –mIş 68
1.2.1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki –UpdUr 69
1.2.1.1.3. Geniş Zaman Kipi…….....70
1.2.1.1.3.1. Geniş Zaman Eki -r 71
1.2.1.1.3.2. Geniş Zaman Eki -Ar 72
1.2.1.1.3.3. Geniş Zaman Eki -Ur 72
1.2.1.1.3.4. Olumsuz Geniş Zaman Eki -mAz 74
1.2.1.1.4. Gelecek Zaman Kipi 81
1.2.1.1.5. Şimdiki Zaman Kipi 85
1.2.1.2. TASARLAMA KİPLERİ 86
1.2.1.2.1. Dilek-Şart Kipi ve İşlevleri 87
1.2.1.2.2. Gereklilik Kipi ve İşlevleri 89
1.2.1.2.3. Emir Kipi ve İşlevleri 90
1.2.1.2.4. İstek Kipi ve İşlevleri 93
1.2.1.3. -DUR EKİ VE İŞLEVLERİ 97
1.2.2. FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMİ 100
1.2.2.1. ŞART BİRLEŞİK ÇEKİMİ 100
1.2.2.1.1. Geniş Zamanın Şartı.....100
1.2.2.1.2. Olumsuz Geniş Zamanın Şartı.....101
1.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı.....101
1.2.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı.....102
1.2.2.2. HİKÂYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ 102
1.2.2.2.1. Geniş Zamanın Hikâyesi.....102
1.2.2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....103
1.2.2.2.3. Şart Kipinin Hikâyesi.....103
1.2.2.2.4. Dilek-İstek Kipinin Hikâyesi.....103
1.2.2.2.5. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....104

1.2.2.3. KATMERLİ BİRLEŞİK ÇEKİM.....104
2. BÖLÜM: 2. YAPIM EKLERİ 105
2.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ 106
2.1.1. + Ak 106
2.1.2. +An 106
2.1.3. +Ar 107
2.1.4. +Aş 107
2.1.5. +ArU 107
2.1.6. +Ay 108
2.1.7. +CAk 108
2.1.8. +çI 109
2.1.9. +CIIAyIn 110
2.1.10. +cUk 110
2.1.11. +dAş 111
2.1.12. +dIn 111
2.1.13. +dUz 112
2.1.14. +ez 112
2.1.15. +gU 112
2.1.16. +(I)l 112
2.1.17. +(I)nçI 113
2.1.18. +k 113
2.1.19. +IAyIn 114
2.1.20. +lIk 114
2.1.21. +lU 116
2.1.22. +mAn 116
2.1.23. +rAk 117
2.1.24. +sUl 117
2.1.25. +Un 117
2.1.26. +tA 117
2.1.27. +sUz 118
2.1.28. +sUzIn 118
2.2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ 119

2.2.1. –A+ 119
2.2.2. –Ak+ 120
2.2.3. -An+ 120
2.2.4. –az+ 120
2.2.5. –ç+ 120
2.2.6. -çı+.....121
2.2.7. -ek+ 121
2.2.8. –gA+ 121
2.2.9. –GU+ 121
2.2.10. –gUn+ 122
2.2.11. -I +/ -U+ 123
2.2.12. –IçI+ 123
2.2.13. –Ik+ / -Uk+ /-K+ 124
2.2.14. -(I)l+ 125
2.2.15. –(I)n+ 125
2.2.16.-Iş+ /Uş+ 125
2.2.17. –mA+ 125
2.2.18. –mAK+ 126
2.2.19. –mur+ 127
2.2.20. –(I)n+ 127
2.2.21. –sAG+ 127
2.2.1.22. –ş+ 127
2.2.23. -(U)m+ 128
2.2.24. –(U)n+ 128
2.2.25. -(U)t+ 128
2.2.26. –tU+ 128
2.2.27. –z+ 128
2.3. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ 129
2.3.1. -A- 129
2.3.2. -Ar- 129
2.3.3. -(A)ş- / -(I)ş- /-(U)ş- 129
2.3.4. -dAr- 130

2.3.5. -dUr- / -tUr- 130
2.3.6. -gUr- 131
2.3.7. -gUz- 131
2.3.8. -(I)l- 131
2.3.9. -(I)n- 132
2.3.10. -(I)t- 133
2.3.11. -k- 133
2.3.12. -I- 134
2.3.13. -m- 134
2.3.14. -mA- 134
2.3.15. -p- 135
2.3.16. -(U)r- / -(I)r- 135
2.3.17. -y- 136
2.4. İSİMDEN FİİL YAPMA EKİ 136
2.4.1. +A- 136
2.4.2. +Al- 137
2.4.3. +Ar- 137
2.4.4. +dA- 138
2.4.5. +lA- 138
2.4.6. +lAn- 139
2.4.7. +re- 139
2.4.8. +(I)r- 140
2.4.9. +sA- 140
2.5. SIFAT FİİL EKLERİ 140
2.5.1. –An 141
2.5.2. –AsI 141
2.5.3. –dAçI 142
2.5.4. –dUK 142
2.5.5. –mAz 143
2.5.6. –mIş 143
2.5.7.Sıfat-Fiil Kalıplaşmaları 144
2.6. ZARF-FİİL EKLERİ 144

2.6.1. –A 145
2.6.2. –AndA 145
2.6.3. –Alı 145
2.6.4. –dUgInçA 145
2.6.5. –dUkçA 146
2.6.6. –dUkdA 146
2.6.7. –I 146
2.6.8. –IçAK 147
2.6.9. –InçA 147
2.6.10. –InçAK 147
2.6.11. –ken 148
2.6.12. –mAdIn 148
2.6.13. –U 149
2.6.14. –UbAn 149
2.6.15. –UbAnIn 149
2.6.16. (U)-p 150
2.6.17. Zarf Fiil Kalıplaşmaları 151
SONUÇ 152
KAYNAKLAR.....154
ÖZ GEÇMİŞ

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Ar.	: Arapça
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DLT	: Divanü Lugati't- Türk
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
hz.	: Hazırlayan
KB	: Kutadgu Bilig
OTWF	: Old Turkic Word Formation
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDAY-B	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TM	: Türkiyat Mecmuası
TT	: Türkiye Türkçesi
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

XI. yy.'dan sonra Anadolu'da kurulup gelişen Türk dili, bazı dönemlere ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Eski Anadolu Türkçesi dönemidir. XIII. yy.'a gelinceye kadar karanlık bir dönem geçiren Oğuz Türkçesi XIII.-XV. yy.'lar arasında Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle aydınlığa kavuşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcını belirleyen eserlerin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden de başlangıcı belirleyen tarihlerin netliği tam olarak belli değildir. Ancak XV. yy.'ın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasî birliğin kurulmasıyla, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemini, Eski Anadolu Türkçesinin bitişi olarak kabul etmek gerekmektedir. Fakat dönemler birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmadığı için, kaymalar muhakkak olacaktır.

Bugün Eski Anadolu Türkçesi için, Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi terimleri kullanılmaktadır. Oguzca ilk olarak bu dönemde yazıya geçmiştir. Yani Oğuzcanın yazı dili olabilmesi ancak XIII. yy.'da gerçekleşmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en sade dönemidir.[1] Bu dönemde Türkçeye Arapça ve Farsça unsurlar girmeye başlamıştır. Ancak Osmanlıca döneminde olduğu kadar yoğun bir şekilde istila olmamıştır. Devrin

[1] Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 1998, s. 17.

cümle yapısı, Türkçenin başlangıcından bugüne kadar kullanılmış olan cümle yapısıyla aynıdır. Nazımda ve nesirde açık, sade ve anlaşılır cümleler tercih edilmiştir.

Anadolu bölgesinde meydana gelen sosyal ve siyasî gelişmelerden hareket ederek Eski Anadolu Türkçesi dönemleri bakımından Selçuklular dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlıca dönemi olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.[2]

1.1. Selçuklu Dönemi Türkçesi

Elde bulunan eserlere göre XII. yy. sonlarından itibaren başlatılan ve XIII. yy. sonlarına kadar süren Selçuklular dönemi, taşıdığı Karahanlı ve Oğuzca unsurlarla birlikte varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde medrese ve din dili olarak Arapça, devlet hayatında Farsça daha baskın olarak kullanılmkataydı. Ancak bu iki dilden ayrı olarak halkın dili Türkçeydi. Halka hitap eden dinî, ahlakî ve eğitici türden eserler Türkçe yazılmaya başlanmıştı. Bu dönem için hem konuşma dili hem de yazı dili olan Selçuklular dönemi Türkçesinden söz etmek gerekmektedir.[3] Tarihî dönem olarak Anadolu Selçukluları devrine rastladığı için bu isimle anılmaktadır. Bu dönem Türkçesi ayrıca Karahanlı döneminin bazı dil özelliklerini de taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemine ait olan bu dönemin bazı eserleri karışık dil özellikleri taşıdığı için "karışık dilli eserler" adıyla anılmaktadır. Bunlardan ilki, Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından çeşitli vaaz kitaplarından telif edilmiş olan *Behcetü'l-hadâik fî mev'izeti'l-halâyık*[4] adlı eserdir. Bir diğeri de hayatı hakkında fazla bilgi bulunamayan Ali adlı bir şairin yazdığı *Kıssa-i Yusuf*[5] adlı eserdir. Ayrıca Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî'nin yazdığı *Kudûrî Tercümesi*[6] ile Fakih Yakut Arslan tarafından yazılan *Feraiz Kitabı*[7]da bunlardan biridir. Bu dönemde karışık dilli eserlerden başka, Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri, Hoca Dehhanî'nin eserleri, Ahmed Fakih'in eserleri, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Zeliha* ve *Dâstân-ı Sultan*

---

[2] Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 59.
[3] Burhan Paçacıoğlu, Orta Türkçe Karahanlı, Harezm,Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1996, s. 198.
[4] Özkan, a.g.e., s. 63.
[5] Özkan, a.g.e., s. 64.
[6] Özkan, a.g.e., s. 64.
[7] Özkan, a.g.e., s. 64.

Mahmud mesnevisi ve Yunus Emre'nin şiirleri Selçuklular döneminden günümüze kadar gelmiş eserlerdir.[8]

1.2. Anadolu Beylikleri Dönemi Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesinin bu dönemi XIII. yy.'dan XIV. yy. sonlarına kadar devam etmiştir. Selçuklular yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Beylikler Dönemi Türkçesi oldukça parlak ve çok fazla eserlerin verildiği bir devir olmuştur. Bu dönemde pek çok konuda Türkçe eserler verilmiştir. Türk dili, Eski Türkçenin etkilerinden arınıp müstakil bir yazı dili olma durumuna geçmiştir. Daha net bir ifadeyle Oğuzcaya dayanan müstakil bir dil ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili elbette Anadolu beylerinin millî şuurla hareket etmeleri ve Türkçeyi ön plana çıkartarak, Türkçe yazan şairleri desteklemeleri etkili olmuştur. 1277'de Karamanoğlu Mehmet Bey'in yayımladığı ferman, bu konuda en fazla tesir yaratan olay olmuş ve Türkçeye karşı halkın bilinçlenmesi sağlanmıştır. Tek hedef Türkçenin gelişmesi, Türkçe eserlerin yazılıp okunması ve şuurlu olarak yeni nesillere aktarılması olmuştur.

Bu dönemin önemli isimleri *Felek-nâme*, *Aruz Risalesi* ve *Mantıku't-Tayr* adlı eserleriyle Gülşehri; *Garib-nâme*, *Fakr-nâme*, *Vasf-ı Hâl* ve *Kimya Risalesiyle* Âşık Paşa, *Süheyl ü Nevbahar*, *Ferheng-nâme* adlı eserleriyle Hoca Mesud, *İskender-nâme*, *Cemşid ü Hurşid* ve *Tervihü'l-Ervah* adlı eserleriyle Ahmedî ve daha pek çokları bulunmaktadır.

1.3. Osmanlıcaya Geçiş Dönemi

Anadolu Beylikleri döneminde Türkçenin ön plana çıkışı beylerin, şair ve yazarların Türkçe yazmaları sonucunda, Türkçe yazılan eserlerin sayısı artmış ve Oğuzca yazı dili konumuna geçmiş bulunmuştur.[9] Ancak Beylikler'in yıkılması ve Osmanlı Devletinin kurulmasıyla bu dönemde sade Türkçe ile yazılan eserler yerini Farsça ve Arapçanın etkisine bırakmış ve Türkçe geri planda kalmıştır. Özellikle XV. yy.'ın başından itibaren yabancı kelime ve gramer kuralları kendisini yoğun bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Kısacası Türkçenin aleyhine işleyen bir dönem oluşmuştur.

---

[8] Özkan, a.g.e., s. 65.
[9] Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yay., Ankara, 2003.

Bu dönemi temsil eden eserler ve şahsiyetlerin başlıcaları şunlardır: *Camasb-nâme*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Türkçe Divan*, *Çeng-nâme*'si ve pek çok eseriyle Ahmed-i Dâi, *Hüsrev ü Şirin*, Divan ve *Har-nâme*'siyle Şeyhî, Süleyman Çelebi ve Hatiboğlu'dur.

2. ÂŞIK PAŞA HAYATI ve ESERLERİ

2.1. Âşık Paşa'nın Hayatı[10]

Türkçenin gelişmesi ve yayılmasında büyük hizmetleri bulunan, dil bilincini eserleri vasıtasıyla geniş kitlelere yaymak gayreti taşıyan ilk Türkçeci şairlerimizden olan, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli görevler üstlenen Âşık Paşa, 1272 yılında Kırşehir'e çok yakın bir belde olan Arapsun'da dünyaya gelmiştir. Arapsun, bugün Gülşehir adıyla Nevşehir'e bağlı bir ilçe merkezidir.

Aşık Paşa'yı yetiştiren XIII-XIV. yy.'lar Kırşehir'i, çağının önde gelen ilim, kültür, sanat ve medeniyet merkezidir. Basılmış sikkelerden hareketle bir darphaneye sahip olan ve mimarî eserlerle süslü Kırşehir, bağrında Âşık Paşa'dan başka Ahi Evran-ı Veli, Şeyh Süleyman-ı Türk-manî, Kaya Şeyhi, Ahmed-i Gülşehrî, Çaça Bey gibi devrinin önemli şahsiyetlerini yetiştirmiştir.

Âşık Paşa'nın dedesi, XIII. yy. Anadolu'sunun en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Baba İlyas'tır. Şeyh İlyas Horasanî olarak anılan Baba İlyas, Horasan yöresinden Anadolu'ya göç etmiş mutasavvıf ve fazıl bir kimse olup, tarihe "Babaî Ayaklanması" diye geçen olayın lideri olarak da bilinmektedir. Baba İlyas'ın her biri "paşa" unvanıyla anılan Ömer, Mahmut, Yahya, Halis ve Muhlis olmak üzere beş oğlu vardır. Muhlis Paşa, Âşık Paşa'nın babasıdır. Torunu Elvan Çelebi'ye göre Muhlis Paşa, irfan âleminin şahı, ilim bakımından bütün âlimlerin hayran kaldıkları erdemli bir kişidir.

Muhlis Paşa'nın, II. Gıyaseddin Keyhusrev'in 1243'te Kösedağ bozgunundan sonra, Karamanoğullarından önce ve aynı bölgede iktidarı ele geçirdiği, hatta Karamanoğlu Mehmet Bey'i tahta oturttuğu ve onun 13 Mayıs 1277 tarihinde Türkçeyi Anadolu

---

[10] Bu başlığın hazırlanmasında büyük oranda Ahmet Günşen, İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı-Edebî Kişiliği ve Eserleri), Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir 2006, s. 7-17. adlı eserden faydalanılmıştır.

sahasında ilk defa devlet dili hâline getiren fermanının arkasındaki asıl kişi olduğu, kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.

Muhlis Paşa'nın Alaeddin Ali, Gıyaseddin Mahmut ve Oğuz Çelebi olmak üzere üç oğlunun bulunduğu bilinmektedir. Âşık Paşa, Muhlis Paşa'nın bu üç oğlundan biridir ve asıl adı Ali'dir. Dolayısıyla, çağlar boyu kullanılan ve bugün de adına alem olan "Âşık Paşa" adı, onun asıl adı değil, mahlasıdır. Adında bulunan ve şiirlerinde mahlas olarak da kullandığı "Âşık" adı, Garib-nâme'sinde bizzat kendisinin belirttiğine göre, ledün ilminde hocası olduğunu söylediği Hızır tarafından verilmiştir:

"Paşa" ünvanının ise, Türkçede XIII. yy.'dan beri görülen, "padişah" veya "sultan" çağrışımlarıyla, savaşçı özellikleri yanında, dinî tarafları da olan şahsiyetlere, hatta hatta kadınlara bile verildiğini bildiğimiz bir unvandır. Âşık Paşa'nın da adına da unvan olan bu ismin yaygın olarak "ağabey" anlamına gelen paşa<başa/beşe<baş ağa'dan geldiği şeklindeki görüş pek sağlam görünmemektedir.

Bilindiği gibi, Âşık Paşa'nın yaşadığı dönem, Selçukluların son yıllarıdır. Oğuzların Kınık boyunca kurulan bu Türk devletinin resmî dili ile edebiyat dili Farsça, bilim dili ise Arapça'dır. Zira, Selçukluların başkenti Konya'da Fars dili ve kültürü baskındır. Hâl böyle olunca eserlerinde Türkçeyi kullanmayan, onun yetersizliğinden dem vuran, hatta Türkçe eser yazdığında ismini o esere yazmayacak kadar bu dili küçük gören insanlar ortaya çıkmıştır. Bu harekete karşı ilk tepki, Anadolu beylerinden gelmiş, Karamanoğlu Mehmet Bey Türkçenin kullanılmasıyla ilgili bir ferman da yayımlamıştır. Bundan sonra Türkçe yazan ve söyleyen şairlerin sayısı artmıştır. Buna karşılık başkentin yanı başındaki Kırşehir'de durum tam tersidir. Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran-ı Veli, Şeyh Süleyman-ı Türkmanî, Ahmed-i Gülşehrî ve nihayet Âşık Paşa'nın yaşadığı bu şehirde Türk dili ve kültürü hâkimdir. Âşık Paşa'nın Arapça ve Farsça karşısında Türkçeyi savunup, Farsça ve Arapçaya direnmesini başka türlü izah edemeyiz.

Âşık Paşa'nın, gerek yakın aile çevresinde gerekse zamanın çok önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Kırşehir'de çok iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bir şair ve mutasavvıf olan Âşık Paşa'nın, Arapça ve Farsça yanında, Ermenice ve İbranice gibi dilleri de biliyor olması bunun en güzel tanığıdır. Gerek Selçukluların son demlerinde

gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında siyasî kimliği ile de ön plana çıkmış olması, hep onun bu eğitimli, bilgili, kültürlü ve nüfuz sahibi kişiliği ile ilgilidir.

Oğlu Elvan Çelebi, babası Âşık Paşa'yı temiz, yakışıklı, esmer, canlı ve sevecen, uzun boylu, tatlı dilli, nurlu, Hz. Peygamber'in ahlakıyla ardaklanmış, gönüller alan, aşkı, âşık ve maşuku kendi bünyesinde toplamış, her yönüyle güzel bir insan olarak tanıt-maktadır.

Çeşitli tasavvuf cereyanlarının hâkim olduğu Kırşehir'de henüz on dört yaşında iken şeyhlik makamına oturan Aşık Paşa, Ahi Evran-ı Veli, Hacı Bektaş-ı Veli, Kaya Şeyhi, Şeyh Süleyman-ı Türkmanî, muhtemelen Yunus Emre gibi mutasavvıfların yaşadığı bu şehirde, tekkesinde hatırı sayılır bir mürit zümresi toplamıştır. Âşık Paşa'nın dedesi Bava İlyas'ın Ebu'1-Vefâ Hârizmî tarikatına mensup bir şeyh olduğu, müritlerine Babaî dendiği bilinmektedir. Nitekim torunlarından Âşık Paşazade, kendi adıyla tanınan tarihinde soy kütüğünü verirken dip dedesinin, dolayısıyla ailenin diğer bireylerinin mensup oldukları tarikatın Vefâîlik olduğunu açıklamaktadır.

Çocukluğu III. Gıyaseddin Keyhusrev (1266-1284), gençlik yılları Sultan II. Mesud (1284-1296, 1302-1310) ile III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) zamanlarında geçmiş, Osman Gazi devrini olgunluk yıllarında yaşamış, ömrünün son yedi senesini de Orhan Gazi zamanında geçirmiş olan Âşık Paşa, devrinin siyasî şahsiyetleri yanında âlim ve şeyhleri ile de temas kurmuştur. Onun Osman Gazi'nin 1299'da Osmanlı Devleti'ni kurması sırasında yapılan törende bulunduğu, daha sonraları Ankara ve Kırşehir'in Osmanlı topraklarına katılmasında büyük rol oynadığı, hatta bir ara Kırşehir beyi tayin edildiği de kaynakların sunduğu bilgiler arasındadır.

Âşık Paşa'nın siyasî gücü ve nüfuzuyla bir ara İlhanlıların Anadolu Valisi Timurtaş Paşa'nın veziri olduğu, bazı siyasî olaylara karıştığı için Mısır'a elçi olarak gitmek zorunda kaldığı da birçok kaynağın sunduğu bilgiler arasındadır. Bütün bu ilişki ve makamlar, Âşık Paşa'nın devrinin önemli bir âlim ve mutasavvıfı olmanın ötesinde, XIII.-X1V. yy.lar Anadolu'sunun karışık ve buhranlı günlerinde, Türk milletine yol gösteren lider kişiliğini de göstermektedir. Onun, bir halk önderi olarak halkı bilgilendirme ve eğitme adına eserlerini bilhassa Türkçe yazmış olmasını da bu lider kişiliğine bağlayabiliriz.

Çevresinde toplanan kitlelere, tıpkı Yunus Emre gibi sevgi ve kardeşlik tohumlarını aşılamış, onlara âdeta Türkçenin gücünü işaret ederek Türkçe seslenmiş olan Âşık Paşa, bu anlamda Türkçenin ölmez savunucuları arasındadır. Garib-nâme'de devrin aydınlarından, Türk diline gereken önemi vermemelerinden dolayı sitem dolu ifadelerle bahseden Âşık Paşa, Türklük bilincine varmış, Anadolu'nun Türkleştirilip İslamlaştırılması adında kalemini kullanmış önder isimlerdendir.

2.2. Âşık Paşa'nın Eserleri

Âşık Paşa'nın belli başlı eserleri şunlardır:

2.2.1. Elif-nâme

Âşık Paşa, mısraları elif'ten y harfine kadar tertip edilmek olan "elif-nâme" de yazmıştır.[11]

2.2.2. Fakr-nâme

Eseri ilk olarak Ettore Rossi tanıtmıştır.[12] Mesnevide Âşık Paşa, alçakgönüllülüğü, dünya nimetlerine tamah etme özelliği ile kendisini 'Fakr' adlı bir kuşa benzetmiştir.[13] *Fakr-nâme*'nin iki nüshası bulunmaktadır.

2.2.3. Fürkat-nâme

Âşık Paşa'nın O. Kemal Tavukçu tarafından bulunan bu eseri de mesnevi özelliği taşımaktadır.[14]

2.2.4. Garib-nâme

Âşık Paşa'nın bilinen en büyük eseri *Garib-nâme'*dir. On bölüm halinde yazılan eser, 10.500 beyit civarında oldukça hacimli bir eserdir. Eserinde oldukça sade bir dil

---

[11] Ahmet Günşen, İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı- Edebî Kişiliği ve Eserleri), Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir, 2006, s. 30.
[12] Zeki Kaymaz, Âşık Paşa Garib-nâme (Dil Özellikleri- Kısmî Tanskripsiyon- Söz Dizini), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1989, s. 9.
[13] Günşen, a.g.e., s.27.
[14] Günşen, a.g.e., s. 31.

kullanan şair, bu yönüyle de eserinin geniş kitleler tarafından okunup anlaşılmasını sağlamıştır.

2.2.5. Hikâye Risalesi

Âşık Paşa 59 beyit olan bu kısa mesnevisinde bir Müslümanın, bir Hristiyanın ve bir Yahudinin başından geçenleri anlatarak dinî ve ahlakî öğütler vermiştir.[15] Eser, didaktik tarzda yazılmıştır.

2.2.6. Kimya Risalesi

Kimya ile ilgili olan bu eserin Âşık Paşa'ya ait olup olmadığı net değildir.[16]

2.2.7. Risâle fî Beyâni's-Semâ

Âşık Paşa'ya ait olduğu tartışmalı olan bu esere, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinden başka bir yerde rastlanmamıştır.[17]

2.2.8. Tasavvuf Risalesi

Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bu eser, içerik bakımından Garib-nâme'ye benzemektedir.[18]

2.2.9. Vasf-ı Hâl

39 beyitlik bu mesnevi de Âşık Paşa zaman kavramını ele alıp incelemiş ve zamanın iyi değerlendirilmesi konusunda öğütler vermiştir. Ona göre dünyada üç türlü zaman vardır. Geçmiş, gelecek ve içinde bulunulan zaman. Bunlardan en önemlisi içinde bulunulan zamandır. Çünkü geçen geçmiş, geleceği de kimse bilmemektedir.[19]

2.3. GARİB-NÂME ve ÖNEMİ

---

[15] Günşen, a.g.e., s. 28.
[16] Agah Sırrı Levend, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha, Hikâye ve Kimya Risalesi" TDAY-Belleten, 1954, s. 265-276.
[17] Günşen, a.g.e., s.30.
[18] Günşen, a.g.e., s. 31.
[19] Günşen, a.g.e., s. 27.

Garib-nâme, Türk dili tarihinin en önemli ve hacimli eserlerinden birisidir. Eser, Batı Türkçesinin başlangıç dönemi olan XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da gelişen yeni Türk yazı diliyle yazılmıştır. Bilindiği gibi, Selçuklular döneminde Anadolu'da yazı dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmaktaydı. Türkçe, sadece konuşma dili olarak dar bir alanda kalmıştı. Fakat daha sonra, bölgeye büyük oranda Türk nüfusunun göç etmesi, beylikler döneminde beylerin Arapça-Farsça yerine Türkçeye önem vermeleri sonucunda Türk diliyle eserler yazılmaya başlanmıştır. Özellikle halk için yazılan dinî ve ahlakî eserlerde şair ve yazarlar halkın anlayacağı dili kullanmış, XIII. yy.'ın sonlarıyla XIV. yy.'ın başlarında yeni yazı dilinin eserleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserlerin içinde ilk büyük telif eser, Âşık Paşa'nın XIV. yy.'da yazdığı *Garib-nâme*'dir.

Eser yazılış amacı olarak Türk kültürünün anlaşılıp yayılmasını da hedef edinmiştir. Bu sebeple günümüze taşıdığı maddî ve manevî unsurları bakımından tam bir hazine sayılmalıdır. *Garib-nâme* zengin muhtevasıyla ve kendi içerisindeki konu bütünlüğüyle ilim adamlarının dikkatini çekmektedir. On bölümden oluşan bu hacimli telif eserin her bölümünde ayrı ayrı on kıssaya yer verilmesi ve kıssaların büyük bir düzenle genişlemesi *Garib-nâme*'nin önemli özelliklerinden biridir. Eserin hacimli olması bazı beyitlerin aynen veya birbirine çok benzeyerek kullanılmasına sebep olmuştur. Ayrıca her kıssanın başında aynı ifadeler tekrarlanmıştır.

Garib-nâme, Eski Anadolu Türkçesi döneminin dilini en iyi yansıtan eserlerinden birisidir. Eserin dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Arapça ve Farsça tamlamalar sadece gerek duyulduğunda kullanılmıştır. Hatta birçok beyitte Arapça ve Farsça kelimelere yer verilmediği de görülmektedir. Dinî ve ahlakî öğütler yanında dönemin sosyal, kültürel ve fikrî hayatını da anlatan bu eserde Âşık Paşa'nın dil konusunda hassasiyet göstererek Türk diline kimsenin bakmamasına ve aydınların eserlerini Arapça-Farsça yazmasına sitem etmesi ve kendisinin şuurlu bir Türkçeci olması bizi eserin dili üzerinde çalışma yapmaya yönlendiren etkenlerdendir.

Eserde bugün kullanılmayan Eski Türkçeden gelen pek çok unsur bulunmaktadır: *ağ-* "yüksel-", *agu / ağı* "zehir", *alda-* "aldat-, kandır-", *arquru* "eğri, yan", *ar-* "yorgun

düş-”, *buñ /muñ* “sıkıntı”, *kirtü /girtü* “gerçek”, *ög* “akıl”, *süñü / süñük* “kemik”, *tañ* “acayip, şaşılacak şey”, *ün* ““ses”, *ünde*- **“**seslen-” vs. bunlardan bir kısmıdır.

Dil tarihimizin bu önemli eserinin metni lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuşsa da yakın zamana kadar bilimsel olarak yayımlanmamıştı. Prof. Dr. Kemal Yavuz, bu eksikliği gidermiş ve eserin tıpkıbasımını, transkripsiyonlu metnini ve Türkiye Türkçesine çevirisini bilimsel metotlarla yayımlamış, böylece Türk dilinin en önemli eserlerinden birisi her kesimin anlayabileceği bir şekilde ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Bu önemli eserin dili hakkında günümüze kadar parça parça bazı yayınlar olmuşsa da müstakil bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Dil bakımından çok zengin malzeme ihtiva eden bu eserin metninin bilimsel olarak ortaya konulmasından sonra sıra, üzerinde yapılacak dil araştırmalarına gelmiştir. İşte bu eksikliği gidermek için, XIV. yy. Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini yansıtan *Garib-nâme*’deki ekleri tespit etmek amacıyla böyle bir çalışma yapmaya karar verdik. Çalışmamızdaki asıl amacımız, eserdeki bütün yapım ve çekim eklerini tespit etmek ve dönemin diliyle ilgili gramer kitaplarındaki kimi eksiklikleri gidermektir.

2.4. GARİB-NÂME İLE İLGİLİ YAPILMIŞ BELLİ BAŞLI ÇALIŞMALAR

2.4.1. TEZLER

Alptekin, Melih, Garib-nâme’de Deyimler ve Atasözleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van, 2003.

Altınzincir, Hasan, Garib-nâme (1-5. bablar), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Adana, 1991.

Bülbül, Mihriban, Âşık Paşa’nın Garib-nâme’sinde İnsan Eğitimi ile İlgili Unsurların İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004.

Feyzioğlu, Nesrin, Garib-nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum, 1996.

Gözütok, Avni, Garib-nâme'nin Dili Üzerinde Sistematik Bir Gramer Çalışması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum,1991.

Kaymaz, Zeki, Aşık Paşa Garib-nâme (Dil Özellikleri-Kısmî Transkripsiyon-Söz Dizini), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya, 1989.

R. Baykaldı, M. Şarlı, K. Güler, Garib-nâme, (Transkribe Metin), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Ayrıca, *Garib-nâme* ile ilgili çok sayıda bitirme tezleri yapılmıştır.

2.4.2. KİTAPLAR

Âşık Paşa, Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma, haz. Kemal Yavuz, C. 1/1, Türk Dil Kurumu Yay.,, İstanbul, 2000.

Âşık Paşa, Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma, haz. Kemal Yavuz, C. 1/2, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 2000.

Âşık Paşa, Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma, haz. Kemal Yavuz, C. 2/1, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 2000.

Âşık Paşa, Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma, haz. Kemal Yavuz, C. 2/2, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 2000.

Bedri Noyan, Âşık Paşa Garib-nâme, Ardıç Yayınları.

Erkoç, Ethem, Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum, 2005.

Gölpınarlı, Abdülbaki, Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Batıniliği, Kenan Basımevi, İstanbul, 1941.

Günşen, Ahmet, İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa Hayatı-Edebi Kişiliği ve Eserleri, Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir, 2006.

Şapolyo, Enver Behnan, Kırşehir Büyükleri: Caca Bey, Âşık Paşa, Âhi Evran Veli, Süleyman Türkmani, Ahmet Gülşehri, Hacı Bektaş Veli, Kırsed Yay., Ankara, 1967.

Tarım, Cevat Hakkı, Âşık Paşa, Emek Basım-Yayımevi, Ankara, 1955.

2.4.3. MAKALELER

Arslan, Abdülbaki "Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde 'Tevbe'", Mavera, Tasavvuf Özel Sayısı, 1984, C. 8, S. 92-93, s. 162-164.

Aktan, Bilal, "Garib-nâme'nin Bilinmeyen Yeni Bir Yazması", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2006, S. 30, s. 171-181.

Ayan, Hüseyin, "Garib-Name Üzerine Bazı Düşünceler", Millî Türkoloji Kongresi, 24-28 Eylül 1984.

Babinger, Franz, "Ashik Pashas Charib-nâme", MSOS, C. 31, 1928, s. 91-97.

Cunbur, Müjgân, "Garib-nâme ve Birlik Fikri." Millî Kültür, S. 54, Eylül 1986, s. 63-67.

Günşen, Ahmet, "Âşık Paşa ve Garib-Name'nin Anadolu Türk Yazı Dili Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2002, 3(2), s. 1-17.

Mengi, Mine, "Garib-nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", TDAY-Belleten, C. XLVII, S. 191-192, s. 481-496.

Rossi, Ettore, "Studi su Manoscrıtti del Garib-nâme dı Aşıq Paşa Nelle Biblioteche d'Italia", Rvısta Delgi Studı Orientalı 1949, C. XXLV, s. 108-119.

Türk, Vahit, "Garib-nâme'den Birkaç Beyit", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, C. 2, S. 4, Aralık 2005, s. 136-143.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇEKİM EKLERİ

1.1. İSİM ÇEKİM EKLERİ

1.1.1. Çokluk Eki +lAr

Eski Türkçeden beri en işlek çokluk eki +lAr'dır. Eski yazıtlarda çokluk eki +lAr'dır. Birkaç isimde de çokluk eki olarak +t'yi görmekteyiz: (tarkat "tarkanlar", oglıt "oğullar", yılpagut "alpagutlar" gibi.). *Divanü Lûgat-it Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de bunun örneklerine rastlamaktayız. Ayrıca yaşayan Türk lehçe ve şivelerinin hepsinde çokluk kategorisi bu ekle yapılmaktadır.

+lAr eki, tek bir nesneyi karşılayan kelimelere eklenerek onların çokluk şekillerini oluşturur. Bu ekin etkisi yalnızca eklendiği ismin sınırları içinde kalır ve kapsamına yalnızca isimlerin teklik biçimlerini alabilir. Korkmaz, çokluk ekiyle ilgili olarak, "Ad çekimi diye adlandırdığımız öteki işletme ekleri, adlar ile cümlenin başka bir ögesi arasında ilişki kurdukları için, bunların işlev sınırı kendisini aşarak öteki kelime sınıflarına da uzanmıştır. +lAr çokluk ekinde ise böyle bir özellik yoktur. Bu bakımdan çokluk eki, işletme ekleri içinde kapsamı en dar olan ektir."[20] demektedir.

[20] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, s. 257.

Banguoğlu, aynı cins olan varlıkların birden çok olduklarını anlatmak amacıyla +lAr çokluk ekinin getirilerek kullanıldığını ve onların çoklu hâllerinin bu ekle oluşturulduğunu ifade etmektedir.[21]

Ergin, ekin isimlerin çokluk şekillerini yaptığını, çokluk eki almayan bir ismin ancak bir tek nesneyi karşıladığını söyler.[22]

Gülsevin, +lAr ekinin aslında, Eski Anadolu Türkçesinde isimleri çokluk hâle getirmekten daha çok "topluluk veya bir sınıfa ait olanların bütünü" anlamınında kullanıldığını belirtir.[23] EAT dönemi metinlerinde çokluk ekinin kullanılması konusunda önceki ve bugünkü yazı dilininden farklı bir durum söz konusu değildir.[24]

Türkçede kelimenin aldığı eklerin belirli bir düzeni, sırası ve mantığı vardır. Bu disiplin içinde çokluk eki, yapım eklerinden sonra iyelik ve hâl eklerinden daima önce gelir.

*Garib-nâme'*de çokluk ekleri şu şekilde tespit edilmiştir:

1.1.1.1. İsim+Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar:

1.1.1.1.1. Çokluk eki isim kök ve gövdelerine gelerek onların çokluk hâllerini oluşturur:

Qocalar şunuñ-ıla olur ulu (2024 b)
Anuñ-ıçun ol **ulular** ş□d olur (3761 a)

Çokluk ekinin *Garib-nâme'*de zamirlere gelen örnekleri de vardır. "Bu" zamirinin çokluk ekini alması iki şekilli olmuştur. İlk örnekte araya zamir n'si alırken ikinci ve üçüncü örnekte ise almamıştır.

Qaçan ölse olısar **bunlar** xar□b (2623 b)
Bellü bilüñ kim im□nsuzdur **bular** (496 b)
Y□**bulardan** □aşra c□n bir ad mıdur (10111 b)

---

[21] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara 1990, s. 322.
[22] Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 1993, s. 209.
[23] Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 8.
[24] Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 111.

Ayrıca “uşbu” zamirine de kendisinden sonra iyelik ve hâl eki alarak gelmiştir:

Uşbularuñla diri olur bu ten (10112 a)

1.1.1.1.2. İsimleri sınıf ya da topluluk anlamında gruplandırır:

Niçeler ol kişiye muwt□c ola (1982 a)
Yine öl emri uş **neb□tlar** da ölür (3365 a)
İlla ol kim **ulular** úilmi-durur (3253 a)
Göre **begler** qanı sul□an qandadur (3181 a)
úAqlı **k□miller** anı wayv□n □ayar (8997 b)

1.1.1.1.3. Çokluk eki Türkçe kelimeler yanında alıntı kelimelere de gelerek sayısının birden fazla olduğunu gösterir:

Yanmasaydı **c□nlar** içre bu çerağ (2864 a)
Virür anı fikr-ile **mülkler** alur (2975 b)
Bu **hevesler** göñle □olmış pîç-e-pîç (2979 b)
İşid imdi ol □□ıatlar niçedür (359 a)
İy **yar□nlar** tevbeye rağbet qıluñ (3010 b)
Girür ol **xaymelere** vü el sunar (3084 a)

1.1.1.1.4. Sıfat-fiil eklerinin üzerine gelerek sıfatları isimleştirir:

Ayruğından cehd **idenler** qurtılur (2918 a)
İsteyenler yoqaru qıldı □aleb (3607 a)
Rawmet eyle **diñleyenler** cānına (3382 a)
İşid ol □n **eyleyenler** adını (3779 a)
Şeyxi **sevenler** anuñ dtstı ola (3675 a)

1.1.1.1.5. Fiil veya isimden türemiş isimlere gelir:

Biter anda ma>rifet **yimişleri** (2988 a)
Biri şoldur xoş **yiyiler** yiyleye (3033a)

Geh baqar gözle görür **gökçekleri** (3036 b)

Bu meşāyix şol **ekinçiler** gibi (3721 a)

Uşbu sözi **baxtulular_işide** (6147 b)

Zîra çoq **quvvetlülerle** urışur (8501 b)

1.1.1.1.6. Çokluk eki üzerine iyelik eki alır:

Aña va□ olmış be küllî **w□llerüm** (7992 a)

Anuñ-ıla dutar işi **ellerüm** (7992 b)

Dtstlaruñ bini qabūl qılmayısar (3998 b)

Eyü yavuz cümle düny□**işleri** (1579 b)

1.1.1.1.7. Çokluk eki üzerine iyelik ve hâl ekleri alır:

İy Çalap sen rūzı qıl **qullaruña** (3093 a)

Ol dükenmez xtnı **yoxsullaruña** (3093 b)

Qo bu **yoldaşlaruñı** sen yalñuz ol (3153 a)

Ol senüñ x□□ **dtstlaruñdan** iy Çalap (3999 a)

Bî-dirîğ anı **muwiblerne** diye (3635 b)

Son örnekte çokluk ekinden sonra teklik 3. kişi iyelik eki gelmiştir. Fakat iyelik eki vezin gereği düşerek hâl eki, doğrudan çokluk eki üzerine eklenmiştir.

1.1.1.1.8. Çokluk eki üzerine hâl ekleri alır:

Ma>lum eyler **dördleri** dördinçi b□b (1783 a)

Geh baqar gözle görür **gökçekleri** (3036 b)

Rūzı qılsun Waq anı **girçeklere** (1459 a)

Pes bilüñ □**ayrulara** vardur meded (2955 a)

Kürelerde odı niçe oynadur (10078 a)

Gör **bulardan** qanqısıdur leşkerüñ (977 b)

Qamulardan >aqlı artuq □byladı (3029 b)

Dillerüñ ¿ikri ola iksi bile (6242 b)

Adlarıyla yirlerin eytdüm saña (2721 b)

Bunlaruñla varıgörgil Wa½ret'e (2940 a)

Son iki örnekte çokluk eki hâl ekini (vasıta) almadan önce araya iyelik ekini almıştır. Buradan eklerin dizilişindeki mantıksal sırayı görmekteyiz.

1.1.1.1.9. Çokluk eki üzerine -dur veya durur (ekleşmemiş olarak) bildirme ekini alır:

Uşbulardur leşkeri >aqluñ i y□r (983 a)

Müsmili murdarı **bunlardur** seçen (9720 b)

Pes bilüñ üst□dı **>ilimler-durur** (3128 a)

Gördi anda degme bir **qullar durur** (3190 a)

Yir □olu **dîvler-durur** gökler melek (5698 a)

Bir daxı şol kim **firiştehler-durur** (6784 a)

1.1.1.1.10. Çokluk eki alan isimler birleşik fiillerin isim kısmını oluşturur:

Kimisin **baylar qılur** kimin faqîr (354 b)

Bunça **qurb□nlar virürler** ol ada (6124 a)

Bu kez ol □**fetlere geldük** yene (3562 a)

1.1.1.1.11. Çokluk eki alan isim sıfat-fiil eki alan bir fiille tanımlanır:

Fikrine **olmayası işler** düşer (2974 b)

Fikr-ile hîç **olmaz işler** oldurur (2978 b)

1.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri eklendikleri isimlerin, herhangi bir kişiye, canlı veya cansız varlıklara ait olduğunu gösteren, onların bir parçasını belirten yani bütünün parçasını gösteren eklerdir. İyelik ekleri eklendikleri isimleri diğer isimlere bağlama fonksiyonuna sahiptir. İyelik eki almış isimlerle birlikte bunların belirttiği şahıs zamirleri veya isimler cümle içinde iyelik grubunu oluştururlar. Türkçenin iyelik sistemi oldukça gelişmiştir. Ayrıca bu eklerin aitlik, sahiplik, isimleri isimlere bağlamak ve belirtme fonksiyonu vardır.

Korkmaz, iyelik eklerini nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimler ile diğer isimler arasında bağlantı kuran ekler olarak tanımlamaktadır. Ayrıca getirildikleri isimlerin dışında, fakat o isme ait olan ve o ismin unsuru olan nesneleri şahıs olarak gösteren eklerdir demektedir.[25]

Banguoğlu, iyelik eklerinin isimleri eşyalara ya da kişilere bağladığını böylece belirtme gruplarında olduğu gibi bunlardan birinin diğerini belirttiğini, cümlede nesne oldukları zaman kimi hâlinde bulunduğunu söylemektedir.[26]

Ergin, iyelik, ismin kendisine bağlanan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu kelimelerle ilişkisini ifade eden gramer kategorisidir demektedir. İyelik bağlılık ve ait olma durumlarını göstermektedir.[27] Türkçede sahiplik, iyelik ekleriyle kurulmaktadır. Ayrı ayrı şahıslara göre çekimlenerek kurulan iyelik ekleri Türkçede oldukça geniştir. İsmin kime veya neye ait olduğunu gösteren iyelik eklerinin diğer bir tanımı da adlara gelen kişi bildirici ekler olarak yapılmaktadır.[28]

Gülsevin, EAT'deki iyelik ekleri ile TT'deki iyelik eklerinin sadece bazı küçük fonetik farklılıklarla birbirinden ayrıldığını, TT'deki düzlük-yuvarlaklık uyumunun EAT döneminde gelişmemiş olduğunu belirtir[29]

İyelik ekleri çokluk ekine göre daha fazla, fakat diğer isim çekim eklerinden daha az kapsamlıdır. İsme eklenişi bakımından çokluk ekinden sonra gelir. *Garib-nâme'*de üst üste birden fazla iyelik ekinin gelmesi kalıplaşmış örneklerin dışında tespit edilmemiştir. Ancak birinci iyelik ekinin fonksiyonunun kaybolmasıyla üst üste gelen birkaç kalıplaşmış örneğimiz bulunmaktadır:

Kimisi >izzetdedür **kimi** ¿elîl (2581 b)
Birisi xamr u velîkin xoş wal□ (5709 b)

İlk örneğimizde aynı ismi, hem tek bir iyelik ekiyle hem de iyelik eki yığılmasıyla (kim-i-si ve kim-i) görebilmekteyiz.

---

[25] Korkmaz, age, s. 259.
[26] Banguoğlu, a.g.e., s. 325
[27] Ergin, a.g.e., s. 210.
[28] Vecihe Hatiboğlu, Türkçenin Ekleri, TDK Yay., Ankara, 1974, s. 11.
[29] Gülsevin, a.g.e., s. 12.

EAT'de iyelik ekleri TT'den çok farklı değildir. *Garib-nâme'*de iyelik ekleri düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalarak bazı kişiler daima düz, bazı kişiler de daima yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır. Ek, ET döneminde büyük oranda uyuma girmekteyken bu dönemde uyum dışında kalmıştır. Teklik ve çokluk 1. ve 2. kişi iyelik ekleri ünlüyle biten isimlere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten isimlere araya bağlayıcı ünlü alarak gelmektedir. Ayrıca teklik ve çokluk 3. kişi iyelik eklerinden sonra ek geldiği zaman (hâl eki) ortaya zamir n'si çıkmaktadır. İyelik ekleri *Garib-nâme'*deki kullanılışlarına göre şu şekilde tespit edilmiştir:

İyelik ekleri	**teklik**	**çokluk**
1. kişi	+ (U)m	+ (U)mUz
2. kişi	+ (U)ñ	+ (U)ñUz
3. kişi	+ sI	+lArI

1.1.2.1. Teklik 1. Kişi İyelik Eki:

Teklik 1. kişi iyelik eki *Garib-nâme'*de ünlü ve ünsüzle biten isimlere gelişine göre +Um ve +m şeklindedir. Ünsüzle biten isimlerde muhakkak araya yardımcı ünlü alarak gelmektedir. Ekin, ET'de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyarak dört şekli bulunduğu hâlde (biligim "bilgim" KT K10, ekelerim "ablalarım" KT K9, inim "erkek kardeşim" KT B, KT K10, KT D26, KT D30, sabım "sözüm" KT G11, BKT G13, BK D1) EAT'de çoğunlukla yuvarlak şekilleri kullanılmıştır. Bu yuvarlak şekillilik m ünsüzünün etkisiyledir.[30] Ancak ek, getirildiği ismin ünlüsünün durumuna göre bazen uyuma da girer.

Qanı **göñlüm** kim göreydi **w□lümi** (4454 a)

>Aqlum añun □ın>ına qaldı □aña (2574 a)

Kim saña qarşu ola doğru **yönüm** (3293 b)

Senden ayruq **destgîrüm** qalmadı (4460 b)

Ol neb□ıdan **maq□ıdum** nedür diyem(3467 a)

[30] Ergin, a.g.e., s.350.

Teklik 1. kişi iyelik eki, eklendiği isimlerde ilgi hâli eki olmadan tamlama yapar ve eksiz tamlayan durumunda bulunur:

Eytdi gördi Tañrı'yı **göñlüm** gözi (3316 b)
Yine **göñlüm** maúdini cūş eyledi (6580 a)

Ayrıca eklendiği isimlere belirtme hâli eki kullanılmadan belirtili nesne olma görevini yüklediği örnekleri de bulunmaktadır:

Kimi eydür **w□cetüm** qılğıl rev□ (5140 b)
Yine eytdi iy Çalap göster **yolum** (3293 a)
Eyü **odum** sına dip qorqar degül (6233 b)

1.1.2.2. Teklik 2. Kişi İyelik Eki:

*Garib-nâme'*de teklik 2. kişi iyelik eki, ünsüzle biten isimlerde +Uñ; ünlüyle bitenlerde +ñ'dir. Teklik 2. kişi iyelik eki de 1. kişi iyelik ekinde olduğu gibi bağlayıcı ünlü aldığı zaman düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır. Ünlüsü daima dar-yuvarlak gelmektedir. Ancak buna rağmen eklendiği ismin ünlüsünden dolayı yuvarlak ünlülü 2. teklik kişi iyelik ekinin uyuma girdiği örnekler de bulunmaktadır. Teklik 2. kişi iyelik eki ET döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaktaydı ve ekin düz şekilleri de bulunmaktaydı (teyeñiñ "sincabın" BK K12, kulkakıñ "kulağın" BK K11, kızıñ BK K9) ET'deki ünlü-ünsüz uyumuna karşı, EAT'deki bu uyumsuzluğu, bazı araştırıcılar fonetik kurallar ve analojilerle gerçekleşen bir gerileme kabul ederler.[31] Ünlü yuvarlaklaşması, EAT'yi ET'den ayıran en önemli ses olaylarından birisidir. *Garib-nâme'*de teklik 2. kişi iyelik ekinin kullanıldığı örnekler şu şekildedir:

Qamu **>ömrüñ** bir yıla geldi tam□m (2026 b)
İy xud□vend□senüñ **lü□fuñ** delim (72 a)
>Aqluñ oldur □□' atı kim fikr ide (360 a)
Ne **yirüñ** □ayru olur bilgil i y□r (2957 a)

[31] Leyla Karahan, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili- Ağız İlişkisi", Dördüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 25-29 Eylül 2000, Çeşme.

İlk iki örnekte iyelik ekinin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiğini ancak son iki örnekte uyuma girmediğini görmekteyiz. Ekin eser içerisinde bu türlü kullanımları oldukça fazladır.

Ayrıca eklendiği isimlere belirtme hâli eki kullanılmadan belirtili nesne olma görevini yüklediği örnekleri de bulunmaktadır:

Sol **yanuñ** bağlap duran perde nedür (3465 a)
Ögüñi dir **gözüñ** aç bir doğru baq (1230 b)
Gözüñ aç baq kim göresin işini (847 b)
Aç **qulağuñ** işidesin maúrifet (720 b)
İşid imdi bu kezin **a□luñ köküñ** (3481 a)
Dut **qulağuñ** bir dem uxt bendin yaña (3840 b)

1.1.2.3. Teklik 3. Kişi İyelik Eki

*Garib-nâme'*de teklik 3. kişi iyelik eki daima düz ünlüyle kullanılmıştır. Ünlüyle biten isimlerden sonra +sI; ünsüzle biten isimlerden sonra ise +I'dır. Teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra çekim eklerinden birisi geldiği zaman iyelik ekiyle çekim eki arasına zamir n'si dediğimiz koruyucu ünsüz girer. Bu konu hakkında Gülsevin'in farklı bir açıklaması vardır. Gülsevin, n'nin koruyucu ünsüz olmadığını, ekin orijinalinde bulunduğunu ve ekin bünyesine dâhil edilmesi gerektiğini söylemektedir.[32] Teklik 3. kişi ekinin +(s)I(n) olduğu görüşündedir.

Türkçede teklik 3. kişi iyelik ekinin, isimlere eklenirken öncesinde ve sonrasında iki farklı ses ortaya çıkarması (s sesi ve n sesi) onu diğer iyelik eklerinden ayırmaktadır.[33] Tekin, makalesinde teklik 3. kişi iyelik ekinin belirlenmesinin ekin kökeni ile ilgili olduğunu söylemektedir.[34] Teklik 3. kişi iyelik ekinin Ana Altay dilindeki 3. kişi zamiri *in olduğunu (diğer zamirler de **bin** ve **sin** şeklindeydi), daha sonra sonda bulunan n sesinin kaybolduğunu ancak çekimlerde tekrar ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yani bu olay, çekim sırasında n sesinin belirmesi değil, *in zamirindeki n'nin sonses

[32] Gürer Gülsevin; Erdoğan Boz; Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 138.
[33] Talat Tekin, "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", Makaleler, Grafiker Yay., Ankara 2003, s. 131.
[34] Tekin, a.g.m., s. 134.

durumunda kaybolmasıdır. Çekimlerde teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra ortaya çıkan n'nin kaynaştırma ünsüzü saymanın yanlış olduğuna değinmektedir.[35] Doerfer'a göre ise teklik 3. kişi iyelik eki ünlülerden sonra +sI, ünsüzlerden sonra +I'dır. [36]

Ekin ünlüyle biten isimlerden sonra +sI; ünsüzle biten isimlerden sonra +I şeklinde gelmesi durumu ET dönemiyle aynıdır. *Garib-nâme'*de ekin kullanıldığı örnekler ünsüzle ve ünlüyle biten isimlere gelişlerine göre şu şekildedir:

□demînüñ **içi** □**aşı** bay olur (1999 a)
Yir yüzini duta anuñ **heybeti** (1736 b)
Cümle sözüñ **a**□**ı** anda yazludur (1618 b)
Çünkü bu sözi işitdi xalq **varı** (1535 b)
Üçi ol işüñ gerek şeyxde ola (3625 a)
Kimde kim **iksi** bile mevcūd ola (2325 a)
İkisi bile baqar sağa □ola (392 a)
□demüñ cismi kit□bdur **qamusı** (407 a)
>Işq erine küfr ü dîn **qayğusı** yoq (1076 a)
Kimisi ol >ibrete qalmış-durur (3410 a)

Teklik 3. kişi iyelik eki, eklendiği isimlerde ilgi hâli eki olmadan tamlama yapar ve eksiz tamlayan durumunda bulunur:

Hem daxı gitmiş-durur **göñli** pası (2379 b)

Ayrıca iyelik ekini alan isimler belirtisiz tamlama durumunda da bulunurlar:

Bir işid nedür bu uçmaq **wūrisi** (2303 a)

Teklik 3. kişi iyelik ekinin bünyesine için edatı ekleşerek kalıplaşmıştır. Eklendiği isme amaç ve hedef anlamı katmaktadır. Eserde bunun örnekleri oldukça fazladır:

Ol Wabîb'üñ **wurmetiyçün** iy Kerîm (104 a)

---

[35] Tekin, a.g.m., s. 135.
[36] Gerhard Doerfer, "Proto- Turkic: Reconstruction Problems", TDAY- Belleten 1975-1976, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 42.

Düzdi anuñ **dtstlığıyçun** >□emi (152 a)

Anlaruñ yüzi □**ıyıçun** iy ĸerîm (3162 a)

1.1.2.4. Çokluk 1. Kişi İyelik Eki

Çokluk 1. kişi iyelik eki EAT metinlerinde olduğu gibi *Garib-nâme'*de karşımıza +mUz ve +(U)mUz olarak çıkar. Ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. Bu sebeple ek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Ancak yuvarlak ünlülü isim tabanlarına geldiğinde uyum sağlanmaktadır. Çokluk 1. kişi iyelik ekinin ET'de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyacak biçimde düz şekilleri de bulunmaktadır.[37] Ekin yuvarlak ünlülü olmasının sebebi teklik 1. kişi iyelik ekinde de görüldüğü gibi m etkisiyledir.[38] Çokluk 1. kişi iyelik eki, ünsüzle biten isimlere +(U)mUz, ünlüyle biten isimlere +mUz olarak eklenir. *Garib-nâme'*de düz ünlülü örneklerine rastlanmamıştır.

Üstümüzde □anuğ olsun ol Awad (10534 b)

Hem bulardan xoşnud olsun **şaxumuz** (222 a)

Rawmet içre dutsun **Allah'umuz** (222 b)

A□**lumuz** oldur rücū> itlüm aña (789 b)

Bir sa>at xoş **qarnumuz** □oq □sude (1108 a)

Eytdiler kim **atamuz** ögüt vire (587 b)

Şol qadar mülket vire **geçmemüze** (1139 a)

Çokluk 1. kişi iyelik eki, eklendiği isimlerde ilgi hâli eki olmadan tamlama yapar ve eksiz tamlayan durumunda bulunur:

>Aqlumuz irdügi yirden söyledük (3252 a)

Ayrıca eklendiği isimlere belirtme hâli eki kullanılmadan belirtili nesne olma görevini yüklediği örnekleri de bulunmaktadır:

Geldük imdi **sözümüz** söyleyelüm (2244 a)

Da>vimüz yoq bilürüz **eksügümüz** (3256 b)

---

[37] A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara, 2000, s. 70-71.
[38] Ergin, a.g.e., s.350.

İlla gör kim **içümüz** ne mu>teber (2665 a)

1.1.2.5. Çokluk 2. Kişi İyelik Eki

*Garib-nâme'*de bu ek, +ñUz ve +(U)ñUz şeklinde kullanılmıştır. Çokluk 2. kişi iyelik eki, ünlüyle biten isimlerden sonra +ñUz, ünsüzle biten isimlerden sonra ise araya yardımcı bir ünlü alarak +(U)ñUz olarak gelmektedir. Ek, ET'de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyarken EAT döneminde uyum dışı kalmıştır. Ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. *Garib-nâme'*de kullanım alanı diğer iyelik eklerine göre oldukça dar bir ektir. Bu durum, eserin üslubuyla ilgilidir.

Pes anuñ >aksi gelür **qarşuñuza** (6521 a, 6552 a)
Arduñuzça qamu la'net oqıya (2393 b)
Eytdiler hey ne-durur **awv□üñüz** (629 a)
Ne uruşursız nedür **w□üñüz** (629 b)
Xtşnud eylep getürem **arzūnuzı** (636 b)
Giderür **kendüzürüzden** zawmeti (1568 b)

1.1.2.6. Çokluk 3. Kişi İyelik Eki

Çokluk 3. kişi iyelik eki, Türkçenin her döneminde +lArI olmuştur. Burada asıl iyelik eki +I'dır.[39] Ergin, buradaki çokluğun, iyelik eki alan ismi karşıladığını, ifade ettiği şahsın teklik veya çokluk durumlarını belirtmediğini söylemektedir.[40]

Timurtaş, iyelik ekleri bahsinde Türkçemizde çokluk 3. kişi iyelik ekinin olmadığını orada kullanılan çokluğun eke değil kelimeye ait olduğunu bildirmektedir.[41]

Kaymaz da, çokluk 3. kişi iyelik eki olarak özel bir kullanımın olmadığını, ekin teklik 3. kişi iyelik eki +I ile ismin çokluk hâlde bulunduğunu gösteren +lAr ekiyle birlikte kullanılarak kalıplaştığını belirtmektedir.[42] Bu ekten sonra bir isim çekim eki geldiğinde

---

[39] Ergin, a.g.e., s. 212.
[40] Ergin, a.g.e., s. 212.
[41] Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer- Metin- Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s.65.
[42] Zeki Kaymaz, Âşık Paşa Garib-Nâme (Dil Özellikleri- Kısmî Transkripsiyon- Söz Dizini), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1989, s. 122.

yine teklik 3. kişi iyelik ekinde olduğu gibi araya n ünsüzü (zamir n'si) gelmektedir.[43] Çokluk 3. kişi iyelik ekinin *Garib-nâme'*de özel kullanılış şekillerine rastlanılmamıştır. İsimlere gelen örnekleri şu şekildedir:

Taxtı minber **evleri** mescid ola (7344 b)
Ol nübüvvet xil>atidür **□onları** (2051 b)
T□qıy□met bu qıy□mdur **işleri** (8215 a)
Ançağ irür **güçleri □□qatları** (8266 b)
Bilemezler n'ola **axv□llerini** (8273 b)
Niçe ş□kirdür bular **işlerine** (3772 a)

İyelik eklerinin bütün şahıslarını tek tek inceledikten sonra genel olarak değerlendirilmesini yapmak istiyoruz.

1.1.2.7. İyelik eklerinin bilindiği gibi en aslî olan fonksiyonu aitlik bildirmesidir. *Garib-nâme'*de bunun örneklerine geniş ölçüde rastlamaktayız:

Anı ben seyr□n qılam **dtstlaruma** (4096 a)
Çün bu z□rî bitdi **¿□tumdan** Waq'a (4464 a)
Uşbu evden qurtaraydı **yolumı** (4454 b)
Aç **gözüñ** imdi bu ğafletden uyan (5689 b)
>Aqluñ uşbu ma>niyi bildi-y-ise (6740b)
Bes bihiştüñ bunda **>aksi** ne-durur (5744 a)
Yirüñ **altı** qandadur xod kim ire (6767 b)
Alplaruñ **serm□yesi** niçe-y-imiş (8489 b)
Bu □ıratdan ma>nidür **maqsūdumuz** (6899 a)
Arduñuzça qamu la>net oqıya (2393 b)
Bunça vaqtdur bunlaruñ **qullıqları** (8255 a)
Waq-durur tesbîw oqıp **□apduqları** (8255 b)
Hîç riy□yoq **işleri** mu□aq-durur (8233 b)

[43] Kaymaz, a.g.e., s. 122.

1.1.2.8. *Garib-nâme'*de tespit edilen iyelik eklerinin üzerlerine geldiği isimlerin durumu değişiklik göstermektedir. Buna göre iyelik ekleri türemiş isim gövdelerine ve çokluk eki almış isimlere gelebilmektedir. Sadece çokluk 3. kişi iyelik eki mantıksal olarak çokluk eki üzerine gelmez. Burada dikkat edilmesi ve karıştırılmaması gereken durum teklik 3. kişi iyelik ekidir. Çünkü çokluk eki üzerine geldiği zaman çokluk 3. kişi iyelik eki sanılmaktadır. Bu durumda da metnin bütünü içerisinde incelenmesi gerekmektedir.

1.1.2.8.1. İyelik ekleri fiillerden, isimlerden türemiş, sıfat-fiil ve isim-fiil ekleri almış isim gövdeleri üzerine gelir:

Boğazumda çalınurdı iti bıçaq (3792 a)
Gözüme görnü-dururdu bî-wic□b (3787 b)
Didügüm söz ma'nisini añlağıl (3099 b)
Varlığuñdan çıq fen□ol yoqlığa (3149 b)
Qulağuñdan şöyle ola ol e¤er (2810 a)
Niçedür **yoldaşlığuñ** u dirligüñ (2405 b)
Dilüñ oldur □□>atı kim ¿ikr ide (360 b)
Olsa gerek her birinüñ □**apusı** (3105 b)
Ol iki w□de añar **sevdügini** (1049 a)
Çiçegi vü **yaprağı** qaddi yiter (1959 b)
Biri axı birisi şeyx **qapusı** (3105 a)
Ola İsl□m dîninüñ ol **diregi** (8326 a)
Ne **dilümüz** var anı söyleyesi (1449 b)
Şol qadar mülket vire **geçmemüze** (1139 a)
Göz açup **baqduğumuz** mülk-i cih□n (747 a)
Kim bularuñ ol-durur **yaylaqları** (479 b)

1.1.2.8.2. İyelik ekleri çokluk ekinin üzerine gelir:

Anı ben seyr□n qılam **øostlaruma** (4096 a)
Gözlerüm görü-□ırurdı dtst yüzin (3795 b)
Qo bu **yoldaşlaruñı** sen yalñuz ol (3153 a)

İy Çalap sen rūzı qıl **qullaruña** (3093 a)

Ol dükenmez xtnı **yoxsullaruña** (3093 b)

Tañrı'nuñ **adlarına** andlar virür (525 b)

Gör Çalab'uñ **dtstları** ne qıldılar (3771 a)

Dutmaya uyqu anuñ **gözlerini** (4275 b)

Dtst ola her dem dilinde **sözleri** (6211 b)

Gözlerümüz bu >□eme qıldı na¿ar (6752 b)

1.1.2.9. *Garib-nâme'*de iyelik eklerinden sonra hâl ekleri ve bildirme eki gelmektedir. İyelik ekleri üzerlerine sadece bunları alarak kullanılmaktadır:

1.1.2.9.1. İyelik eklerinden sonra hâl ekleri gelir:

Uşbu evden qurtaraydı **yolumı** (4454 b)

İmdi gel bir irdegil sen **yoluñı** (1375 a)

Ögüñi dir gözüñ aç bir doğru baq (1230 b)

Gör Çalab'uñ **wükmini** kim ne qılur (3841 a)

Qamusına bu >aqıl **burnın** urur (3062 b)

Bir sa>at **gönlümüzi** qayğu alur (1110 b)

Xtşnud eylep getürem **arzūnuzı** (636 b)

Ar½ iderler wa½rete **w□llerini** (8273 a)

Ya>ni kim bilmeg-içün **qullıqların** (8276 a)

Derdüme çün ol-durur her dem dev□ (6173 a)

Gözgü dutğıl **>aqluña** □ın>ını sen (3074 a)

>İlmüñe hem □□ıatuña c□n vire (2806 b)

¥oğagelür cümle >□em **üstine** (1677 a)

Yaxtu virür **düşmanına dtstına** (1677 b)

Yarın anda **cümlemüze** iy Celîl (225 b)

Gerçi geldi v□qı>a **başlarına** (3772 b)

P□dişax nūrı **başumda** t□c-ıdı (3786 b)

Didi ki **qarşumda** ol Allah idi (3829 a)

Qarşusında □dq-ıla duranlara (2097 b)

¥□>atuñ ya **qanqısında** yazludur (353 a)

Her kim üst□d **işiginde** qul ola (3124 a)

Üstümüzde □anuğ olsun ol Awad (10534 b)

Çün bu z□rî bitdi **¿□ıumdan** Waq'a(4464 a)

Bildügümden eydiserem ben daxı (8179 a)

Kendü **úışquñdan** bizi ayırmağıl (3381 b)

Aydınından qarañusı çoq-durur (2016 b)

Qanqısınuñ yolına qılduñ vef□ (1686 b)

Rawmetüñle yarlığa qullaruñı (10589 a)

Bunlaruñla varıgörgil Wa½ret'e (2940 a)

Her bir usta bir **yanın** başladılar (1521 b)

Atasıyla anasın bilür hemîn (1178 a)

C□n **göziyle** göre bu ma>nî yüzüñ (9291 a)

Bizi bizüm **w□lümüzle** □ormağıl (2399 a)

Cümle **eksükligümüzle** iy Kerîm (2181 a)

Adlarıyla yirlerin eytdüm saña (2721 b)

Ol geçer **ardınça** bu kez qış irer (1969 a)

Cibril **öñinçe** diyüdur gel berü (8249 b)

1.1.2.9.2. İyelik eki almış isimler üzerine bildirme eki gelir:

Bu keleçi **tesbiwüñdür** xtd senüñ (2889 b)

Biri asluñ biri **fer>uñdur** 'ay□n (3457 a)

Y□**elüñdür** y□ **dilüñdür** aña yol (8403 b)

Göñli c□nı ol im□muñ **r□ımıdur** (497 b)

>Işq **sözidür** >□şıqa maúnî viren (1849 a)

Dün yirüñ **gölgesidür** gündüz gögüñ (5699 a)

Bu erenler **sowbetidür** iy dede (8172 b)

Eyle □ankim uçmağuñ **>aksidür** ol (5745 a)

Ol □ı c□ndur bu **tenidür** ol □ınuñ (6770 a)

Cümle kendü **w□lümüzdür** eydilen (3372 a)

1.1.3. +ki Aitlik Eki

İyelik ve sahiplik bildiren eklerden birisi de +ki aitlik ekidir. Bu ek, isim kök ve gövdelerine doğrudan gelebildiği gibi, yalnızca isim çekim eklerinden bulunma ve ilgi hâli almış isimlere eklenmektedir. Ayrıca +ki eki, isim soylu kelimelere gelerek, iyelik ve sahiplik kavramını sağlar ve ilgi eki adını da alır.[44]

Korkmaz, +ki aitlik ekinin ET'de ve EAT'de +kı ve +ki biçimlerinde benzeşmeye uyan bir özellik taşıdığını ve iki ünlü arasında kalınca q'nın tonlulaşıp ğ'ya aynı zamanda da k'nin tonlulaşıp g'ye dönüştüğünü belirtmektedir.[45]

Banguoğlu, +ki aitlik ekini yapım eki olarak değerlendirmiş ve ekin sıfat yaptığını söylemiştir.[46]

Ergin, +ki aitlik ekinin isimlerden vasıf bildiren isimler yani zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yaptığını söylemekte[47] ve hem yapım eki hem de çekim eki özelliği taşıdığını belirtmektedir. Fakat iyelik fonksiyonu taşıdığı için eki çekim eki olarak kabul etmektedir.[48]

Ekin *Garib-nâme'*de tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

Pes waqîqat **sendeki** bu cism ü ¿□ı (2167 a)
Şol deñiz **qa>rındaki** gizlü □adef (2082 a)
Añlasayduñ **andağı** dirligüñi (1086 a)
Bu kezin **arduñdağı** perde nedür (3471 a)

1.1.4. Hâl Ekleri

İsim çekim ekleri arasında oldukça önemli olan hâl ekleri isimlerle diğer isimler, fiiller ve edatlar arasında ilişki kurarlar. Bir ismin cümle içerisindeki diğer bütün kelimelerle

---

[44] Hatiboğlu, a.g.e., s.83.
[45] Korkmaz, a.g.e., s. 264.
[46] Banguoğlu, a.g.e., s.184-185
[47] Ergin, a.g.e., s. 152.
[48] Ergin, a.g.e., s. 214.

bağlantısını kurmak için o isme hâl ekleri getirilir.[49] Hâl ekleri, mantıksal dizilişe göre çokluk ve iyelik eklerinden sonra, soru ekinden önce gelebilirler.

Korkmaz, "durum gösteren ekler" olarak adlandırdığı hâl eklerinin, eklendikleri isimlerin anlamlarında değişiklik yapmadığını sadece cümle içerisindeki diğer ögelerle geçici ilişki kurduğunu belirtmektedir.[50]

Banguoğlu, "adın hâlleri" daha geniş anlamıyla "isim hâlleri ve isim çekimi" olarak kullandığı terimi, iç çekim hâlleri (kim, kimi, kime, kimde, kimden, kimin hâli) ve dış çekim hâlleri (kimle, kimce, kimli, kimsiz hâli) olarak ikiye ayırmaktadır.[51]

Ergin, isimlerin, etrafındaki kelimelerle ilişkileri çok farklı yönlerden olabileceği için birçok hâllerinin olduğunu söylemektedir. Ancak bazı dillerde kırka varan hâl eklerinin bulunabildiğinden, Türkçeyi bu konuda vasat bulmaktadır.[52]

Gülsevin, EAT gibi sadece eserlerden takip edebildiğimiz tarihî bir dönemin hâl eklerinin tespiti konusunda oldukça titiz davranmıştır.[53]

1.1.4.1. Yaklaşma Hâli Eki

Kelime grupları içerisinde ve cümlede fiilin yaklaştığı, yöneldiği isme +A eki getirilir.[54] Kısaca içerisinde bulunduğu cümlede fiilin hareketinin nereye doğru olduğunu gösterir. Eklendiği ismin son sesine göre "+A, +yA, +nA" şekillerine giren bu ekin en önemli fonksiyonu budur.[55] Yaklaşma hâli eki ünlüyle biten isimlerden sonra araya –y- ünsüzünü almaktadır. Teklik ve çokluk 3. kişi iyelik eklerinden sonra, yaklaşma hâli ekinden önce zamir n'si gelmektedir. ET döneminde +GA, +KA olan ek, EAT dönemine gelindiğinde +A olmuştur. EAT'de *zamirlere* gelen yaklaşma hâli ekinde "n"

---

[49] Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, (çev. Günay Karaağaç), Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 63.
[50] Korkmaz, a.g.e., s.266.
[51] Banguoğlu, a.g.e., s.326-329.
[52] Ergin, a.g.e., s.129.
[53] Gülsevin, a.g.e., s. 16. Daha geniş bilgi için bkz. Gürer Gülsevin, Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Hâl Eklerinin Fonksiyonları Ve Kullanılışları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1987.
[54] Ergin, a.g.e., s. 233.
[55] Zeynep Korkmaz, Marzuban-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 139.

ile eski ğ ve g'nin çok önceden birleşmesi ile oluşmuş ve bazı örneklerde onların izlerini son zamanlara kadar yaşatmaya devam ettirmiştir (baña, saña, şuña…).[56] Yani bu örneklerde şahıs zamirlerinin yönelme hâlinin ñ sesini taşıması, ekin başındaki ğ ve g'lerin sonradan düştüğünü açıkça ortaya koymaktadır.[57]

Arat, ekin yapısıyla ve zamirlerde kullanımıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Türkçede yaklaşma hâli için kullanılmış olan ekin eski şekli, bu konuyla ilgili kaynaklardan edinilen bilgilere göre -ğa ve -ge'dir. -a ve -e şekilleri için gösterilen örneklerin net olmadığını ve bunların bir kısmının sadece imlayla igili olduğuna işaret eder. Men (ben)-ge, sen-ge, an-ğa zamirlerindeki n ve g (ğ) seslerinin de zamanla birleşerek, ng (ñ) sesine dönüştüğünü (menge (benge), senge, anğa) belirtir. Bunun tespiti ile, -ğa ve –ge'nin başındaki ğ- ve g- seslerinin sonradan düştükleri anlaşılmış oluyor."[58] *Garib-nâme'*de ek daima +A olarak kullanılır. +GA biçimine rastlanmamıştır. Bu şeklin muhtemelen "Karışık Dilli Eserler" arasında örnekleri bulunmaktadır.[59]

Korkmaz, yönelme hâli ekini kelime grupları ve cümlelerde fiilin hareketinin yöneldiği ismin durumu olarak tarif etmektedir.[60] Gramer Terimleri Sözlüğü'nde "yönelme hâli" yaklaşma, yönelme hâli bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hâl olarak tarif edilmiştir.[61]

Banguoğlu, yönelme, bulunma ve ayrılma hâlleri için, eklendikleri isme zaman ve mekân içerisinde yer ve yön anlamlarını kattığını söyleyerek bu isim hâl eklerine "yer yön hâlleri" adını vermektedir.[62]

Ergin, kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yöneldiğini ifade etmek için bu hâlin kullanıldığını ve daima ekli olarak yapıldığını belirtir.[63]

---

[56] Ergin, a.g.e., s.234.
[57] Özkan, a.g.e., s. 114.
[58] Reşid Rahmeti Arat, "Notlar", Atabetü'l- Hakayık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 111.
[59] Bu konuyla ilgili Gürer Gülsevin'in "Eski Anadolu Türkçesinde Ekler" isimli çalışması içerisinde yönelme hâli ile ilgili olan bölümde +GA ekiyle ilgili verilen örnekler o dönem eserlerine aittir.
[60] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, s. 280.
[61] Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 173-175.
[62] Banguoğlu, a.g.e., s. 328.

Bir fiilin, yöneldiği varlık ya da kavramın adı cümle içerisinde yaklaşma hâli ekiyle çekimlenerek ilgili fiile doğrudan bağlanmaktadır. Yönelinen ya da yaklaşılan varlığı bildirme görevi +A ekinin isimlere yüklediği temel görev olmaktadır.[64]

Yönelme hâli eki eski metinlerden günümüze kadar değişik şekillerde kullanılmıştır.[65]

	Yaklaşma Hâli Eki
Göktürk Türkçesi	+KA, +GA, +A, +ñA
Karahanlı Türkçesi	+KA, +GA, +A, +ñA
Harezm Türkçesi	+KA, +GA, +A
Kıpçak Türkçesi	+KA, +GA, +A
Çağatay Türkçesi	+KA, +GA, +A
EAT	-A

Ekin *Garib-nâme'*deki fonksiyonları ve kullanım örnekleri şu şekildedir:

1.1.4.1.1. Kullanım Yerleri:

1.1.4.1.1.1. Ünsüzle biten isimlerde kullanılışı:

Çün Çalap'dan **c□na** geldi bu >a□□ (5654 b)

Da>vet eyler **x□>ata** bellü bey□n (3126 b)

Dtsta vü **düşmana yoqsula baya** (3860 b)

Aluban her birisi girdi **güçe** (585 b)

Waq qatında **>ar½a** geçdi mu□laqa (1073 b)

1.1.4.1.1.2. Teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra araya zamir n'si alarak gelir:

---

[63] Ergin, a.g.e., s. 233.

[64] Tahir Kahraman, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 286.

[65] Bedri Sarıca, "Türkçede -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu", İlmî Araştırmalar, S. 22, Güz 2006, s.208.

Cümle gök ehli **biribirne** □ırar (3420 a)

Degme **birne** bunça dürlü renc gerek (2788 a)

Göçüñ andan birlik **evine** gelüñ (545 b)

Kimisi m□ **üstine** gelmiş durur (355 b)

Rawmetine Tañrı'nuñ qanda ire (374 b)

İnana ol ulular **iqr□ına** (1029 b)

Bu örneklerde iyelik eki almış isim üzerine, araya zamir n'sini alarak gelmiştir.

1.1.4.1.1.3. Yaklaşma hâli eki çokluk ekinden sonra gelir:

Hem görür hem gösterür **görenlere** (6747 a)

ıdq-ıla >ışqa göñül **virenlere** (6747 b)

Yoq-durur **münkirlere** anda maq□m (5688 a)

Gözlere görnügele ol Waq Çalap (5688 b)

Çün Çalap'dan **c□hlara** bu 'ışq u dem (5653 a)

1.1.4.1.1.4. Zamirlerden sonra gelir:

Kim Çalap **bunçaya** ad urdı sekiz (5643 a)

Bu örnekte kullanılan "bunçaya" zamiri oldukça ilgi çekicidir. "Bu" zamiri üzerine eşitlik eki geldikten sonra +A yönelme hâli eki gelerek hâl eki yığılması olmuştur.

Bunlara çi dün ü çi gündüz durur (6154 a)

Man□ar ola yarın ol uçmaq **saña** (5718 b)

Çün iş□ret geldi Allah'dan **bize** (5660 a)

Ad virenler çün **ara** gönül didi (9437 a)

Qâni> olursa **şura** kim Haq vire(9101 b)

1.1.4.1.2. Fonksiyonları:

1.1.4.1.2.1. Fiilin yönünü ve istikametini belirler. Böylece cümle içerisinde yer tamlayıcısı yapar:

Bir qavul oldur ki **Quds'e** geldiler (5798 a)

Ağdı îm□nı **göge** ç□□q ü çüst (5669 b)

Çün Çalap'dan **c□nlara** bu >ışq u dem (5653 a)

Sıdqı **yoğa** wikmeti sen söyleme (2742 a)

Kimisin **göñüllere** >ar½ eyledi (357 b)

Qanqısı l□yıq gelürse **rawmete** (368 a)

Hîç iki göz iki **yaña** baqamaz (391 a)

Çün bular **Waq yolına** ba□dı qadem (2057 a)

1.1.4.1.2.2. Zarf yaparak "-mAk için" anlamı katar:

-mAq isim-fiil ekinin üzerine yaklaşma hâli eki alarak birleşik fiillerde kullanılan ünlü zarf-fiil ekleri aynı fonksiyonda kullanılmıştır. Türkçenin tarihî dönemlerinde bu kullanımın örnekleri tespit edilmiştir.[66]

>Işq daxı irdi bu kez devlet gerek / **Sürmege** bu işleri qudret gerek (3742 b)

Saña virmez Tañrı'ya **varmağa** yol (3492 b)

Anı **bilmege** kimüñ >aqlı irer (3420 b)

1.1.4.1.2.3. Aynı ismin art arda tekrarında ikinci isme gelerek ikilemeler yapar:

Od oda vü □ıv □ıva vü **yil yile** (2465 a)

1.1.4.1.2.4. İsimlere "için" anlamı katar:

Uşbu altı kişinüñ x□i **saña** / Mu□aqa □anuq yiter öñden □oña (3831)

Kim bular mu□aq wakemdür bu **dine** (1739 b)

Degme **fa□ına** yigirmi yıl gelür (1987 b)

Kim bu wikmet sır viriser **c□huña** (2183 a)

Kendüzin virdi bu kez **qurb□hlığa** (3307 a)

1.1.4.1.2.5. Yönelme hâli eki almış isimden önce ayrılma hâli eki alan ismin bir arada kullanılarak kalıplaştığı durumlar vardır. Ek bu kullanım şekliyle zarf yapmaktadır:

---

[66] Geniş bilgi için bkz. Mustafa Argunşah, "Ünlü Gerundiumunun "-mAğA" Yerine Kullanılışı", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK. Yay., Ankara 1999, s. 117-125.

İşit imdi eydeyüm **öñden □öña** (1986 b)

Hîç eksilmez bu iş **yıldan yıla** (2899 a)

Şerx ü taqrîr eyleye **qıldan qıla** (2798 b)

Lü'lü' ü merc□n qamu **uçdan uca** (5677 b)

Qamuya rızqın virür **günden güne** (6781 a)

¥oydurur diñlendürür **dünde düne** (6781 b)

1.1.4.1.2.6. Yönelme hâli eki almış isim bulunma ifade eder:

Şol sebebden kim birikdiler **□afa** (249 b) "safta toplandılar"

>Aql ile rūh□ni **mülke** seyr ider (732 a) "ülkede dolaşır"

Nefs-ile cism□ni **mülke** seyr ider (738 a) "ülkede dolaşır"

M□uñ oldur xarc ola Waq **yolına** (362 a) "yolunda"

1.1.4.2. Belirtme Hâli Eki

EAT'de kullanılan +n ve +I belirtme hâli eki ET döneminde de kullanılmıştır.[67] *Garib-nâme'*de belirtme hâli eki daima düz ünlüyle kullanılmıştır. Ek, sonu ünlüyle biten isimlere gelirken araya "y" sesini almıştır. Ünsüzle biten isimlerden sonra ise +I olarak gelmiştir. Ekin, EAT döneminde kullanılmayan + nI şekline sadece işaret zamirlerinin teklik şekli olan bu-nı, şu-nı ve anı'da rastlamaktayız.[68] Daha çok zamirlere gelen bu biçim, artık kullanılış alanından düştüğü için arkaik bir şekil olarak yalnız bunı, şunı ve anı gibi işaret zamirlerinde kalmıştır.[69]

Belirtme hâli eki almış isimleri etkileyen fiiller, geçişli fiillerdir. Yani bu ek, isimleri geçişli fiillere doğrudan bağlar. Belirtme hâli eki almış isimler fiilin ya da fiilimsilerin ifadesini tamamladıkları için cümlede "belirtili nesne" durumunda bulunurlar.

Ayrıca belirtme hâlinin eksiz olarak yapılması da oldukça dikkat çekicidir. Bazı fiiller hem belirli hem de belirsiz durumdaki isimlerle kurulurlar. Ancak günümüzde iyelik eki almış isimler belirsiz olarak kullanılmamaktadır. "Evim seviyorum, kitabım ver" gibi

---

[67] Gülsevin, a.g.e., s. 31.
[68] Ergin, a.g.e., s. 232.
[69] Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, s. 139.

ifadeler yanlış kurulmuştur. Fakat EAT'de bu tür kullanılış şekillerinin örnekleri özellikle manzum metinlerde oldukça fazladır:

Ol Kerîmdür **suçuñuz** bağışlaya (3584 b)

Anuñ-ıla qopısarsun **gözüñ** aç (1688 a)

Şükr iderseñ artura **baxş□yişüñ** (1814 a)

Korkmaz, belirtme durumunu, geçişli fiil taşıyan bir cümle içerisinde, fiilin etkisi altında kalan ismin hâli olarak tanımlamaktadır. İsimden fiile doğru olmayan, fiilden isme doğru kayan bir etki söz konusudur. [70]

Banguoğlu, kimi hâli eki olan -i'nin belirtici olduğunu ve bu hâlin belirli bir durum olup cümlede belirtili nesne oluşturduğunu söyler.[71]

Ergin, genel olarak -g ve -ğ, -n, -nI ve -I olarak belirtme hâli ekinden bahsederken, ekin EAT'de büyük oranda -n şeklinin yaygın olduğunu ifade eder.[72]

[70] Korkmaz, a.g.e., s.277.
[71] Banguoğlu, a.g.e., s. 325.
[72] Ergin, a.g.e., s. 232.

Belirtme hâli eki eski metinlerden günümüze kadar değişik şekillerde kullanılmıştır.[73]

Dönemler	**Belirtme Hâli Eki**
Göktürk Türkçesi	+G, +IG, +UG, +nI
Karahanlı Türkçesi	+G, +IG, +UG, +(n)I, +I
Harezm Türkçesi	+n, +(n)I, +I
Kıpçak Türkçesi	+n, +(n)I, +I
Çağatay Türkçesi	+n, +(n)I, +I
EAT	+n, +(n)I, +I

Ekin metinde geçen kullanılış ve fonksiyonları şu şekilde tespit edilmiştir:

1.1.4.2.1. Kullanım Yerleri:

1.1.4.2.1.1. Ünsüzle biten isimlerde kulanılır. Bu ek, ünsüzle biten kelimelere +I biçiminde gelmektedir.

Ol **şar□bı** cümle maxlūq dadısar (3877 b)
Göñlüñe yaz bu **sözi** her dem oqı (405 b)
Emre boyun **vimeyeni** öldüre (5915 b)
İste bir bunda bu dörd **ırmağı** bul (5710 b)
Pes rev□dur ba'd ez-□n eytmek **sözi** (5657 a)

1.1.4.2.1.2. Ünlüyle biten isimlerde araya -y- yardımcı sesini alarak kullanılır:

Bu **temenn□yı** Çalap qılsun qabūl (2032 a)

1.1.4.2.1.3. Çokluk eki almış isimlerden sonra gelen belirtme hâli eki +I biçiminde kullanılır:

C□nlara qıldı üküş **iws□nları** (6524 b)

[73] Bedri Sarıca, "Türkçede -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu", İlmî Araştırmalar, S. 22, Güz 2006, s.208.

Mü'mine yitmiş vire şol **köşkleri** (5679 a)

xalqları xayra irürmekdür işi (6143 b)

1.1.4.2.1.4. Teklik 3. kişi iyelik eki almış isimlerden sonra kullanılan belirtme hâli eki: *Garib*-nâme'de bu kullanım şeklinde, iyelik ekinden sonra belirtme hâli eki +(n)I olarak gelir.

ɨormayalar **w□lini** kim nicedür (3885 a)

Hiç kimesne diñlemeye **sözini** (3902 a)

Çifti qoşup **toxmını** saçmaq gerek (3903 a)

Gözleyelüm her birinüñ **yirini** (367 b)

Dutmış-ıdı yir **yüzini** ad-ıla (1500 a)

Bir gürūhı **eyüsini** yir-iken (1562 a)

Garib-nâme'de ayrıca, teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra belirtme hâli eki +n olarak da gelir.

Bildi anuñ **güçlüliğin** ha□u ʼ□m (8504 b)

Kim bilesin bu sözüñ **a□ın** bey□n (5746 b)

Bunlaruñla halk **işin güçin** görür (7468 b)

Sancaqın urmış >Ömer bir mermere (5812 a)

C□n u göñül **gözin** aç kim göresin (5662 a)

İmdi gel **dördinçisin** gör ne-y-imiş (2800 a)

1.1.4.2.1.5. Zamirlerde gelen belirtme eki +I ve +(n)I biçiminde kullanılmıştır. "Bini, sini ve bizi" zamirlerinde +I olarak, "anı" zamirinde ise +nI olarak kullanılmıştır.

Bu □avuq elinden al **bini** bu kez (531 b)

Waq yaratdı **sini** man□arg□n-içun (5717 a)

Sini saña bildüre diñler-iseñ (2401 b)

Ne var **anı** ger göremezse bu göz (5661 b)

Eyledür kim ol **anı** bunda didi (594 b)

Yoldaş eyle **bizi** doğru y□ɨ-ıla (3839 a)

1.1.4.2.2. Fonksiyonları:

1.1.4.2.2.1. Fiilin gösterdiği ismi belirtir:

Yir-ile **gögi** yaratdı ol Qadmm (696 a)
Senligi vü **benligi** qo bir yaña (1084 a)
Wükmini iltümeye >âciz qala (1743 b)

1.1.4.2.2.2. Yaklaşma ifade eder:

Birinüñ **adın** neb□ eydür ʻulūm "İlimler birinin adına bitki derler." (2484 a)
Berk yapışdum anuñ **eteğin** "Onun eteğine sıkıca yapışdım." (1587 a)

1.1.4.2.2.3. Belirtme hâli eki almış bir isim ilgi durumunda kullanılır:

Göz **yolın** eytdüm nite vardı ele "Göz yolunun ele ulaşmasından bahsettim." (2217 a)

1.1.4.3. Bulunma Hâli Eki

Bulunma hâli, fiilin hareketinin geçtiği, içinde olduğu veya meydana geldiği durumu ifade etmektedir. Fiildeki harekete sahne olan somut ve soyut kavramları karşılayan isimler bu hâl içerisinde olurlar.[74]

Korkmaz, fiildeki oluşun ve kılışın yerini somut ya da soyut kavramları bir arada karşılayarak bildirdiğini ifade eder.[75]

Banguoğlu, kime, kimde ve kimden hâllerini "yer yön hâlleri" olarak adlandırır. Bu hâl ekleriyle kalıplaşmış zarfların da yapıldığını söyler.[76]

Ergin, fiilin meydana geldiği yeri gösteren böylece ana fonksiyonu bulunma bildiren bu ekin çeşitli fonksiyonlarını da belirlemiştir.[77]

Bulunma hâli eki EAT'de eklendiği ismin son sesine bağlı olmadan çoğunlukla tonlu ünsüzle gelmektedir.Ekin tonsuzlaşması bu dönemde görülmemektedir. Ünsüz uyumuna

---

[74] Korkmaz, a.g.e., s.289.
[75] Korkmaz, a.g.e., s.289.
[76] Banguoğlu, a.g.e., s. 328.
[77] Ergin, a.g.e., s. 234.

uymamaktadır. Ekin +tA'lı şekli *Garib-nâme'*de ve EAT döneminin diğer metinlerinde çok nadir olarak kullanılmıştır. *Garib-nâme'*de tek örnekte +tA'lı kullanıma rastladık.

P□diş□nı olmayan mülk **yastadur** (1702 b)

Ekin bazı örneklerini kalıplaşmış olarak görmekteyiz. EAT.'de zarflaşmış örnekleri de mevcut olan bu ekin gicede, "geceleyin", gündüzde, "gündüz", öylede, "öğleyin" dünde, "dün" günde "her gün" gibi kullanımları vardır.

Günde biş kez urıludur nevbeti (155 b)
Cisme bu yigirmi **yılda** ol gelür (1990 b)
Şöyle bil kim **günde** yüz biñ kez ölür (3887 b)

Ayrıca şu örnekte de kalıplaşmıştır:

Öñde □oñda her biri bir san-durur (3456 b)

Bulunma hâli eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

Dönemler	**Bulunma Hâli Eki**
Göktürk Türkçesi	+dA, +tA
Karahanlı Türkçesi	+dA, +tA
Harezm Türkçesi	+dA, +tA
Kıpçak Türkçesi	+dA, +tA
Çağatay Türkçesi	+dA, +tA
EAT	+dA

Ekin *Garib-nâme'*de isim köklerine geldiği gibi türemiş isimlere de gelmektedir:

İlla bilüñ kim **yiğitlikde** ölen (3878 a)
>□şıq **olanda** gerek kim bî-güm□n (6192 a)
B□b-ı **altınçıda** bu on d□sit□n (3385 a)
Birisi gör kim **ğariblıqda** olur (3857 b)

Bulunma hâli eki ismi anlam bakımından fiillere bağlar. Cümle içerisinde fiilin tam olarak yerini ve konumunu belirtir. Ekin en belirgin fonksiyonu budur; diğer fonksiyonları şu şekildedir:

1.1.4.3.1. Fiile içinde bulunma anlamını katar:

Şükr **içinde** ol niçe w□da-y-iseñ (3836 b)
Uşbu **dirlikdedür** ol Waqq'a iren (3835 a)
Hem **>a¿□bda** hem **mel□metde-y-idüm** (3826 b)
K□fir **elinde siy□setde-y-idüm** (3826 a)

Bu örneklerde bulunma hâli eki alan isimler, cümle içinde yer tamamlayıcısı durumundadır.

1.1.4.3.2. Ayrılma fonksiyonunda kullanılmaktadır:

Gör senüñ gönlüñ **bularda** qanqıdur (3515 a)
Her birinüñ **sende** bir maq□adı var (2892 b)
Bir budaq **dimekde** maq□ıd ne-durur (3488 a)
¥ıb **içinde** şerbet ister bulamaz (2460 b)
Sen **ezelde** bu işi düzmiş-idür (885 a)

1.1.4.3.3. Yaklaşma fonksiyonunda kullanılmaktadır:

C□h oturmışdur □ırat **taxtında** xoş (2419 a)
Qanda baqsam gördügüm ol ş□h-ıdı (3829 b)
Her **nede** kim qalduñ-ısa bî-güm□h (403 a)

1.1.4.3.4. Eklendiği isme "sebep, yüzünden" anlamları katar:

İşte ol uçmağı bugün **bunda** bul (5714 a)
Ol bir iş kim **yiğitlikde** gelür (3871 a)

1.1.4.3.5. Bulunma hâli eki almış isim bildirme ekini de alarak yüklem olur:

Bilelikdedür nice kim var ola (392 b)

Od bularuñ **qanqısındadur** göre (515 b)

Nice kim **varlıqdadur** hem-r□z-durur(1278 b)

Warf-ıla ma>nî bile **yarlıqdadur** (1325 b)

P□diş□hı olmayan mülk **yastadur** (1702 b)

1.1.4.3.6. Ek genel olarak da bir şeyin içinde olma anlamı verir.

Dür □**adefde** didiler **âhûda** n□f (2039 a)

Göñül erenlerdedür **câhilde** lâf (2039 b)

Mü'min eydür bunlara **Qur'ân'da** Waq (2060 a)

Ol yılanlar **qursağuñda** zehr olur (2088 a)

Arı **göñülde** olur Tañrı nurı (1766 b)

1.1.4.3.7. Vasıta anlamı verir:

Birisi wayvân-durur cem>i-y-ile / Uşbu bir **sözde** gelür cümle dile (2182 b)

1.1.4.4. Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli, kelime grubunun ve cümlenin içindeki fiilin kendisinden ayrıldığını ve uzaklaştığı bildiren isme yüklenen durumdur. Yani ismin kendisinden ayrıldığını ifade eden fiillerle ilişkisini anlatmaktadır. Burada zamandan ve mekandan ayrılma ve uzaklaşma hissedilmektedir. Ayrılma hâli eki isimleri anlam bakımından fiillere bağlayan bir ektir. Hiçbir zaman isimleri isimlere bağlamaz.

Korkmaz, TT'de dil benzeşmesine ve ünsüz uyumuna bağlı olarak +Dan ekiyle kurulan ayrılma hâlini, kelime gruplarında ve cümle içerisinde fiilin belirttiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını gösteren durum olarak tarif etmektedir.[78]

Banguoğlu, kimden olarak adlandırdığı bu hâl için de "yer yön hâlleri" tanımını yapmaktadır. Zaman ve mekan içerisinde yer ve yön gösterdiğini belirtir.[79]

---

[78] Korkmaz, a.g.e., s. 301.
[79] Banguoğlu, a.g.e., s. 328.

Ergin, kelime grupları ve cümleler içinde fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını belirterek, bu hâlin çeşitli fonksiyonlarından bahsetmektedir.[80]

Gabain, ET'de ekin y ağzında +tIn, +dIn; n ağzında ise nadiren +tan olduğunu bildirir.[81] EAT'de ise yaklaşma ve bulunma hâlinin etkisiyle geniş ünlülü olarak gelmektedir.[82] EAT.'de *Garib-nâme'*den hareket ederek +dAn olarak karakteristik bir özellik taşıyan ekin, tonsuz ünsüz şekli olan +tAn biçimine rastlanmamıştır. Ancak bazı örneklerde ekin ET'den gelen (arkaik unsur olarak) dar ünlülü şekillerine rastlanmaktadır.

Ekin yapısıyla ilgili +t yer bildiren ek üzerine +ın vasıta hâli ekini aldığı; +tı vasıta hâli eki ile +n vasıta hâli ekiyle oluştuğu, +dA bulunma hâli ekinin zamir n'si ile genişlediği gibi değişik görüşler mevcuttur.[83]

Ayrılma hâli eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

	Ayrılma Hâli Eki
Göktürk Türkçesi	+DIn; +tAn
Karahanlı Türkçesi	+DA; DIn; DUn
Harezm Türkçesi	+dan; +DIn
Kıpçak Türkçesi	+DAn; CC'de -din
Çağatay Türkçesi	+DIn
EAT	+dAn

Ayrılma hâli ekini *Garib-nâme'*de kullanıldığı yerler ve örnekleri şu şekildedir:

1.1.4.4.1. EAT'de en çok kullanılan ayrılma hâli eki +dAn'dır.

[80] Ergin, a.g.e., s. 235.
[81] A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara 2000, s. 64.
[82] Ergin, Muharrem, a.g.e., s. 236.
[83] Kemal Eraslan, "Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu", 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, TDK Yay., Ankara, 1999, s.381–385.

1.1.4.4.1.1. Ekin en önemli ve aslî fonksiyonu, fiilin hareket alanı içerisinden ayrılmasıdır.

>Aql öñinde arż olur **cândan** geçer (2196 b)
Yine geldi göñlüme **Waq'dan** e□er (2400 a)
Ata bu **mülkden** gider oğlı qalur (2369 b)
Bir oğul oldur **nefsinden** biter (2365 a)
Biri biñ olur im□n **dilden** çıqar (2225)
Ne var □xir naql iderse **dünyeden** (1332 a)
>Işq eri ma>şûq–ıçun **dînden** çıqa(1076 b)

1.1.4.4.1.2. Ayrılma hâli eki, fiilin çıkış yerini belirtir:

Eyledi bu **yirden** ü **gökden** seni (5696 a)
Çün kişi **yirden šudan** ayru düşe (3889 a)
Yoqarudan rawmet iner durmadın (3544 a)
Orta **yirden** anı Waq wükmi alur (3873 b)
Yol bula ol **içerüden** içerü (794 b)
Bu □ovuq **elinden** al bini bu kez (531 b)
Dünyadan hiç kimesne almadı dad (2395 a)

1.1.4.4.1.3. Eklendiği isme "sebep–sonuç" anlamını katar:

Yavu qıldı **qorqudan** kendüzini (3195 b)
Qayğudan küllî berî olmış ola (3760 b)
İbtil□dan niçe rawmet buldılar (3832 b)
İştiyâqdan gözleri qan yaş dolup (2458 b)
Çünki suçı **kendüzinden** bilmedi (889 a)
İwtiyâcdan hem degüldür uşbu wâl (2246 b)
Cümle xalq ol **nağmeden** cünbişdedür (3056 a)
Bir saúat açlıq **elinden** aluda (1108 b)

1.1.4.4.1.4. -mAk isim-fiilinden sonra gelir ve "sebep" anlamı katar:

Xalqa **baqmaqdan** dilek xâlıq-durur (7581 a)

Geh **yimekden** leżżet alur mu'teber (3035 a)

Geh **işitmekden** alur datlu xaber (3035 b)

Hem şükürden hem **utanmaqdan** qızar (3014 b)

1.1.4.4.1.5. Eklendiği ismi fiile "bütünün parçası olma" anlamı katarak bağlar:

Hem bu **dördden** Waq yaratdı dörd vücūd (1268 a)

Bu **me□eldin** bir ögüt al iyi kişi (1573 a)

Qodı sende **qamusından** bir niş□n (5697 b)

Qamu **quldan** öñ gelüpdür ol bilüñ (10 b)

Qamulardan yüce qıldı devletin (2047 b)

□ūret ašlı cümle bu **dördden** biter (1809 a)

1.1.4.4.1.6. Karşılaştırma yapar:

Biñ kez **ölmekden** qatıdur ol daqı (3898 b)

Kim **ölümden** ol qatı teşvîş-durur (3851 b)

Yüzleri nûrı **güneşden** görklürek (3081 a)

Kim ola ol >aol u **nefsden** yigirek (1009 b)

Belki **senden** yigrek ola ol nebāt (2170 a)

1.1.4.4.1.7. "-den beri" anlamında zaman ifade eder:

Bes **ezelden** bir şehrdür ol cin□n (5708 a)

1.1.4.4.1.8. Kalıplaşmış deyim kurar:

Sürdügi devlet qamu **gözden çıqa** (3904 a)

1.1.4.4.1.9. Bulunma hâli eki fonksiyonunda kullanılır:

Düny□dan çün Tañrı'ya açdı gözin (64 a)

Dört **yanından** mürşidüñ dutdı maqâm (3586 b)

Niçe kim ušlu olursa bir kişi / Olmaz-ısa Waq **yolından** yoldaşı (458 b)

Qulağından girür □xir göñline / Lîki **biñden biri** gelmez diline (2227 b)

Ten **xağından** dağıdur bir bir eri (996 b)

1.1.4.4.1.10. Ayrılma hâli eki almış isimden sonra edat gelir:

Şimdiden šoñra daxı her kim gele (329 a)

Kendüden šoñra cih□nda yâd ola (2396 a)

Yolumuz doğru gider **senden yaña** (95 b)

1.1.4.4.1.11. Eklendiği isme "birliktelik, vasıta" anlamı katar:

Aydınından yir ü gök □olmış-durur (1801 b)

Bu qamu işler ki vardur muxtelif / Ne **sebebden** böyle olur iy ʻarif (1353 b)

Bize **birlikden** sebaq dutmaq gerek (440 a)

1.1.4.4.1.12. Ayrılma hâli eki üzerine bildirme ekini alarak yüklem yapar:

Uşbu altı **nesnedendür** dîn diri (3747 a)

Şol **xac□letdendür** âxir bu firâq (6363 b)

Rawmetindendür Çalab'uñ ol kişi (6064 a)

>İzzet aña **Tañrı'dandur** iy □afâ (5923 a)

Ol **iş□retdendür** âxir uşbu söz (5661 a)

1.1.4.4.1.13. Eklendiği ismi zarflaştırır:

Gör ki qamu manšıb ol **birden** dutar (604 a)

Dördi bir **kezden** senüñ qullığuña / Geldi teslîm oldı ululığuña (1816 a)

1.1.4.4.1.14. Ayrılma hâli eki, eklendiği isimden sonra aynı ismin tekrarıyla karşılaştırma yapar:

Yoqarudan yoqarudur ol Çalab (3607 b~kitapta 3605 b)

1.1.4.4.1.15. Ayrılma hâli eki almış isimden sonra yönelme hâli eki almış isim gelerek "bir şeyin içinden, önünden, üstünden geçerek" yapılan işin bitirilişini gösterir:

Ol sebebden döndürür **wâlden wale** (1364 b)
Günde yüz biñ kez sel□m **benden sa**ña (2146 b)
Yük götürüben gider **ilden ile** (2163 b)
Hem bu **c□hdan** s□ye düşer **tenlere** (139 b)
Kim varam ol doğru **yoldan** ben **saña** (3333 b)
Yoqsa hîç yoqdur meded **xalqdan aña** (3592 b)
Şöyle kim güymez **bugünden yarına** (3412 b)

1.1.4.4.1.16. Ayrılma hâli ekiyle yönelme hâli ekinin art arda gelen kelimelerde kullanılmasıyla kalıplaşmış kelime grupları oluşur:

İşit imdi eydeyüm **öñden soña** (1986 b)
Dîn içinde wükm ider **qıldan qıla** (1711 b)
İşidürseñ eydeven **uçdan uça** (268 b)
Dutdılar yir yüzini **qafdan qafa** (249 a)

1.1.4.4.1.17. yaña "yön, taraf, yan" ismine eklenişi şu şekildedir:
İlk örnekte ayrılma hâli eki, +dın biçiminde (ET döneminde olduğu gibi) gelmiştir. Bu durum, EAT için karakteristik olmamakla birlikte arkaik unsur olması bakımından önemlidir.

Dörd **yañadın** berk süñükle qapladı (2500 b)
Bir **yañadan** çaqmağı aldı ele (534 b)
Sağ **yañasından** mel□etler gelür (3539 a)

1.1.4.4.1.18. Ayrılma hâli eki zamirlere gelir:

Döndüre xalq **andan** yüzini (3902 b)
Uşbu fikri **kendüzüñden** külli kes (3438 b)
Şundan eyler p□dişah ol lü'lüyi (2087 b)

1.1.4.4.2. Ayrılında hâli ekinin +dIn olarak kullanıldığı örneklere *Garib-nâme'*de sıkça rastlamaktayız. ET döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olmadan kullanılan +tIn ve +dIn ayrılma hâli eki daima düz ünlülüdür (+tAn çok nadir gelmektedir). Geniş

ünlü alması Batı Türkçesi döneminde yaklaşma ve bulunma hâli eklerinin etkisiyle oluşmuştur.[84] ET döneminde dar ünlüyle kullanılan ayrılma hâli eki, EAT'de de bazı örneklerde devam etmiştir. Bu örnekler daha çok zamir ve edatlarda tespit edilmiştir. *Garib–nâme'*den seçtiğimiz bazı örnekler şu şekildedir:

¥ut qulağuñ bir dem uxt **bendin** yaña	(5694 b)
Açıla cümle göñül **andın** yaña	(5905 a)
Siz anı qoñ yüz dutuñ **Waq'dın** yaña	(7527 b)
Ger yüz-ise birisin **öñdin** dutar	(484 a)
Ka½mağa başladılar dörd **yañadın**	(1524 a)

1.1.4.5. İlgi Hâli Eki

İlgi hâli eki isimleri isimlere bağlayan bir ektir. Eklendiği isim ile diğer isim arasında sahiplik, ait olma, ilgi kurma gibi görevleri vardır. Yani eklendiği isimlere belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi vb. anlam kazandıran bir ektir.[85] İncelediğimiz diğer isim işletme ekleri isimlerle fiiller arasında bağlantı kurarken; bu ek isimleri isimlere bağlamaktadır. Eki diğerlerinden farklı kılan özelliği budur. Ekin bildirme ekini almasıyla fiillerle bağlandığı durumlar da vardır. Ekin bu durumundan dolayı onu durum eki kabul etmeyen araştırmacılar da bulunmaktadır.[86]

Korkmaz, ilgi hâli ekini eklendiği isimlerle diğer isimler arasında bağlantılar kurmaya yarayan bir ek olarak anlatmakta ve bu ekin isimlerle isimler arasında ilişki kurduğu için isim çekim eki sayılmamasının doğru olmadığını söylemektedir. İlgi hâli eki ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra +In, +Un, ünlüyle bitenlerden sonra ise +nIn, +nUn'dur. İsimler arasındaki bağlantı ilgi ekiyle kurulabildiği gibi eksiz de kurulabilmektedir.[87]

---

[84] Ergin, Muharrem, a.g.e., s. 236.
[85] Leyla Karahan, "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 605-611.
[86] Daha fazla bilgi için bkz. Tahir Kahraman, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 278–297.
[87] Korkmaz, a.g.e., s. 268-269.

Banguoğlu, ilgi hâli ekini tanımlarken "…adın katılma hâlidir." der. Ayrıca bu durumdaki isimler sahip olanı, kapsayanı gösterirler ve sahip olunanı, kapsananı gerektirirler.[88]

Ergin, bu ekin isimleri isimlere bağlama, fiillere bağlama ve zamirleri edatlara bağlamakta kullanıldığını bildirir.

Tamlama eki olarak da bilinen bu ek, EAT'de daima dar-yuvarlak gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmıştır. Ünsüzle biten isimlerden sonra +Uñ, ünlüyle biten isimlerden sonra +nUñ olarak kullanılır.

İlgi hâli eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

	İlgi Hâli Eki
Göktürk Türkçesi	+ñ, +n°ñ
Karahanlı Türkçesi	+nIñ; +nUñ
Harezm Türkçesi	+nIñ; +nUñ; +Iñ; +Uñ
Kıpçak Türkçesi	+nIñ; +Iñ
Çağatay Türkçesi	+nIñ; +nUñ
EAT	+nUñ; +Uñ

Eserden hareketle ekin kullanım yeriyle ilgili tespitlerimiz şu şekildedir:

1.1.4.5.1. İlgi hâli ekinin isimleri isme bağlayarak oluşturduğu isim tamlaması, cümlenin öznesi durumundadır:

Kim **bularuñ** yoq-durur **ğâyetleri** (5671 b)

Kendünüñ ol gizlü **genci** saçıla (6677 b)

Ol-durur bu **qamusınuñ revnaqı** (2586 b)

Ol **mek□huñ birisi** maşrıq-durur (3398 a)

[88] Banguoğlu, a.g.e., s. 328–329.

1.1.4.5.2. İlgi hâli eki eklendiği isimle başka bir isim arasında ilgi kurarak yüklemin nesnesini oluşturur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Cümlenin nesnesi olması için bağlantı kurduğu ismin belirtme hâli ekini alması gerekmektedir:

İlla **birbirnüñ dilin** bilmez nedür (606 b)
Her **nesenüñ** çok yiyen bilür **dadın** (836 b)
Zîra **onuñ yolını** şey□□n urur (861 b)

1.1.4.5.3. Bildirme eki almasıyla ismi yüklemleştirir:

□aşı xalquñ **bunlaruñdur** iç yüzi (6158 b)
Gör **kimüñdür** ol maqam ol mertebe (7601 a)
Kim **anuñdur** baxşiş ü iwsân u cūd (5665 b)
Bunlaruñçundur beşâret hem >i□âb (2584 b)

1.1.4.5.4. İlgi hâli eki eklendiği zamirlerle edatlar arasında bağlantı kurar:

Kim **şunuñ** gibi >ažâbdaydı tenüñ (3828 b)

İlgi hâli eki zamirlerin üzerine de gelmektedir. İsimler bazen edatlarla kullanıldıklarında ilgi hâli ekini almazlar. Bu durum TT'de olduğu gibi EAT'de de böyledir. Ancak çokluk eki almış zamirlerin EAT'de ilgi hâli ekiyle edatlara bağlandığı görülür:

1.1.4.5.5. İlgi hâli eki zamirlerle kullanılır:

Aña xtd >aqlum **benüm** qanda ire (6011 a)
Bunlaruñ vardur daxı üç yüz işi (6156 b)
>Âşıq **anuñ** qulıdur kim cânı var (2565 a)
Bir teferrüc it **bularuñ** erligin (1671 b)

1.1.4.5.6. İlgi hâli ekini alan zamirler vasıta ekiyle kullanılır:

Kim **anuñla** wâšıl olur her bir iş (5740 b)
Gör ki **senüñle** ne qıldı ol Wakîm (5695 b)

1.1.4.5.7. İlgi hâli eki almadan da tamlama yapılır:

Ol-durur şol ğayb **erenler serveri** (6166 a)

Nitekim **aqça yüzinde** şâh adı (6726 b)

Ya>ni kim dutmağ–ıçun **Waq emrini** (9255 b)

1.1.4.6. Vasıta Hâli Eki

Vasıta hâli ekini almış bir isim, fiilin belirttiği hareketin nasıl, neyle, hangi vasıtayla ve kiminle yaptığını belirtmektedir.

Ergin, isim gruplarında ve cümlelerde fiilin kendisi vasıtasıyla, aracılığıyla, kendisinin müdahalesiyle veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını anlatmak için isim vasıta hâlinde bulunur demektedir.[89]

Vasıta hâli eki fiilin neyle, nasıl yapıldığını bildirmek amacıyla isme eklenir. Vasıta hâli ekinin bulunduğu isim ya da isim grubu cümle içerisinde zarf durumundadır. Buradan da anlaşılacağı gibi vasıta hâli eki isimleri sadece fiillere bağlar; birbirleri arasındaki ilişkiyi sağlar.

ET döneminde vasıta hâli eki +n'dir. Fakat bu ek işlekliğini kaybetmiş ve bazı örneklerde kalıplaşmış hâlde kalmıştır. Bu durum, EAT'de az da olsa devam etmektedir. EAT döneminde, ekin önüne gelmesi gereken ünlünün uyuma girmediğini, ET'de ise uyum içinde olduğunu belirtmek gerekir. Yani EAT'de daima düz-dar ünlüyle kullanılmıştır (dün-i-n, gün-i-n gibi.).

EAT döneminde kısmen devam eden bu ek, fiile bağlandığı için vasıtadan başka fiilin yapılışındaki diğer şartları belirten zarfları da oluşturur.

+n vasıta hâli ekinden başka, *Garib-nâme'*de ile edatının ekleşmiş şekli olan +lA eki de vasıta hâli için kullanılmaktadır. +lA'nın ek olup olmadığı konusunda çeşitli görüş ayrılıkları olması kaçınılmazdır.

---

[89] Ergin, a.g.e., s. 237.

Korkmaz, edatın eklendiği kelimeye birleşik yazılmasından ve ünlü ile biten isimlerden sonra da araya "y" ünsüzünü almasından dolayı edatın ekleşip isim hâli eki olma yoluna girmiş olduğunu gösterir demektedir.[90] Bu anlamda *Garib-nâme'*de edatın ekleşmiş ve ekleşmemiş örneklerini görebilmek adına önemli bir kaynaktır.

Ancak Banguoğlu, eki "dış çekim hâlleri" içine dâhil etmiştir.[91]

Vasıta hâli eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

	Vasıta Hâli Eki
Göktürk Türkçesi	+n, +An
Karahanlı Türkçesi	+n, +lA
Harezm Türkçesi	+n, +lA
Kıpçak Türkçesi	+n, +lA
Çağatay Türkçesi	+n
EAT	+n, +lA, +(I)lA

Vasıta hâli ekini, eserden hareket ederek temelde iki (+(I)n, +lA/+IlA) ayrı vasıta eki hâlinde incelemeyi ve bu çerçevede fonksiyonlarını belirtmeyi uygun gördük.

1.1.4.6.1. +n Vasıta Hâli Eki

1.1.4.6.1.1. Vasıta hâli eki tarz zarfları yapar. Bunlar bazen ikileme biçiminde gösterilir.

Alur andan her birisi **lâyıqın** (2204 b)

Arqun arqun gider–idi yalñuzın (509 b)

Eydeyüm **birin birin** awvâlini (767 b)

Yalñuzın varmaq gerek ol □apuya (3189 a)

Añsuzın bir vâqı>a gelse aña (7532 a)

[90] Korkmaz, a.g.e., s. 144.
[91] Banguoğlu, a.g.e., s.330.

1.1.4.6.1.2. Vasıta hâli eki bazı zamirlere gelerek “için” ifade eder:

Bu ğarîbnâme **anın** geldi dile (3458 b)

1.1.4.6.1.3. Vasıta hâli eki zaman ifade eden isimlere gelerek zarflaştırır:

Gündüzin işi olur dünle işi (1061 b)
Güzin oldur ol žaxîre bağlayan (1981 a)
Her ki **yazın** ni>mete bünyâd ura (1980 a)
Görnüdür kim **qışın** anuñ wâli ne (1979 b)
Dîn ilin düzer bular **dünin günin** (1722 a)
Fi>l ü fitne zerq u wîle gün **günin** (2107 b)

1.1.4.6.1.4. “Defa, kere, kadar, olarak” anlamları ifade eden zaman zarfları yapar: EAT’de işaret sıfatlarıyla *kezin* (<kez+in) kelimesi birleşerek de tarz zarfı oluşturmaktadır.

Ol düzildi bu **kezin** yil mestlige (2436 a)
Sazı **ilkin** ol işitdi šaldı baş (11 a)
T□aña **degin** ki olmışdur dü şâx (1892 b)

1.1.4.6.1.5. Fiildeki oluşun vasıtasını ifade eder:

Ayğutın yavuzlıq ider ol saña (1658 b)
Yine bunlar dillü **dilin** söyledi (630 a)
Dördinüñ yirlü **yirin** eydem ʻayân (2134 a)

1.1.4.6.2. +IA Vasıta Hâli Eki

1.1.4.6.2.1. Fiilin hangi vasıtayla oluştuğunu ifade eder:

Ma>rifetle bize maʻlûm eyleye (2318 b)
Ol **warîflerle** bu evde birligüñ / Niçedür yoldaşlığun u dirligün (2405 a)
Bu **baqışla** kimsene irmez Waq’a (3646 b~3647)

Ne qılursa şeyxi **söziyle** qıla (3671 b)
Menzile yâr **yarlığıyla** irdiler (400 b)
Altı **nesneyle** biter yirden nebât (3698 a)

1.1.4.6.2.2. Birliktelik anlamı verir:

Yoldaşıyla yörimez girü qalur (2430 b)
Sal□anatla dutdı cümle >âlemi (3366 b)
Hem **mürîdle** bu meşâyix neyleye (3618 a)
Birbirisiyle qılur her dem me□âff (976 b)

1.1.4.6.2.3. İsimlere gelerek zaman zarfı yapar:

Dünle deryâ □ovuğı qıldı e□er (512 b)
Gündüzin işi olur **dünle** düşi (1061 b)

1.1.4.6.2.4. Tarz zarfı yapar:

Kim anuñla ol hünerler bilinür / Nitekim müşk **yiylemekle** bulınur (2352 b)
İkilikle kimse gelmez wâ□la (339 b)

1.1.4.6.2.5. İlgi hâli ekini almış zamirlerin üzerine gelir:

Didi kim Allah **benümle** yâr-ıdı (3822 a)
Bunlaruñla xalq işin güçin görür (7468 b)
Didi kim ol dtst **benümle** yâr-ıdı (3811 a)
Kim **anuñla** q□yim olupdur dini (3656 b)
Anuñ-içun kim **bizümle** ol zamân (1128 a)

1.1.4.6.3. Ekleşmeden kullanılan +IlA da vasıta ifade eder:

*Garib-nâme'*de örneğine bol miktarda rastladığımız durumlardan birisidir. +IlA edatının ekleşmeden isme dâhil olarak vasıta bildirir:

1.1.4.6.3.1. Fiilin neyle yapıldığını ifade eder:

Her işi **ilh□m-ıla** añlar bular (2061 b)

Yârlığ-ıla Waq yolına giresin (387 a)

>Âqıbet ş□d eylegil **dîdâr-ıla** (3839 b)

Dutmış–ıdı yir yüzini **ad-ıla** (1500 a)

Ş□d olasın devlet ü **iqb□l-ıla** (3447 b)

1.1.4.6.3.2. Tarz zarfı yapar:

N□iş itdi Ważret'e biñ **n□z–ıla** (3272 b)

Dünyada biş qapu vardur iy □af□/ Her birine **c□h–ıla** qılğıl vef□ (3101 b)

Düzmiş–idi xalqı 'adl u **d□d–ıla** (1500 b)

Waq yolına **yarlığ-ıla** vardılar (400 a)

1.1.4.6.3.3. Eklendiği isme "birliktelik" anlamı katar:

Kimüñ-ile biriküpdi birligüñ (3821 b)

Begler ü leşker qamu **sul□□n-ıla** (1513 a)

Gör bilişmek ne-y-imiş **All□h-ıla** (3778 b)

Yoldaş eyle bizi doğru **y□r-ıla** (3839 a)

Birisi wayv□n-durur **cem'i-y-ile** (2128)

1.1.4.7. Eşitlik Hâli Eki

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim, eşitlik hâline girer.[92] Yani isim, fiilin belirttiği hareketin nasıl, ne şekilde ve ne kadar yapıldığını ortaya koyar. Eşitlik hâli, eşitlik ekleriyle kurulur. Bu ekler, eşitlik, gibilik ve benzerlik oluştururlar.

Eşitlik ekleri isimleri fiillere veya başka isimlere bağlarlar. İsimlerde benzerlik ifadesini çok güçlü hissettirdikleri için "gibi" edatının görevine yakın bir kullanımları vardır. "Gibi" edatından başka "kadar, göre, ile, üzere vb." edatlarının da yerlerini tutarlar.

[92] Ergin, a.g.e., s. 239.

Eşitlik hâli ekinin çekim eki mi, yoksa yapım eki mi olduğu konusunda tartışmaya açık bir durumu söz konusudur. Ekin, kendi üzerine yapım eki ve iyelik ekini alabiliyor olması yapım ekine de yakınlığı olabileceğini göstermektedir (güzel-ce-cik, kısa-ca-sı… gibi.). Ekin görevleri arasında miktar ve büyüklükte eşitliği sağlama, vasıfta eşitlik, karşılaştırma ve sınırlama da vardır.[93]

Korkmaz, eşitlik hâl ekini, eklendiği isimle fiil veya cümlenin diğer bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı özelliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumu olarak tarif etmektedir.[94]

Banguoğlu, bu hâl ekini "görelik hâli" olarak isimlendirir ve kalıplaşmaya uygun özellikler taşıdığını söyler.[95]

ET'de ekin sadece ç'li olarak +çA şekli vardı. Batı Türkçesinde ise bir müddet ç'li şekil devam ettikten sonra EAT'den sonra c'li şekilleri de ortaya çıkmıştır.[96] EAT'de +çA eşitlik ekinin işlekliği oldukça geniştir. Zamirlerden ve sıfatlardan sonra gelebildiği gibi isimlerden sonra da gelmektedir.

Eşitlik hâli eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

	Eşitlik Hâli Eki
Göktürk Türkçesi	+çA
Karahanlı Türkçesi	+çA
Harezm Türkçesi	+çA
Kıpçak Türkçesi	+çA
Çağatay Türkçesi	+çA
EAT	+çA

Eşitlik hâli ekinin *Garib-nâme'*de tespit ettiğimiz örnekleri ve fonksiyonları şunlardır:

---

[93] Daha fazla bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. 1, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 12-84.
[94] Korkmaz, a.g.e., s. 324.
[95] Banguoğlu, a.g.e., s. 330.
[96] Ergin, Muharrem, a.g.e., s. 227.

1.1.4.7.1. Eşitlik hâli eki, isim kök ve gövdelerine gelerek "….kadar" anlamını ifade eder. Şu örneklerde +çA eki miktar ve büyüklük bildirmektedir. Ekin getirildiği isimler miktarın belirleyicisidir ve bu ek miktar ve büyüklüğü pekiştirmektedir:

Uşbu >□**lemçe** ola her birümüz (2667 b)
>□lem anda **qozça** olsa □añ degül (2600 b)
Kim ola yitmiş bu **düny□ça** biri (5679 b)
Yoq-durur bir **zerreçe** öñden □oña (60 b)

Ekin aynı fonksiyonda zamirlerle de kullanımı vardır:

Bunça seyr□n u teferrücler qılup (482 a)
Bunça x□ **bunça** ʻiq□b u hem ¤ev□b (1122 b)
Yüz biñ **ança** mülki var durur nih□n(52 b)

1.1.4.7.2. "….+A göre" anlamını ifade eder:

Dillerinçe bunlara virür xaber (6118 b)
Ya>ni □**ıyınça** anuñ da>vet qılur (3559 b)
Xoş duta yirlü **yirinçe** her birin (3651 b)
Dillü **dilinçe** biraz söz söyledi (620 a)
Niçe virdi w□lü **w□linçe** delîl (2722 b)

1.1.4.7.3. "….gibi" anlamını ifade eder:

>□emüñ **>aqsinçe** düzdi □demi (2642 b)
Uşbu **tertîbçe** varur her dürlü iş (913 b)

1.1.4.7.4. -dUk sıfat-fiil eki üzerine gelerek zarf-fiil oluşturmuştur.

Varduğınça gele sözüñ revnaqa (1080 b)
Qaynadıqça qurıdur taşdan beter (6720 b)
T□cih□n **olduqça** ol maʻmūr ola (5823 b)
Ten **ulalduqça** □onı artar-ıdı (2525 b)

Qıymeti **yanduqça** artar hemçü ʻūd (6204 b)

1.1.4.8. Yön Eki

Fiilin yönünü göstermek için isimlere yön eki gelir. Yön eki ismi fiile bağlar ve eki alan isim, zarf olur. Ekin karşıladığı yer ve yönü bugün yönelme hâli ekiyle ve birtakım edatlarla karşılamaktayız. Önceden daha çok çekim eki olarak kullanılan bu ek daha sonra üzerine hâl eklerini alarak isimden isim yapma eki hâline geçmiştir.

Korkmaz, yön ekini, "Ad Çekimi Eklerinin Kalıplaşması" başlığı altında almaktadır. TT'ye ET'deki +GArU ekinden EAT vasıtasıyla gelen +ArI ve +rA yön eklerinin kalıplaşarak birkaç yer zarfı oluşturduğunu belirtir.[97]

Banguoğlu, -rA ekinin ET'deki isim çekiminin eskimiş kimre hâlini, erişme hâlini meydana getirdiğini söylemektedir.[98]

ET döneminde yön eki +GArU'dur. Daha sonra Batı Türkçesine geçerken ek başındaki ğ ve g'lerin düşmesiyle +ArU olmuştur. EAT döneminde +ArU ve +rU yön eklerinin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. Ancak +rA yön ekinin ünlüsü düz-geniştir.

Yön eki eski metinlerden günümüze gelinceye kadar değişik şekillerde kullanılmıştır:

---

[97] Korkmaz, a.g.e., s.160.
[98] Banguoğlu, a.g.e., s. 197.

	Yön Eki
Göktürk Türkçesi	+GArU, +KArU
Karahanlı Türkçesi	+GArU, +KArU; +ArU; +rA; +rU
Harezm Türkçesi	+GArU, +KArU; +ArU; +rA; +ñar
Kıpçak Türkçesi	+GArU; +rA
Çağatay Türkçesi	+KArI; +rA
EAT	+ArU; +rA; +rU

*Garib-nâme'*de bu ekin, +ArU / +rA / +rU şekillerinin kullanıldığını görmekteyiz. Yön ekinden sonra bildirme eki ve ek-fiil de gelebilmektedir. Ayrıca üzerine hâl eki alabilir. Böyle durumlarda yön hâli eki almış kelime isimleşmiştir. (bkz. İsimden isim yapma eki +ArU)

1.1.4.8.1. +ArU şeklinde kullanılan yön eki

Nüh felekden **yoqaru** seyri geçer (733 a)
Geldi **ilerü** eytdi hey urışmañuz (635 a)
Yine bundan **içerü** bir qat daxı (2890 a)

1.4.8.2. Bazı örneklere ise +rA olarak gelmektedir:

Göñli **içre** bir heves bitmiş-idi (1503 b)
Xayme **içre** oturur xoş xūb-rular (3080 a)
C□n içinden derdini **daşra** süren (102 b)
Birlik **içredür** Çalab'uñ rawmeti (346 a)
Elüñ **üzre** yazludur bir xoş sebaq (411 b)
Kim bularuñ menzili □**aşra-y-ıdı** (1878 b)
Bu ikiden □**aşra** xod kişi muw□ (1058 b)

1.4.8.3. Bu örneklerde de ekin +rU şeklini görmekteyiz:

Bildi kim yavuz imiş döndi **girü** (1563 a)

Qancaru >ışq dönse döner ol bile (6221)

1.2. FİİL ÇEKİMİ

Fiillerin, herhangi bir oluşu, kılışı, durumu bildiren kök ya da türemiş hâlde bulunan dil birimi oldukları genel olarak bilinmektedir.[99] Bir başka tanımla fiiller hareket, oluş ve tavır bildiren sözlerdir: aç-, aş-, yak-, bil-, kal- gibi.[100] Fiiller dilde yalın olarak, belirttikleri durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alırlar. Ancak cümle içinde yalın bir şekilde değil çekimli olarak bulunurlar.[101]

Barutçu, "Fiil dilde asıl kullanımını kip, zaman ve şahsa bağlı yargılı bir anlatım değeri kazanarak bitmiş fiiller (verbum finitum) şeklinde bulur."[102] demektedir. Fiillerin kullanılabilmesi için çekimlenmesi gerekmektedir. Ergin, çekimli fiilleri şekle, zamana ve şahsa bağlanmış hareketi karşılayan kelimeler olarak nitelendirmektedir.[103]

Fiiller, şekil, zaman ve kişilere dayanarak herhangi bir olayı, durumu ve kılışı idafe edebilmektedirler. EAT'de de TT'de olduğu gibi fiiller haber kipleri ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir.

1.2. 1. FİİLLERDE KİP

1.2.1.1. HABER KİPLERİ

Herhangi bir zaman içinde gerçekleşen, gerçekleşmesi muhtemel olan veya beklenen fiillerin, doğrudan doğruya zamana bağlı olmasını sağlayan kipler, haber kipleridir. Kısacası yapılan veya yapılacak işin hangi zaman diliminde gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini, zaman belirterek (gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman…vs.) bildiren kiplerdir. *Garib-nâme'*de herhangi bir zaman için birden çok ekin kullanıldığını söylemek mümkündür (gelecek zaman için, -(y)A, -(y)IsAr, -dAçI… eklerinin kullanılması gibi). Böyle olabildiği gibi bunun tam tersi durum da söz konusudur. Yani

---

[99] Korkmaz, a.g.e., s. 567.
[100] Necmettin Hacıeminoğlu, Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 12.
[101] Korkmaz, a.g.e, s. 567.
[102] Sema Barutçu Özönder, "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay. Ankara, 1999, s. 56-64.
[103] Ergin, a.g.e, s. 267.

bir ek, birden fazla zamanı da karşılayabilmektedir. -(y)A istek ekinin gelecek zaman, geniş zaman, şart, emir, gereklilik gibi görevleri vardır.[104]

1.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

İş, oluş ya da hareketin geçmişte meydana geldiği durumlarda, onu yaşayan ya da gören kişinin anlatımı sırasında kullanılır. Bu sebeple görülen geçmiş zaman için yakın geçmiş zaman ifadesi de kullanılır. Fiilin belirttiği kavram, mutlaka içinde bulunulan zamandan önce olup bitmiştir ve bu durum kesinlikle bilinmektedir.[105] İşin, kılışın ya da olayın söyleyen tarafından kesinlikle görüldüğü veya bilindiği durumlarda kullanılan bu zaman -d+ kişi ekiyle kurulmaktadır.

Korkmaz, görülen geçmiş zaman kipine, özel kullanımları dışında, söyleyen kişinin anlattığı olayın daha önce bitmiş, tamamlanmış olduğunu ifade etmek için başvurulduğunu belirtmektedir.[106]

Banguoğlu, "görgü geçmişi" adını verdiği görülen geçmiş zaman kipini tanımlarken söyleyenin görgüsüne, bazen de kesin kanaatine dayanan bir deyiş olduğunu söylemektedir.[107]

Ergin, şekil ve zaman ifade eden bir ek olarak bahsettiği görülen geçmiş zaman ekinin, isim asıllı olduğu düşüncesindedir. Bu ekin -t fiilden isim yapma ekinden çıktığı görüşünü taşımaktadır. Yani -t'li bir fiil isminin iyelik şekillerinden gelişmiş olabileceğini vurgular. [108]

*Garib-nâme'*de görülen geçmiş zaman -dı, du eki ile kurulmaktadır. Teklik ve çokluk 1. ve 2. kişilerde daima yuvarlak ünlüyle, 3. kişilerde de düz ünlüyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz. Ancak bunu kesin bir kural olarak vermemiz mümkün değildir. 1. teklik ve çokluk şahıslarda düz ünlülü fiillere yuvarlak ünlüyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu gibi, yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde

---

[104] Sevinç Yakut, "Garib-nâme'de İstek Ekinin Fonksiyonları", Âşık Paşa ve Türkçe Bilgi Şöleni (24-25 Mayıs 2007), Kırşehir, Basılmamış Bildiri.
[105] Tuncer Gülensoy, Türkçe El Kitabı, Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 411.
[106] Korkmaz, a.g.e., 584.
[107] Banguoğlu, a.g.e., 458.
[108] Ergin, a.g.e., s.299-300.

uyuma girer. Ekin tonsuz ünsüzlü kullanımı eserde görülmemektedir. Ünsüz benzeşmesine aykırı olarak daima -d'li kullanılmıştır.

Görülen geçmiş zaman çekimi, iyelik menşeli olan ikinci tipteki kişi ekleri ile kurulmaktadır. *Garib-nâme'*de görülen geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılmaktadır:

	Görülen Geçmiş Zaman Eki
Teklik 1. kişi	-dUm
Teklik 2. kişi	-dUr
Teklik 3. kişi	-dI
Çokluk 1. kişi	-dUK
Çokluk 2. kişi	-dUrUz
Çokluk 3. kişi	-dIlAr

1.2.1.1.1.1. Teklik 1. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

Teklik 1. kişi iyelik eki, -dUm olarak kullanılmıştır. Geçişli ve geçişsiz bütün fiil tabanlarına gelerek geçmişi bildirir. Ekin genel olarak kullanım şekli şu şekildedir:

Eytdüm anı kim anı eytmek gerek (5655 a)
Anı bilmekle **irişdüm** waï rete (8876 a)
Can eliyle **dutdum** anur etegin (8858 a)
Geçdüm andan baomadum ayruo yara (8812 b)
Geçdüm andan ilerü **gitdüm** yine (8795 a)
Çün **işitdüm** bu sözi oıldum oabzl (8716 b)
Baodum anur boyı boylardan ulu (8694 a)
Çünki **düşdüm** ol gürzhlar içine (8682 a)
Yine **oıldum** uş tevekkül ol Wao'a (5644 a)
Bu ne işdür bu işe **oaldum** tara (8212b)
Sevdüm anı >aşıo oldı can u dil (8698 b)

Gördüm ol mawfil daxı yavlao ulu (8731 a)

Ne ölü **buldum** bularda ne diri (8815 a)

Anı bilmekle **degindüm** devlete (8876 b)

Min-ledün budur ki **didüm** uş sara (3247 b)

Şerw ü taormr **eyledüm** örden ¢ora (8552 b)

Oğradum anda yine bir mawfile (8730 b)

Arladum dirligini vü xuloını (8763 b)

Alımadum şer oavmından cevab (8814 a)

Bilmedüm kim ne >ameldür işleri (8820 b)

Zm >aceb dirlik diyüben **xarladum** (8822 b)

Diledüm kim bileler bini >ayan (10151 b)

Fikr içinde bir mu'allaq **söyledüm** (3326 b)

1.2.1.1.1.2. Teklik 2. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

Teklik 2. kişi görülen geçmiş zaman eki *Garib-nâme'*de istisnasız olarak –dUr şeklindedir. Ekin, t'li şekli metinde geçmemektedir. Ekin fiil tabanlarına geliş yerlerine göre kullanımı şu şekildedir:

Çün şerm>at biligin **taodur** bile (8614 a)

Sen seni arla **ulaşdur** mı ara (9977 b)

Anı sen **sevdüñ** ü sen **qılduñ** qabûl (99 b)

Çünki **bildüñ** >ilm-i >ibret ne-y-imiş (2707 a)

Bildür uş ilk aletin dmn alpınur (8578 a)

Fi>li **gördür** oavli gör kim bu dile (8435 b)

Dörd yañanuñ şerwin eytdüm **añladuñ**(3589a)

Çün görül sözin görülden **dirledür** (10145 a)

Bu mürîdle mürşid işin **diñledüñ** (3589 a)

1.2.1.1.1.3. Teklik 3. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

Görülen geçmiş zaman teklik 3. kişi ekinin yuvarlak ünlüyle kullanımına rastlanılmamış, metnimizde daima dar ünlü ile gelmiştir. Ek, yuvarlak ünlülü fiil

tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemektedir. Bu durum, eserin dönemi içerisinde karakteristik özellikler taşıdığını göstermektedir.

*Garib-nâme'*de ekin kullanılış şekilleri şu şekildedir:

Eytdi bir yine görem mi iy İlah (3780 b)
ı u daxı □abr **itdi** cem> oldı yine (2457 a)
Eyle kim bilmek **gerekdi** bilmedim (66 a)
Geçdi Mūs□>İsa'ya geldi zam□n (2530 a)
Çün kim **işitdi** bu sözi ol qulaq (300 a)
Seçdi dinden küfr ü şirk ü şekleri (171 a)
Çünki geldi **geçdi** qırqdan rūzig□r (2426 b)
Çün **birikdi** hiç kimesne qoymadı (590 b)
ı al□anatla **dutdı** cümle >□lemi (3366 b)
Hem bulardan **qapdı** bunca müşk–mūy (7499 a)
Onı **dirneşdi** bir ağaç dibine (10530 b)
Çünkim ol **geldi** tam□m oldı vücūd (2540 a)
Qız boya **degdi** bu kez eyle çehiz (2914 a)
Kim Çalap bunçaya ad **urdı** sekiz (5643 a)
Evvel □dem ayağ **oldı** görseñe (2542 a)
>Aqlını cem> eyledi **dirdi** ögin (533 b)
Çün **boyandı** emr–i Waq ma'dine (3279 a)
Viribidi **virdi** fethüñ ğayetin (172 b)
¥oğdı '□lem ol sa'at ismi bile (1244 a)
Dördini **düzdi** saña ayrılmasuz (2133 a)
Kimisin göñüllere ar½ **eyledi** (357 b)
Ah idüp ol daxı işid ne **didi** (3789 b)
Ol xuvan kim Waq **döşedi** kim dire (206 a)
Doğradı orağ anı uçdan uca (10394 b)
Dtstlara **viribidi** Qur'an'ı ol (10333 a)
Yirde gökde hmç nesne **oalmadı** (10008 a)
Kim anur mi¤li bu xtnda **gelmedi** (10008 b)

Geldi mü'min canı anı **izledi** (10012 b)

1.2.1.1.1.4. Çokluk 1. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

*Garib-nâme'*de kullanılan çokluk 1. kişi görülen geçmiş zaman eki –dUk'tur. Ekin ünlüsü yuvarlak olduğu için düz ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemektedir.

*Garib-nâme'*de ekin kullanılış şekilleri şu şekildedir:

Uş tam□m **itdük** bu biş úlmi tam□m (3251 a)
Aña ol úilmi biz **ögretdük** didi (6070 a)
Uşbu dörd nesne **k'eyitdük** w□lini (1273 a)
Her birinüñ dirligin eytdük úay□n (9821 a)
Bildük anda ne-y-imiş qullıq topu (3157 b)
Geldük ol mü'min mün□fiq w□line (2205 a)
Biz ana girtü **inanduq** sıdq-ıla (100 a)
Eytdiler **kirtündük** ol bir Tañrı'ya (8911a)
Gemiyi kim anda biz **deldüg**-idi (6086 a)
Bir yüzine wüqm için **viribidük** (298 b)
Hem bir a□uñ **anladuq** awv□lini (1310 b)
>Aqlumuz irdügi yirden **söyledük** (3252 a)
Güç yiten yirden sözi şerw **eyledük** (3252 b)
Bilmedük c□n ne'ydügin öñden □oña(10123 b)

1.2.1.1.1.5. Çokluk 2. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

Çokluk 2. kişi görülen geçmiş zaman eki *Garib-nâme'*de -dUñUz'dur. Ünlüsü daima yuvarlaktır. Düz ünlüyle kullanımına rastlanmamıştır. Bu ek, eserde üslup gereği çok fazla kullanılmamıştır.

Kullanılış şekilleri şu şekildedir:

¥utduñuz qutlu elin Peyğ□mberüñ (10531 a)

Birisi şol kim Waq'ı ¿ikr **itdüñüz** (10488 a)

Bildüñüz mi imdi kim n'itmek gerek(8965 a)

Tañrı'nuñ birligine **inanduñuz** (10532 a)

Waq yolına y□rlığ-ıla **varduñuz** (400 a)

Dür □adefde **didüñüz** □hūda n□r (1849 b)

1.2.1.1.1.6. Çokluk 3. Kişi Görülen Geçmiş Zaman Eki

*Garib-nâme'*de çokluk 3. kişi görülen geçmiş zaman eki -dIlAr'dır. Ek daima düz ünlülü olarak gelmektedir. Ekin, yuvarlak ünlüyle kullanımına rastlanmamıştır. Bu yüzden yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmuştur.

*Garib-nâme'*de ekin kullanılış şekilleri şu şekildedir:

Şol sebebden kim **birikdiler** □afa (249 b)

Arqların xtş dartuban **uzatdılar** (1525 b)

>İzzet anın **dutdılar** yıl on iki ay (5976 b)

Geldiler □dem bilinden **sızdılar** (421 a)

Dîn qılıçın ellerine **aldılar** (245 a)

Her birisi bir dilekle **qaldılar** (3408 a)

Savaş oldı cümle örü **durdılar** (627 a)

Ol úazîzler bu işi çün **düzdiler** (9686 a)

Rawmeti ol cemú içinde **duydılar** (377 b)

Waq'dan artuq nesneye **tapmadılar** (181 a)

Dutdılar doğrı yolı □**apmadılar** (181 b)

Uşbu işler kim bular **işlediler** (194 a)

Kim yiyenler bu eyüdür **didiler** (1559 b)

Waq yola **bağladılar** u□□n ögin (1588 b)

Her bir usta bir yanın **başladılar** (1521 b)

Ekin, teklik ve çokluk 1. ve 2. kişilerde ünlüsünün dar-yuvarlak olduğu kesin bir özellik olarak seçilen örneklerden ortaya çıkmıştır. Teklik ve çokluk 3. kişilerde ise ek, daima

düz ünlülü olarak gelmiştir. Bunun tersi bir durum söz konusu olmamıştır. Ayrıca ek, sadece -d'li kullanıldığı için ünsüz benzeşmesine, tonsuz ünsüzle biten fiil tabanlarına geldiğinde uymamaktadır. Bütün bu durumlar ekin EAT'deki yerini *Garib-nâme'*den hareket ederek ortaya koymaktadır.

1.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Eserde en yaygın biçimde kullanılan -mIş öğrenilen geçmiş zaman ekinin çok özel bir durumu bulunmamaktadır. Ekin ünlüsü daima düzdür. Ek, konuşanı tarafından doğrudan doğruya bilinmeyen, başkalarından duyarak ya da başka yollardan kendisinin çıkardığı sonuçlarla haberdar olduğu fiillerin anlatımında kullanılır.[109] Ancak ekin anlamındaki karışıklık *Garib-nâme'*de de vardır. Ekin öğrenilmişlik ifade etmesinden başka -dı görülen geçmiş zamana da kayan durumları bulunmaktadır.[110]

Korkmaz, kökeni bakımından –mIş sıfat-fiilinden gelen öğrenilen geçmiş zaman ekini, fiilin belirttiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan önce, konuşanın görmeden, başkasından duyarak ya da farkında olmadan geliştiği durumlarda başvurulan bir zaman kalıbı olarak tanımlamaktadır.[111]

Ergin, şekil ve zaman ifade eden öğrenilen geçmiş zaman ekinin, görülmeyen geçmiş zamanda meydana gelen olayları ifadelendirdiğini belirtmektedir.[112]

Ekin düz ünlülü olarak kullanımı ET'den Osmanlı Türkçesine kadar sürmüştür. Bu ek, EAT'de düz ünlülü kullanılmakta ve yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde düzlük–yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. EAT'de *Garib-nâme'*de öğrenilen geçmiş zaman ifade eden bir diğer ek -UpdUr'dur. -(y)Up zarf-fiili ile -dUr bildirme ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.[113] Ekin, geçmişte olan bir olayı görmeden, başkasından duyarak, dinleyerek anlatılmasından başka, sonradan fark edilmiş olmasını da ifade etmesi bakımından farklı fonksiyonları vardır. Başkasından duyulanın anlatılması (aktarılması) farklı bir olay, farkına sonradan varılmış olayın anlatılması farklı bir olayı

---

[109] Günay Karaağaç, Çağatayca El Kitabı, İst. Üni. Edeb. Fak. Yay., İst., 1988., s. 130.
[110] Bernt Brendemoen, "Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -miş'li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK.Yay, Ankara, 1999.
[111] Korkmaz, a.g.e., s. 599-600.
[112] Ergin, a.g.e., s. 300.
[113] Gülsevin, a.g.e., S. 83.

karşılamaktadır. Bu ek için Gülsevin "duyulan~farkına varılan geçmiş zaman" adlandırmasını kullanmaktadır.[114]

1.2.1.1.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki -mIş

Garib-nâme içerisinde öğrenilen geçmiş zaman eki, bazen "görülen geçmiş zamanın" ifadesini karşılamıştır:

Uş **yapılmış** şehr ezelden bu göñül (5710 a)
Sançaqın **urmış** >Ömer bir mermere (5812 a)
Pes üçinci oqımağı **ol-ımış** (2796 b)
Cümle bir qulavuza **uymış** uçar (477 b)

Ayrıca, bir işin, olayın ya da davranışın sonradan farkına varıldığında öğrenilen geçmiş zaman eki -mIş kullanılır:

Bu hevesler göñle **tolmış** piç-e-piç (2979 b)
Üşimiş **açmış** vü göñli pür taúab (527 b)
>Aql **oturmış** başda dutmış xoş maq□m (6978 b)
Aña va□ **olmış** be–küllî w□lerüm (7992 a)

1.2.1.1.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki –UpdUr

-mIş ekinin anlamında olan görülen geçmişliği ifade etmesi ve sonradan farkına varılmışlığı anlatması -(y)UpdUr eki için de söz konusudur. Bu ek, görülen geçmiş zaman fonksiyonundadır; ancak devam etmekte olan geçmiş zamanı ifade ederken –UpdUr eki tercih edilir.

Pes niçün >□em **durupdur** mu'teber (2640 a)
□demî nişe **düşüpdür** muxta□ar (2640 b)
ïuyı hem yıl **qaplayupdur** yili od (2649 a)
Aña benzer **urılupdur** tertibi (2621 b)
Dartılupdur bir warem key mu>teber (2485 b)

[114] Gülsevin, a.g.e., s. 80.

Bil anı kim kendü **söylepdür** nuğūl (2708 b)

Görklü mescid **yapılupdur** üstine (5811 a)

*Gârib–nâme'*de öğrenilen geçmiş zamanın bütün şahısları için yeterli örnek olmadığı için ayrı ayrı değerlendirme yapılamamıştır. Sadece kısa bir tasnifle yetinilmiştir:

Teklik 1. kişi öğrenilen geçmiş zaman ekine şu örnekler tespit edilmiştir:

Eydür uş ben qarşu **durmışvan** saña (6475 a)

Ben hevâyı >ışq diyüp **aldanmışam** (5540 a)

Güydügüm oldı anı >ışq **¢anmışam** (5540 b)

Çokluk 1. kişi öğrenilen geçmiş zaman için tespit ettiğimiz örnekler şu şekildedir:

Ol biri dmvâr kim anı **yapmışuz** (6094 a)

Tañrı sırrın anda daxı **sizmişüz** (6094 b)

Çokluk 3. kişi öğrenilen geçmiş zaman için tespit ettiğimiz örnek şu şekildedir:

Hem **dölenmişler** bular hem emnimiş (8733 a)

1.2.1.1.3. Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman kipi, geçmişten başlayarak geleceğe kadar giden bütün zaman dilimleri içerisindeki oluş ve kılışları, yapılan işleri ve durumları içerisine alır. Yani işin oluşun her zaman yapıldığını ve yapılacağını belirtir. Geniş zaman ekleri şekil ve zaman ifade eden eklerdir. Şekil eki olarak bildirme, zaman eki olarak da geniş zamanı karşılarlar.[115]

Geniş zaman eki yakın zamanlara kadar dar ünlülü yerine yuvarlaşarak kullanılmış, ayrıca örnekleme yoluyla geniş ünlü yerine dar-yuvarlak ünlülerle kurulmuştur.[116]

Korkmaz, geniş zaman içerisindeki zaman esnekliği ve her zamanı anlatmasının, onun geniş zamandan geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlara da kayabileceğini gösteriyor

[115] Ergin, a.g.e s. 275.
[116] Tahir Nejat Gencan, "Geniş Zaman Kipi, "Türk Dili, Ocak 1974, S. 268, s. 325.

olduğunu söylemektedir. Yani ek, her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir.[117]

Banguoğlu, geniş zamanın bildirme kipinin üç zaman diliminden sadece şimdiki zamana ait sayılmakla birlikte ET'den itibaren her üçü arasında sınırsız kullanıma sahip olduğunu belirtmektedir.[118]

Geniş zaman eklerinin asıl fonksiyonu "her zamanı" ifade etmektir. Ancak bundan başka genel kuralları, yargıları, değerleri, kanunları, atasöz ve deyimleri anlatmak için de bu zaman kullanılır. Ekin içerisinde bulunan devamlılık ifadesi kullanıldığı yerde kendisini hissettirir. Ancak bu zamanın en önemli özelliklerinden birisi de kesinliğin bulunmamasıdır. Diğer zaman eklerinde hareketin nerde başlayıp nerde sonlandığı net bir şekilde belliyken geniş zamanda bu pek anlaşılamamaktadır.

Geniş zaman eki içerisinde diğer zamanlara göre daha belirgin zaman kaymaları bulunmaktadır. Zaman kaymaları konusu, dilin işleyişinin ve ifade edilmesinin belirlenmesinde oldukça önemlidir. Ancak şu husus önemle belirtilmelidir ki zamanların farklı fonksiyonlarının tespiti çok kolay olmamaktadır. Bu konu ancak metnin bütününe, en azından mısraya değil de kendisinden önce ve sonraki beyitlere bakılarak anlaşılabilmektedir. Ancak çalışmamızda diğer beyitlerle öneklerimizin bulunduğu beyitleri birleştirme yoluna girmedik. Çalışmamızın hacmini artıracağı düşüncesiyle beyitlerin örneğini aldığımız mısralarını vermekle yetindik. TT'de bugün de sıklıkla karşılaştığımız zaman kaymaları EAT döneminde de bulunmaktaydı ve farklı zaman kuruluşlarını herhangi bir zaman eki karşılayabilmekteydi. Zaman kaymaları, dili kesinlikle zenginleştiren, dilin gelişmesine katkı sağlayan önemli etkenlerdendir.[119]

*Garib-nâme'*de ekin -Ur şekillerine çok sık rastlarız. Ekin bu kullanılışında düz ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun geçerli olmadığı görülmektedir. *Garib-nâme'*de ekin -Ar ve ünlülerden sonra gelen -r kullanımları da bulunmaktadır. Geniş zaman eki, *Garib-nâme'*de zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenir.

*Garib-nâme'*de geniş zaman ekinin genel durumu şu şekildedir:

---

[117] Korkmaz, a.g.e., s. 637.
[118] Banguoğlu, a.g.e.,s.462.
[119] Kevser Acarlar, "Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri", Türk Dili, Haziran 1960, s. 213.

	-Ur	**-Ar**	**-r**
Teklik 1. kişi	-UrvAn -UrvAm	-ArvAn -ArvAm	-rvAn -rvAm
Teklik 2. kişi	-UrsIn	-ArsIn	-rsIn
Teklik 3. kişi	-Ur	-Ar	-r
Çokluk 1. kişi	-UrUz	-ArUz	-rUz
Çokluk 2. kişi	-UrsIz	-ArsIz	-rsIz
Çokluk 3. kişi	-UrlAr	-ArlAr	-rlAr

1.2.1.1.3.1. Geniş Zaman Eki -r

*Garib-nâme'*de -r geniş zaman eki ünlüyle biten fiil tabanlarına gelir:

Añlar anda iş nitedür w□ nedür (3181 b)
Sende hūb endîşeler **beñzer** aña (933 a)
Ş□disin anuñ–ıla sürmek **diler** (1050 b)
Dâsitân var ma>lûm **eyler** bize yön (5642 b)
Niçe qıymetlü güherler **gizler** ol (6798 b)
Çünkim ol ni>met tamam **qaynar** bişer (2824 b)
Rengini **kor** döner anuñ rengine (3343 b)
w□□lar **oqır** ol >av□mdan gizlüdür (410 b)
Pes **viribir** anı c□na göñüle (7019 a)
Ne ölüm endîşesin **yir** ol kişi (1191 a)
Evliyânuñ wükmi göñülde **yörir** (1724 a)

1.2.1.1.3.2. Geniş Zaman Eki -Ar

Geniş zaman ekinin bazı örneklerde -Ar şekilleri de bulunmaktadır:

Anın **añar** bunları dilde müdām (5731 a)
Dîn içinde taxtını qāyim **dutar** (1742 b)
Her nenüñse le¿z¿etini ol **duyar** (3030 b)
Yir **içer** aldı bu kez işdür görür (3300 a)
Wa½ret'e qanda **irer** bağlandı yol (3376 b)
Durağ eyler bir zamān anda **qonar** (3224 b)
Kimi düşmiş dün ü gün >işret **qovar** (3411 a)
Ol ki sul□ändur ile wükmin **sürer** (1718 a)
Ol bişinçe xās u >ām anda **üşer** (2824 b)
Taklıg anda xā□l olur kim **yudar** (2832 b)

1.2.1.1.3.3. Geniş Zaman Eki -Ur

EAT ile Osmanlıcanın başlarında ünsüzle biten kimi fiil tabanlarına –Ur ekinin gelmesi, ekin mi yuvarlak, yoksa -r ekinin yardımcı ünlüsünün mü yuvarlak olduğu konusunda netliği tam olarak belli olmayan bir durum ortaya çıkarmıştır.

-ur/-ür geniş zaman ekinin kullanıldığı örnekler şu şekildedir:

Tek heceli yuvarlak ünlülü fiil köklerine de gelerek onları geniş zaman kavramı içine sokmuştur.

Kim bu yolda dünyalıq terkin **urur** (3564 b)
Yidügi çün qursağında ha½m **olur** (2833 a)
Yine öl emri uş neb□ılar da **ölür** (3365 a)

Fiilden fiil yapma eki alarak fiil gövdesi olan kelimelere -Ur geniş zaman eki gelir:

Fikr-ile hîç olmaz işler **oldurur** (2978b)
Geh baqar gözle **görür** gökçekleri (3036b)
Dirgürür ölmiş-iken göñülleri (2993b)

Geh met□>lar **götürür** dery□geçer (2977b)

Aşağıdaki örneklerde ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır. Fiillerin ünlülerine göre ekin ünlüsü değişmemiş, dar-yuvarlak olarak fiile eklenmiştir. Burada uyumun bozulduğu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak uyuma dâhil olmayan farklı örnekleri ayrı göstermek daha uygun olacaktır.

Kūşelerde bir evi xalvet **qılur** (2871 a)
Cümlesine maq□ıdın **virür** geçer (1681 b)
Girür ol xaymelere vü el sunar (3084 a)
Her nesenüñ çok yiyen **bilür** dadın (836 b)
Gösterür >āşıqlara ma>şuq yüzin (2587 b)
Resm ü erkān u nişān ad **ögredür** (3125 b)
Birbirinden wa□□**alur** le¿¿et virür (3300 b)
İlla cānuñ yolı Waq'dan **bağlanur** (3001 b)
Ger günāhdan ¿evq alur nefs **yağlanur** (3001 a)
Pes anuñ >aksi **gelür** qarşuñuza (6552 a)
Bu cihāndan bin me¤el **getrür** aña (2735 b)
Zîra **bilnür** bunda ma>ni ma'nisi (2799 b)
Ol meşaqqatden göñül **bozlur** yiter (3540 b)

Ekin fiil gövdesine geldiğinde orta hece ünlüsünün vezin gereği düştüğü de görülmektedir.

1.2.1.1.3.4. Olumsuz Geniş Zaman Eki -mAz

Geniş zamanın olumsuz şekli -mAz eki ile kurulmaktadır. *Garib-nâme'*de, bu kullanımın örnekleri bolca kullanılmıştır.

TT'de teklik 1. ve çokluk 1. kişilerde -mA ile karşılanan geniş zamanın olumsuz şekli, EAT'de -mAz ile kurulmuştur. -mA olumsuzluk eki ile -z fiilden isim yapma ekinden meydana geldiği ileri sürülen -mAz eki, olumsuz sıfat-fiil ekiyken zamanla olumsuz geniş zaman eki olarak kullanılmıştır. Geniş zamanın olumsuzunda 1. kişiler için -mA

kullanılması EAT'den sonra gelişmiştir. ET'de de bulunan -mAz eki, şahıs zamirleriyle çekimlenirdi. Ancak EAT'ye gelindiğinde şahıs ekleriyle kurulmaya başlandı.[120]

*Garib-nâme'*de olumsuz geniş zaman eki –mAz'ın genel durumu şu şekildedir:

Olumsuz Geniş Zaman Kişi Ekleri	**-mAz**
Teklik 1. kişi	-mAzAm
Teklik 2. kişi	-mAzsIn
Teklik 3. kişi	-mAz
Çokluk 1. kişi	-mAzUz
Çokluk 2. kişi	-mAzsIz
Çokluk 3. kişi	-mAzlAr

Ol ki tiryq **içmezem** dir qoñ anı 1551 a)
Eydimezem dile gelmez bāqisi (817 b)
Bilmezem kim cān mıdur yā >aql u nefs (2258 a)
Bulımazam cism içinde xı□mını (2257 b)
Bunlar eytdi **dönmezüz** biz söz ile (237 a)
Biz buna **qatlanmazuz** dirler-idi (2518 b)

Fiilden yapılmış fiil gövdelerine de gelir.

Kim rı½ā-yı Waq **bulınmaz** bî-rı½ā (5707 b)
Hîç **görünmez** dünyelik eksükleri (5954 b)
>Işq **ırılmaz** ger □ırat ölür-ise (1044 b)

Geçişli fiillere geldiği gibi geçişsiz fiil köklerine de gelir.

[120] Ergin, a.g.e., s. 295.

Ortada **añmaz** Çalap emrini hîç (2979 a)
Kāruvān **durmaz** geçer yıl on iki ay (2188 b)
Anuñ-ıçun **gelmez** elinden qalur (2214 b)
Gizlü **qalmaz** >ilm ü □an>at fetw ü cūd (1998 a)
Kimsenüñ ayruq sözin **qılmaz** qabūl (2728 a)
Taxt **ölmez** bellü bilüñ bu işi (1704 b)
Saña **virmez** Tañrı'ya varmağa yol (3492 b)

Birleşik fiillere gelir ve anlamlarını geniş zamanda olumsuzlaştırır. u- fiiliyle de yapılmaktadır. Örneklerden anlaşılacağı üzere u- "yeterlik" fiili ile birinci fiil -A, -I, -U zarf-fiil eklerinden birisiyle birleşerek olumsuz anlama girmiştir.

Görimez ma>ni yüzin bu ten gözi (7255 b)
Ger **bilümezseñ** bilenden al xaber (6931 b)
Yazı vü yaban anı **egleyimez** (453 b)
Hîç iki göz iki yaña **baqamaz** (391 a)
Hîç mawlūq kudretine **iremez** (3415 b)
Başarımaz nesne yüz biñ cehd iden (3707 b)

Geniş zaman ekinin fonksiyonları ve zaman kaymalarıyla ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir:

1.2.1.1.3.5. Ekin en temel ve eserde en sık rastlanan fonksiyonu, sürekliliğin ve genel kavramının vurgulanmasıdır.

ı owbetine varmağa **iver** iseñ (833 b)
Bunlaruñla xalq işin güçin **görür** (7468 b)
Ol ekindür kim göñüller **arıdur** (3759 b)
Ma>lum **eyler** altıları bî-gümān (3385 b)
Bunça wācetler **olur** anda rev□ (6125 b)

Yukarıda verilen örneklerde geniş zaman ekinin her zamanı kapsama ve genelleme durumu açıkça görülmektedir. Örnekleri tespit ederken, eserin bütünlüğü içerisinden, belirtilen fonksiyonun olup olmadığı anlama bakılarak anlaşılmıştır.

1.2.1.1.3.6. Geniş zaman eki kısmen de olsa başka zamanları da karşılamaktadır. Ekin geçmiş zamanı ifade etmesi de elbette kaçınılmazdır. Görülen geçmiş zaman ya da öğrenilen geçmiş zamanın ifade ettiği kadar belirgin değilse de geçmiş anlamı tespit edilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Daşra **virür** cümle gizlü gencini (6337 a)
Ya>ni □ıyınça anuñ da>vet **qılur** (3559 b)
Dillerinçe bunlara **virür** xaber (6118 b)
Uşbu tertîbçe **varur** her dürlü iş (913 b)

1.2.1.1.3.7. Geniş zaman eki bazı durumlarda şimdiki zamanın da yerine geçebilir. Ancak burada da söz konusu olan, -yor ekinde olduğu gibi kesin bir şimdiki zaman hâli değildir. *Gârib-nâme'*de bu fonksiyonun varlığını tespit edebildiğimiz beyitlerde çeviri yaptığımızda daha çok -mAktA ekinin anlamını fiile verebilmekteyiz. Eserin içerisinde genel olarak anlam bütünlüğüne baktığımız zaman geniş zamanın şimdiki zamana kayan örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi çok kesin bir şimdiki zaman anlatımı yoktur.

xayme içre **oturur** xoş xūb-rular (3080 a)
Niçe varlıq anda yağa **yazılur** (1970 b)
Yolumuz doğru **gider** senden yaña (95 b)
Ma>lūm **eyler** dördleri dördinçi b□b (1783 a)
Niçe **gelür** reng ü w□ ü perveriş (1957 b)
Kendü wālüm **soraram** wāl bilene (2249 a)
Bilürüz kim biz üküş qılduq günāh (94 a)

1.2.1.1.3.8. Geniş zamanın kesinleşeceği kesin olmayan ancak gelecekte olması düşünülen, planlanan ya da arzulanan durumlarda da kullanıldığı örnekler *Garib-*

*nâme'*de yer almaktadır. Bu anlatım daha çok kasıt, niyet, plan, ihtimal düzeyinde kalmakta, ekin asli fonksiyonundan tamamen uzaklaşmamaktadır.

Çün su>ālde ma'ni vardur **görürem** (2243 b)
Gerçi küstāxlıqdur illā □**oraram** (2243 a)
Yil yile **qarışur** u hem od oda (2264 a)
Anuñ-ıla **varuruz** senden yaña (101 b)
Kimisin baylar **qılur** kimin faqîr (354 b)
Bir gözet bu ma>niyi qanda **varur** (418 b)

1.2.1.1.3.9. Geniş zaman ekinin geldiği fiiller bazen de zarf-fiil anlamı taşıyarak beytin ya da mısranın tamamlanmasına katkıda bulunurlar. Bu durumun belirlenmesi için aynı mısra içerisinde geniş zaman ekini almış birden fazla fiilin bulunması gerekmektedir. Çünkü zarf-fiil fonksiyonunu yüklediğimiz fiil cümlenin temel fiili olamayacağı için mısrada ya da beyitte ikinci fiil mutlaka bulunmalıdır. Tespit ettiğimiz örneklerde aynı mısra içinde geniş zaman ekini almış iki fiil bulunmaktadır. Beyitleri TT'ye çevirdiğimizde bugün sıralı cümle ile değil, zarf-fiil eki ile karşılarız.

İlk dört örnekte -IncA zarf-fiilini hissederken, son iki örnekte -Ip zarf-fiilini hissetmekte ve ona göre anlamlandırabilmekteyiz.

Çünki küfri **işidür** gör kim n'ider (2228 b)
Ol **geçer** ardınça tābistān gelür (1956 b)
Görür ol gökçekleri wayrān qalur (3083 b)
Ata bu mülkden **gider** oğlı qalur (2369 b)
Görseñe şol qazı kim **gelür** geçer (477)
Ol semāúda warket **eyler** qan saçar (28 b)

1.2.1.1.3.10. Geniş zaman ekinin sıfat-fiil anlamında kullanılan örneklerine de rastlarız. *Garib-nâme'*de bu örnekler çok fazla bulunmamakla birlikte ekin anlamdan çıkarılabilecek sıfat-fiil fonksiyonu da vardır.

Ol neb□ı cismüñ değül mi kim **biter** (2135 a)

“ O nebat biten vücudun değil midir?”

Ma>nidür kim □ıreti q□yim **dutar** (2478 a)

“Varlığı devamlı kılan manevi yöndür”

Şol kişi kim kendüzin kimdür **bilür** (2279 a)

“Kendinin kim olduğunu bilen bu kişi.....”

Birisi >ışqdur ki bu gönle **düşer** (3731 a)

“Bu gönüle düşenin birisi aşktır”

Bu örneklerde –An geniş zaman sıfat-fiili fonksiyonunda bulunur. –AcAk gelecek zaman sıfat-fiili fonksiyonunun bulunduğu önekler de şu şekilde tespit edilmiştir.

Görelüm söz ma>nisi qança **gider** (2245 a)

“ Sözün anlamının nereye gideceğini görelim.”

Bu sözi qança **varur** soylayalum (2244 b)

“ Bu sözün nerey varacağını anlatalım”

Burada ekin fonksiyonun anlaşılması için örneklerin anlamlandırılmasının doğru olduğu düşüncesindeyiz.[121]

1.2.1.1.3.11. Ek, kalıplaşmış, deyim, atasözü niteliği kazanan ve herkes tarafından bilinen bilgilerin anlatılmasında da kullanılır.

Ekin genel ve toplum tarafından bilinen bir durumun anlatıldığı, bu görevi üstlendiği örneği şu şekildedir.

Biri mağribdür ki gün anda **batar** (3399 a)

Ata gider yirini oğlı **dutar** (2365 b)

Bir oğul oldur ki m□ından **doğar** (2362 a)

1.2.1.1.3.12. Geniş zaman ekinin bir başka fonksiyonu da bir işte yeterliliği, yeterli olmayı anlatmasıdır. Ekin bu fonksiyonuna göre eserden tespit edilen örnekler şu şekildedir:

---

[121] Çevirilerde büyük oranda Kemal Yavuz, Garib-nâme, TDK. Yay., İstanbul 2000’den faydalanılmıştır.

Zîra çoq quvvetlülerle **urışur** (8501 b)
Anuñ-ıla **dutar** işi ellerüm (7992 b)
Od **ayırtlar** □oprağından cevheri (6715 b)
Anuñ-içun ol ulular ş□d **olur** (3761 a)

1.2.1.1.3.13. Geniş zaman ekinin kişilere göre çekimi *Garib-nâme'*den şetçiğimiz örneklere göre şu şekildedir:

1.2.1.1.3.13.1. Teklik 1. Kişi Geniş Zaman Eki

Teklik 1. kişi geniş zaman eki, EAT'de -(A/U)rvAn, -(A/U)rvAm, -(A/U)rAm ekleriyle çekimlenmektedir. *Garib-nâme'*den tespit ettiğimiz şekiller ve örnekleri şunlardır:

-(A/U)rvAn

Bülbül eydür çün **baqarvan** ben saña (6483 a)
Bir key işit gör ki ne **dirven** sara (563 b)
Bir oulağ ur dirle ne **dirven** sara (1233 b)
Eydürem kim uş **xaparvan** Tarrı'ya (7953 a)

-(V)rvAm

Anur-içun mest **olurvam** iy ¢afa (6484 b)

-(V)rAm

Ka<be dapa **varuram** esirgegil (519 a)
Bilürem eksüklüyem suç işlededüm (891 a)
Bir oulağ ur dirle gör ne **eydürem** (601 b)
Dilerem sulxanlığın va¢f eyleyem (2572 a)

1.2.1.1.3.13.2. Teklik 2. Kişi Geniş Zaman Eki

*Garib-nâme'*de -(A/U)rsIn ekiyle çekimlenmektedir.

Hem **bilürsin** devlet ehli yolını (1394 a)
Uş yene bundan **göçersin** bir ile (1090 a)
Hem **görürsin** miknet ehli kalini (1394 b)
Qanoısın kim sen **oılursın** iltiyar (1395 a)
ï ohbetinde dün gün **olırsın** i yar (1395 b)
Diline baqsañ **¢anursın** dtst-durur (7706 a)

1.2.1.1.3.13.3. Teklik 3. Kişi Geniş Zaman Eki

-(A/U)r ekiyle çekimlenen teklik 3. kişi geniş zaman eki, eserde çok fazla bulunmaktadır. Ek, bütün fiil tabanlarına istisnasız olarak eklenmektedir. Ünsüzle biten fiil tabanlarına gelirken araya yardımcı ünlü alır. Ünlüyle biten fiil tabanlarında ise ek, -r'dir. Ekle ilgili çok fazla örnek verdiğimiz için burada örnekleri tekrarlamak istemiyoruz. Ancak birkaç örnekle yetinmeyi uygun gördük:

Hem **döner** wâlden wâle hem **döndürür** (38 b)
¥ıbdan ara şerbet **eyler içürür** (2434 a)
Cümle eşyâ yügrişüp **ister** anı (109 b)
úAşıo **iver** ol yüzi görmek-içün (2678 a)
Gör bu odı niçe **yanar yandurur** (38 a)
Birlik aña **yaraşur** kim bir-durur (106 a)

1.2.1.1.3.13.4. Çokluk 1. Kişi Geniş Zaman Eki

-(A/U)rUz olarak kullanılan çokluk 1. kişi geniş zaman ekinin eserde az örneği tespit edilmiştir:

Bilürüz bizden bize yodur meded (93 a)
Bu degirmen igine qu§b **eydürüz** (7798 a)
Pes bu xaút kim **oıluruz** günde biz (8348 a)
Anur-ıla **varuruz** senden yara (101 b)

1.2.1.1.3.13.5. Çokluk 2. Kişi Geniş Zaman Eki

-(A/U)rsIz şeklinde bulunan çokluk 2. kişi geniş zaman eki eserde çok az kullanılmıştır.

Ne **urışursız** nedür akvalürüz (629 b)

1.2.1.1.3.13.6. Çokluk 3. Kişi Geniş Zaman Eki

-(A/U)rlAr olarak çekimlenen çokluk 3. kişi geniş zaman eki, bütün fiil tabanlarına gelebilir.

Dartışurlar kim **ıılarlar** anı oul (994 b)

Birine ltd maúrzf **eydürler** şimal (3401 a)

Bu heva üzre **geçerler** dirilüp (482 b)

Eyle **¢anurlar** anı úişret-durur (832 b)

Birbirine **¢orışurlar** kim oanı (3417 b)

Bunça ourbanlar **virürler** ol ada (6124 a)

1.2.1.1.4. Gelecek Zaman Kipi

Gelecek zaman herhangi bir işin, durumun ya da olayın konuşulan, anlatılan veya duyulan zamanda gerçekleşmediğini, fiilin gösterdiği hareketin gelecekte gerçekleşeceğini anlatmak için kullanılır. Gelecek zaman ekinde işin, niyet durumunda olsa bile mutlaka gerçekleşmesi beklenir. Kesinliği vardır.[122]

EAT'nin yaygın gelecek zaman eki -IsAr'dır. Bu ek ET döneminde kullanılmamaktadır. O dönemde gelecek zamanı –gAy ve -dAçI ekleri karşılamıştır.[123] EAT'nin diğer metinlerinde örnekleri az da olsa kullanılan -AcAk gelecek zaman ekine[124] *Garib-nâme'*de rastlanmamıştır. Ekin kullanımındaki örnekler gelecek zaman sıfat-fiil ekine aittir. Ayrıca yine bu dönemde daha çok gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan -AsI da eserde bazen çekimlenerek kullanılmıştır.

[122] Korkmaz, a.g.e., s. 623.
[123] Gabain, a.g.e., s. 220.
[124] Özkan, a.g.e., s.137

Ancak ET kullanılan -dAçI gelecek zaman ekini sayılı kullanımıyla yalnız sıfat-fiil eki olarak tespit edebildik. Bunun yanında ET'den gelen diğer bir gelecek zaman eki olan -gAy eki ise EAT dönemi karışık dilli eserlerinde görülmektedir.[125]

Önce de bahsettiğimiz gibi EAT'de ve *Garib-nâme'*de en çok kullanılan gelecek zaman eki - IsAr'dır. -IsAr ekinin, bugün yerini -AcAk ekine bıraktığı, dönemi içerisindeki yaygın kullanımıyla da izah edilebilir. Gelecek zaman eki hem şekil hem zaman ekidir. Zaman olarak gelecek zamanı vurguladığı gibi şekil olarak da tasarlamayı, tahmini ve biraz da ihtimali vurgulamaktadır. Gelecek zaman -A istek ekiyle de karşılanmaktadır. Bunun pek çok örneğine eserde rastlamak mümkündür.[126] Eserde, gelecek zaman ekinin çeşitli zamanları karşıladığı örnekleri şu şekilde tespit edilmiştir.

1.2.1.1.4.1. Ekin en belirgin olarak karşıladığı anlam gelecek zaman ifade etmesidir.

Anuñ üzre kimse gelmedi daqı / Hem daxı **gelmeyiser** Tañrı waqı (323 b)
Ol **varısar** Wa½ret'e çālāk ü cüst (380 b)
İkilikde kim qalursa **qalısar** (662 a)
Hak didārın **göriser** şeksüz ol er (678 b)

1.2.1.1.4.3. Gelecek zaman ekinin *Garib-nâme'*de şimdiki zamanı karşıladığı örnekleri de vardır:

Vaktum irdi **öliserem** bî-gümān (570 b)
Eydiserven maúniden bir qaç cevāb (1340 a)
Ol eserden **eydiserem** bir xaber (2400 b)
İltesidür ne ki qazandı ise (1653 a)

1.2.1.1.4.4. Gelecek zaman eki kesinlik bildirir:

Bilmezüz kim bize ne **viresidür** (1125 b)

---

[125] Mecdut Mansuroğlu, "Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçe'sine Yaklaşan Manzumesi, TDAY Belleten, 1956, s.134.
[126] Yakut, a.g.m. s. 3.

Bu örnekteki kesinlik, -dUr bildirme ekinin yardımıyla sağlanmaktadır.

Zira cān bilür bu devlet qadrini / Cān **göriser** hem ol ayuñ bedrini (136 b)
Kimsene ortak degüldür işüñe / Olmadı **olmayısar** öñden soña (98 b)
Ne daxı Qur'ān bigi xtn **geliser** (215 a)
Her ki geldi dünyaya xtd **gidiser** (3877 a)
Ol ki mağzıdur u bākî **qalısar** (1286 b)

Örneklerdeki kesinlik anlamının ifadelendirilmesi bazen bir tek mısradan anlaşılmamakta bu yüzden ilk iki örnek beyit olarak verilmektedir.

1.2.1.1.4.5. *Garib-nâme'*de gelecek zaman ekinin ihtimal, tahmin vs. gibi durumları anlatan örnekleri bulunmaktadır. Ekin ihtimal fonksiyonu ancak metnin bütünü göz önüne alınarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak anlamdan yola çıkarak saptanmıştır. Ayrıca aynı mısra içerisinde şart eki almış bir yargının bulunması da anlamı açığa kavuşturmaktadır.

Bu örneklerin hem anlam bakımından hem de şekil bakımından ihtimal fonksiyonunu taşıdığı açıkça görülmektedir:

A□ı olmazsa aña kim **tapısar** (1733 a)
>Aqlı olmazsa ili kim **yapısar** (1733 b)
Yoxsa ger böyle degülse **n'idiser** (753 a)
Kim bu hikmet sır **viriser** cānuña (2183 a)

1.2.1.1.4.6. Ekin birkaç örnekte küçümseme ve alay ifade ettiği tespit edilmiştir:

Kendü >ācizdür kime wükm **idiser** (1753 b)
Kimse maú¿ūl **itmeyiser** bunları (1805 b)
Kim **durısar** karşu sul□ān wükmine (3191 b)
Uşbu sedlerden çıqup kim **gidiser** (3498 b)

1.2.1.1.4.7. *Garib-nâme'*de gelecek zaman eki almış bazı fiillerde temenni, dua gibi duyguların ifade edildiğini görebilmekteyiz:

Pādişah dîd□ını **görmeyiser** (840 b)
Yarın anda maqsūda **irmeyise**r (840 a)
Niçeler ol demde udlu **qalısar** (1211 b)
Qalısar bunlar cehennemde müdām (5668 b)
Anda hem cān **qaplayısar** tenleri (2671 b)

1.2.1.1.4.8. Gelecek zaman istek eki *Garib-nâme'*de ayrıca niyet etme, isteme ve tercihte bulunma gibi durumları da karşılamaktadır. Bu fonksiyonun örnekleri çok fazla olmamakla birlikte tespitlerin yerinde ve doğru olduğu düşüncesindeyiz:

Qaçan olsa i**steyiser** pādişāh (1595 b)
Yarın anda **qopısar** yüzi kara (1723 b)
Anuñ-ıla **varısarsın** wa½rete (1396 a)
Olısar mü'mine biñ ança fidî (5676 b)

1.2.1.1.4.9. Gelecek zaman ekinin sitem etme fonksiyonu da eserde birkaç yerde tespit edilmiştir. Buradaki sitem etme işlevi metnin anlamına bakılınca ortaya çıkmaktadır.

Qul niye **dutmayısar** Waq yumışın (1963 a)
Niçe yirde **utısar** mülk ü maqām (5650 a)
Anuñ-ıla **qopısarsın** gözüñ aç (1688 a)
Waq cemālin **göriserler** bî-gümān (1288 a)

*Garib-nâme'*de gelecek zaman ekinin durumu ve fonksiyonları bu şekilde ortaya konulabilir. Ekin ön önemli özelliği, sıfat-fiil eki olarak ve fiil çekim eki olarak bir arada kullanılmasıdır.

1.2.1.1.5. Şimdiki Zaman Kipi

Oluş veya kılışın yaşanılan anda meydana geldiğini gösteren zaman şimdiki zamandır.[127] Şimdiki zaman eki de hem zaman hem şekil eklerindendir.[128] TT'de

[127] Gülsevin, a.g.e., s. 96.
[128] Ergin, a.g.e., s. 295.

kullanılan -yor şimdiki zaman eki sonradan otaya çıkmıştır. EAT'de şimdiki zaman istek eki -A ve geniş zaman ekleriyle karşılanmıştır. ET'de -GAy'dan gelen zamanla baştaki ğ ve g 'nin ve sondaki y'nin düşmesiyle -A istek eki olan ek çoğunlukla EAT döneminde şimdiki zamanı da ifade etmiştir. İstek ekinden başka geniş zaman ekleri de bu dönemde şimdiki zaman yerine kullanılmıştır. EAT'de *niye ağlarsın* "niye ağlıyorsun", *qanda gidersin*, "nereye gidiyorsun" örneklerinde görüldüğü gibi. [129]

*Garib-nâme'*de geniş zaman eklerinin ve istek ekinini şimdiki zamanı karşıladığı örnekler oldukça fazladır. Ayrıca dur- fiilinin donarak ekleşmiş şekli olan -dur eki süreklilik yanında şimdiki zamanı da karşılamıştır.[130]

TT'de kullanılan -yor eki yorı- fiilinin geniş zamanının -A/-U zarf-fiillere eklenerek birlikte çekimlenmesinden otaya çıkmıştı. Daha sonra bazı ses olaylarıyla günümüzdeki şeklini almıştır. Ağar, -yor ekinin ilk kez EAT döneminde (Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme* adlı eserinde) görüldüğünü söylerken[131], Timurtaş, EAT metinlerinde şimdiki zaman için özel bir ek olmadığını belirtmektedir. Bugün kullanılan ve yorı- fiilinden gelen -yor ekinin EAT'de bulunmadığını ifade etmiştir. 14. yy'ın bazı eserlerinde tesadüf edilen bu ekin, geçmediğini ekler.[132]

Açıklamalardan da anlaşıldığı gibi EAT döneminde şimdiki zaman kavramı çoğunlukla geniş zaman ekiyle yapılmaktadır.[133] Ancak EAT metinlerinde sürekliliği sağlayan dur-fiilinden ortaya çıkan -dur ekiyle de sağlandığı görülmektedir.

*Garib-nâme'*de geniş zaman ekiyle karşılanan şimdiki zaman kavramına şu örnekler verilebilir.

xūb u zişt ü qaxr u lu□ʿu xayr u şer / Birikip dördi bile **görür** bular 1300 b)
Hem yüküñ **dartar** senüñ wayvān daqı/Mawkum ola çün bula sende Waq'ı (9872 a)
Yaúni mive bitmedi hîç bî-şecer /Pes úilimsüz maʻlum **olmaz** xayr u şer (10097 b)

---

[129] Ergin, a.g.e. s. 296.
[130] Kemal Yavuz, "Âşık Paşa'nın Dil Üzerine Düşünceleri ve Türkçe'ye Hizmetleri", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İst. Üni. Edb. Fak. Yay, 2005, (XXXII), s. 240.
[131] M. Emin Agar, "Şimdiki Zaman Kipi", Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1995, s. 97. s. 233 - 237
[132] F. Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi XV.yy., Enderun Kitabevi, İst. 1994, s. 126
[133] Vahit Türk, "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri",

¥urmadın şol gökde □oğan gün aña/Yaúni xıdmetçün **gelür** her gün aña (8695 b)

*Garib-nâme'*de -dur ekiyle kurulmuş ve şimdiki zaman ifade eden örneklerr şu şekildedir.

Bu örneklerde şimdiki zaman kavramı açıkça hissedilmektedir. Beyitleri ve mısraları "mAktA" olarak çevirebiliriz. Bu da sürekliliğin ve devamlılığın anlatıldığını göstermektedir.

Görnüdür kim qışın anuñ wāli ne (1979 b)
Görnüdur xtd dirligüñ bellü bey□n (1390 b)
Gözüme **görnü- dururdı** bî-hicāb (3787 b)
Ol didi oldı **oludur** olısar (3058 a)
Cibril öñinçe **diyudur** gel berü (8249 b)
Odı gör kim yüreğüñde **yanadur** (1819 a)
Çün haqîqat **göredurur** dtst yüzin (3236 a)

1.2.1.2. TASARLAMA KİPLERİ

Fiil kökü veya gövdesine istek, dilek-şart, gereklilik, emir kiplerinin getirilmesiyle oluşturulur. Bu kipler içinde istek, gereklilik ve emir kipleri yargı bildirdikleri hâlde dilek-şart kipi yargı bildirmez ve cümlede yardımcı cümle fonksiyonuyla kullanılır. Tasarlama kipleri, henüz gerçekleşmemiş olan, tasarlanan, yapılması planlanan veya istenen durumların ifade edilmesinde kullanılmaktadır.[134]

Tasarlama kiplerinin asıl görevleri arasında zaman bildirme yoktur; ancak diğer kelimelerle etkileşimleri sonucu edindikleri anlamlarla birlikte zaman fonksiyonu da kazanmaktadırlar. Tasarlama kiplerindeki zaman kavramının belirlenmesi genellikle zarflar yardımıyla sağlanmaktadır.[135] "Dilek kiplerinde zaman kavramının olmayışı, bu çekimdeki eylemlerde zaman kavramının olmadığı anlamına gelmemektedir. Bir işin, oluşun, kılışın gerçekleşmesi için zaman ve hareketi yapan olmazsa olmaz türünden bir koşuldur… İşte eylemlerin aldıkları zaman / kip + kişi eklerinin temel görevleri;

[134] Fatma Türkyılmaz, Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 10.
[135] Türkyılmaz, a.g.e., s.10.

eylemde zaten var olan zaman ve kişiyi bir derece somutlaştırmaktır. Cümlelerde bulunan zaman bildiren yapılar da, zaman / kip eklerinin bildirdikleri bir ölçüde somut olan zamanı iyice belirginleştirmek için görev alırlar."[136] Bu konuda Eker de "Türkçede eylem söz dizimsel yapılarda temel olarak zaman ve tarz, görünüş, çatı, kip kategorilerine göre çekime girer. Eylemde zaman, tümce içinde yüklemin bildirdiği eylemin ilgili olduğu zaman kesitidir."[137] demektedir.

Dilek-şart kiplerinin asıl görevi cümleye tahmin, ihtimal, istek, tasarlama, zorunluluk, gereklilik, emir, tehdit gibi anlam ilgileri katmaktır. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi bağlam içinde kazandıkları zaman fonksiyonları da vardır. Bu bölümde *Garib-nâme* çerçevesinde tasarlama kiplerinin her iki görevine ait tespitlerimizi sıralayacağız. Bu kiplerin birleşik zamanlı çekimlerini ise birleşik zamanlı fiil çekimleri bahsinde ele alacağız.

1.2.1.2.1. Dilek-Şart Kipi ve İşlevleri

1.2.1.2.1. 1. Dilek-şart kipi şekil olarak daha çok –sA+şahıs eki biçiminde kullanılmaktadır.

Safa **baksañ** dopdolu ibret-durur (3406 a)
Buyurursañ yapmağa başlayalum (1517 b)
Nuxt **dilersevüz** biz anı yiyelüm (2520 a)
Ger **bilümezseñ** işit ahvalüni (2406 b)
Ne **ekerseñ** bitüben gelmez işe (1974 a)
Uşbu w□ler niçe **dirsek** çoq-durur (1190 b)

1.2.1.2.1.2. Kendisinden önceki kelimeye birleşik biçimde yazılabildiği gibi, i- fiili kullanıldığı zamanlarda ayrı yazılmaktadır. Dilek-şart kipi, daha çok birleşik zamanlı fiil çekimlerinde kendisinden önceki kelimeden ayrı yazılmakta ya da i- fiili düşmeden çekimlenmektedir. Yine isimlere eklendiğinde ise ek-fiilin varlığını devam ettirdiği ya da düştüğü örnekler mevcuttur:

---

[136] Kerime Üstünova, "Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C. LXXXVIII, S. 635, s. 678.
[137] Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 299.

Kim **gümanluysa** imanı olmaya “Kim şüphe duyuyorsa onun imanı olmaz.” (5728 b)

Durmaya mı ger muúallaq dur **dise** (2601 b)

Her ki **dutmazsa** anuñ ferm□ınını (1720 a)

Her ki bunda bu işi **bilmedise** (939 a)

Ol ki maq□ıddur anı **bulmadısa** (939 b)

>□qıl-ısañ birlige ulaşıgör (385 a)

Qandasa ne n□ı vardı ne niy□ı (7 b)

1.2.1.2.1.3. Cümlede zarf-fiil görevinde kullanılabilmektedir:

Eyle **olsa** meclisüñ ¿evqı gider (2433 a)

Her kim aña **sataşursa** qahr olur (2088 b)

V□qıf **olsa** cümle işi añlasa (1605 a)

Kim ki **yirse** n□ıbin□olur-ıdı (1540 b)

Uyxuya **varsa** dahı bile varur (393 a)

1.2.1.2.1.4. -sA+şahıs eki+seslenme ünlemi (-A) biçiminde kullanılmaktadır.

Dört div□ıdur cih□ıuñ **görseñe** (3402 b)

Görseñe ‘aqlı giden oldı xaref (2631 b)

Niçe ırmaqlar gelür bir **baqsaña** (6802 b)

Görseñe begler biner seyr□ı ider (3474 a)

Hîç yirer mi kimseyi bir **baqsaña** (1679 b)

Baquban **görseñe** sen bu ‘ibreti (416 b)

1.2.1.2.1.5. Cümlede -sA+şahıs eki+gerek ya da -sA+gerek kalıbında gereklilik kipi fonksiyonunda veya müstakil olarak ihtimal, zorunluluk gibi anlamlarda kullanılır:

Bu me¤eldür kim didüm **bilseñ gerek** (1983 b)

Olsa gerek her birinüñ □ıapusı (3105 b)

Yaúni bu endîşeden **çıqsañ gerek** (3437 b)

İmdi sen kendüzüñe **gelseñ gerek** (1983 a)

Waq kime **virdiyse** ol üç xa□eti (1456 a)

Cümle a>½□şükr aña **qılsa gerek** (133 a)

1.2.1.2.1.6. Dilek-şart kipi, cümlede yeterlilik fonksiyonuyla da kullanılmaktadır.

¥□>atı yalñuz daxı **qılsa olur** (375 a)

Ger **bilümezseñ** işit awv□üñi (2406 b)

1.2.1.2.1.7. -sA eki, dilek-istek fonksiyonuyla kullanılabilmektedir:

>□rif olup uşbu sözi **diñlese** (1605 b)

1.2.1.2.2. Gereklilik Kipi ve İşlevleri

Fiilin bildirdiği iş, oluş ya da hareketin yapılması gerektiğinin zorunluluk, ihtimal, dilek-istek biçiminde dile getirildiği kiptir. Bu ekin belli bir şekli yoktur; ancak "–mAK gerek" "-sA gerek" kalıbında bağlam içinde çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Bununla birlikte bu kip, diğer kiplerin şekilleri içinde de bulunmaktadır. Dilek-şart kipi, istek kipi, gelecek zaman kipi bunlardan birkaçıdır. Bu durum daha çok kiplerin uğradığı anlam ve zaman kaymasıyla ilgilidir.

1.2.1.2.2.1. –mAK gerek (zorunluluk-gereklilik):

Pes ögüdi xı□mına **virmek gerek** (2036 a)

Çifti qoşup toxmını **saçmaq gerek** (2903 a)

Çün ekin oldı bugün **bıçmaq gerek** (2903 b)

Götürüp ilden ile **varmaq gerek** (2904 b)

Hem **başarılmaq gerek** rūz u davar (2906 a)

1.2.1.2.2.2. –mAK gerek (dilek-istek)

Mu□□af□eytdi sefer **qılmaq gerek** (2947 a)

Sağlığı hem baylığı **bulmaq gerek** (2947 b)

Ağı a□as at qatır **virmek gerek** (2913 b)

Çün ulaldı oğul **evermek gerek** (2913 a)

1.2.1.2.3. Emir Kipi ve İşlevleri

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla her şahıs için ayrı bir emir eki vardır.[138] Bu sebeple bu kipin tasnifinde şahıslara göre getirilen emir eki ve onlara yüklenen anlam bağlantısı esas alınmıştır.

1.2.1.2.3.1. Teklik 1. kişi emir eki –AyIm:

İlla birqaç gün baña güy **durayım** (5488 a)
¥ağılupvan kendüzüm **dirşüreyim** (5488 b)
Meylümi küllî cih□ndan **dartayım** (5504 a)
Baúd-ez-□n yolda yanuñça **yortayım** (5504 b)

1.2.1.2.3.2. -gIl: Ek, teklik 2. kişilerde kullanılır ve *Garib-nâme'*de en yaygın kullanılan emir ekidir. ET'de kullanılan -gIl emir eki EAT'de varlığını korumuştur. Ek, iki şekilli olarak kullanılmıştır.[139] Teklik 2. kişinin emir şeklinden bir diğeri de fiil kök ya da gövdesine herhangi bir ek getirilmeden emir fonksiyonu elde edilmesidir. Bu kullanım tarzı birleşik fiillerde de yaygındır. Emrin yanında fonksiyonun bağlama kattığı bir diğer anlam ilgisi ise dilek-istektir.

Bunlarunla **varıgörgil** Wa½ret'e (2940 a)
İlla **gör** kim içümüz ne muúteber (2665 a)
Bizi bizüm w□ümüzle □**ormağıl** (2399 a)
Eytdi □**abr it** bu s□' at **qılma** şit□b (3274 b)
Bizi bizden **istemegil** iy Rawîm (3162 b)
>□qıl-ısañ birlige **ulaşıgör** (385 a)
Ne yirüñ □ayru olur **bilgil** i y□r (2957 a)
Aç gözüñ baq ú□eme **gör** niçedür (6763 a)

---

[138] Korkmaz, a.g.e., s. 665.
[139] Ahmet Caferoğlu, "Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki", TDAY- Belleten, 1971, s. 5.

Aç gözüñ imdi bu ğafletden **uyan** (5689 b)

İşid imdi niçedür xalq baqışı (3643 b)

Şeyxe **bağla** göñlüñi vü úaqluñı (3142 b)

Diñle uşbu wikmeti **batğıl** □aña (3040 b)

Eytdi **varğıl** □deme **qılma** şit□b (3283 b)

M□uñı terk it yüzüñ **döndermegil** (3134 a)

1.2.1.2.3.3. Teklik 3. kişi emir eki –sUn :

Hem bulardan xoşnud **olsun** ş□humuz (222 a)

Rawmet içre **dutsun** ol Allah'umuz (222 b)

Rūzı **qılsun** Waq anı girçeklere (1459 a)

Gitmesün dip úaql aña derm□n qılur (2443 b)

Bu temenn□yı qabūl **qılsun** Celîl (2283 a)

Andan ayru **olmasun** öñden □oña (2282 b)

Diñleyenüñ w□ceti **olsun** qabūl (2032 b)

Uşbu söze **olmasun** hergiz şeküñ (1839 b)

Kendü kendü □alúatından **ırmasun** (1603 b)

>□şıq'uñ w□c□ını **qılsun** qabūl (433 a)

Didügüm söz maúnisini **añlasun** (1339 b)

1.2.1.2.3.4. Çokluk 1. kişi emir eki –(A)lUm: 1. çokluk şahıslarda kullanılan emir ekidir. Cümleye istek anlamı katmaktadır.

İmdi bir **görlüm** bu taxtlar ne-y-ile (1727 a)

úÖmri bunda bunlaruñla **sürelüm** (5998 a)

Doğrı yolı yoldaş olup **varalum** (5998 b)

Düşin eytdük **girelüm** taúbîrine (6836 b)

1.2.1.2.3.5. Çokluk 2. kişi emir eki –ñ; ñuz: Çokluk 2. kişilerde kullanılır. Ekin anlam olarak bir diğer fonksiyonu da emrin biraz daha yumuşatılarak ifade edilmesidir. Böylece emir fonksiyonu kimi örneklerde yerini rica ve temenniye bırakır. Bu durumda rica ve temenni fonksiyon ön plana çıkar:

-ñ olarak kullanıldığı örnekler şunlardır:

Pes **bilüñ** □ayrulara vardur meded (2955 a)
Doğru durmazsa **bilüñ** ağy□ıdur (3561 b)
Pes **bilüñ** >İs□ke-nefsin v□widüñ (2532 a)
İy y□ı□ılar tevbeye rağbet **qıluñ** (3010 b)
Göçüñ andan birlik evine **gelüñ** (545 b)
Göksi-durur hiç gümansuz **işidüñ** (2532 b)
Can göñül xarc **eylemeñ** bu dünyeye (2394 b)
Ol ki tiry□q içmesem dir **qoñ** anı (1551 a)
Eytdi **başlañ** xalqı **girüñ** bağçeye (1546 a)
Bunları küllî fen□oldı **dimeñ** (1383 b)

-ñuz olarak kullanıldığı örnekler şunlardır:

ïabr idüñ birbirüñüze **düşmeñüz** (635 b)
Ol velîdür aña würmet **qıluñuz** (1217 b)
Aña degül bu sözümüz **bilüñüz** (1217 a)
Ger size dirlik gerekse **gidüñüz** (4252 a)
Her biriñüz baş yarağın **idüñüz** (4252 b)

1.2.1.2.3.6. Çokluk 3. kişi emir eki -sUnlAr: Çokluk 3. kişi emir eki olarak kullanılan bu ek, cümleye emir yanında yine dilek-istek fonksiyonları da katmaktadır.

İstesünler beni göñülde didi (2291 b)

1.2.1.2.4. İstek Kipi ve İşlevleri

-A istek eki, ET gelecek zaman ifade eden -GAy ve daha sonra y'nin düşmesiyle oluşan -GA eklerinden gelmektedir. Batı Türkçesine geçerken baştaki ğ ve g ünsüzleri de eriyerek kaybolmuştur. Ekin değişimi, hem fonksiyon hem de şekil bakımındandır. Daha önce gelecek zaman bildirirken sonradan isteği de ifade etmeye başlamıştır. Çünkü gelecek zaman ekinin fonksiyonları arasında da istek ifade etmesi

bulunmaktadır. Bu sebeple gelecek zaman ekinin şekil değiştirirken fonksiyonunu da değiştirme aşaması çok zor olmamıştır[140]. Ancak Timurtaş, ekin anlamı bakımından gelecek zamanla ilgisinin olmadığını, sadece kullanılışındaki tarzı yönünden bazen gelecek zaman bazen de geniş zamanı karşıladığını söylemektedir.[141]

İstek eki bilindiği gibi fiile istek, niyet, kasıt vs. anlamlarını yükleyen tasarlama kipidir. Ekin, EAT'de kullanılan gelecek zaman fonksiyonunun yanında geniş zaman, şimdiki zaman, istek, gereklilik, şart, emir, ihtimal, dilek, tavsiye, -Ip ve -IncA zarf-fiilleri, -An sıfat-fiil ve -mAk isim-fiil görevi de bulunmaktadır. -A istek ekinin kullanımları, *Garib-nâme'*den tespit edilen örneklere göre şu şekildedir:

1.2.1.2.4.1. -A istek eki, yapılan davranışa ve fiile istek, arzu, niyet, dilek, maksat anlamlarını veren tasarlama kipidir. Yapılan işe doğru istek ve niyet vardır[142]. Dolayısıyla ekin en önemli ve adını aldığı aslî fonksiyonu istektir. Ekin bu fonksiyonu ile *Garib-nâme'*de tespit edilmiş pek çok örnek bulunmaktadır. Bunların bir kısmı şu şekildedir:

Biri şoldur xoş yiyiler **yiyleye** (3033 a)
Ulular □owbetine **qıllum** vefa (1135 b)
Oqılum bu mektebüñ 'ilmin bile (956 a)
Şol qadar mülket **vire** degmemüze (1139 a)
Arduñuzça qamu la'net **oqıya** (2393 b)
Taxtı minber evleri mescid **ola** (7344 b)

1.2.1.2.4.2. Ek, EAT'de ve *Garib-nâme'*de gelecek zamanı da ifade etmiştir. Örneklerde, bu kullanımını belirlerken anlamdan yola çıkmamız gerekmektedir:

Biri İbr□hîm-idi kim urdı □h / Eytdi bir yine **görem** mi iy İl□h (3780)
Bir daxı ben ol deme qanda **irem** (3823 a)
Dtstı şöyle bî-wic□b qanda **görem** (3823 b)
Kim **ireseñ** ol birüñ birligine / Hem **gireseñ** ulular dirligine (665 a/b)

[140] Ergin, a.g.e., s. 310-312.
[141] Timurtaş, a.g.e.,s. 126-129.
[142] Korkmaz, a.g.e., s. 648-665.

Dtst ola her dem dilinde **sözleri** (6211 b)

Yirüñ altı qandadur xod kim **ire** (6767 b)

Düşin eytdük **girelüm** taúbîrine (6836 b)

1.2.1.2.4.3. İstek eki *Garib-nâme'*de bazı örneklerde geniş zamanı ifade etmiştir. Buradaki anlamı kesin bir geniş zamandan çok şimdiki zamana ve gelecek zamana daha yakındır.[143] Geniş zamanın içerisinde bütün zaman ifadelerini barındırması, bu anlam kaymasında etkili olmuştur. İstek ekinin geniş zamanı ifadelendirdiğini hem anlamdan yola çıkarak hem de bazı şekil özelliklerine bakarak anlayabilmekteyiz. Beyitlerde ve mısralarda bulunan şart eki almış ifadeler, ki bağlacının bulunup bulunmaması bunda kolaylık sağlamıştır.

Kime baqarsañ **qılasın** baxtulu (2809)

Mı□ı'ı n'idersin saña şeker gerek / Wona gel kim **yiyesin** şekker börek (2683 b)

Ol güni qanda **bulam** ben bir daqı/Kim wic□bsuz şöyle **görem** ol Waq'ı (3830 b)

Yandurasın var-ısa başuñda yağ (2627 b)

Sen daxı birlik iderseñ y□ı-ıla / Ş□d **olasın** 'aqıbet dîd□ı-ıla (397 b)

Kendüzinden anı c□ıa viribir / T□cih□ıda **biline** ol bir bir (8391 b)

Ger Çalap xoşnūd-ısa ol dirlige / Hergiz **olmaya** zev□ ol birlige (2468 b)

Burada da olumsuz istek ekinin olumsuz geniş zaman fonksiyonunu görebilmekteyiz.

1.2.1.2.4.4. -A istek eki *Garib-nâme'*de emir kipi görevinde de kullanılır. Ekin, emir ifade edip etmediğini seçtiğimiz örneklerin yapısı ve anlamı ortaya çıkarmaktadır. Burada önemli olan husus, istek ekinin emir fonksiyonunda bulunduğunu tespit ederken, ilk mısrada bulunan emir yapısının ağır basmasıdır. Zaten daha çok buradaki yapı bize istek ekinin emir ifade edebileceğini anlam bakımından göstermektedir.

İy y□ıanlar birlik **eyleñ** y□ı-ıla / Kim **varasız** dünyadan iqr□ı-ıla (257 b)

---

[143] Mustafa Özkan, "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki –A / -E'nin Kullanılışı Üzerine",

Diñle imdi her birinüñ adını / Kim **bilesin** uşbu sözüñ dadını (2591 b)
"Şimdi her birinin adını dinle de bu sözün zevkine **ulaş**."

Ger bilümezseñ bilenden **al** xaber / Ol xaberden iş □**ıyasın** muúteber (1092 b)

Eytdi iy Waq doğru yol **göster** baña/Kim **duram** qarşu senüñ dîd□ruña (3273 b)

Kim benüm birligümi bir bileler / Hem benümçün xoş úib□det **qılalar** (10153 b)

1.2.1.2.4.5. İstek ekinin EAT metinlerinde ve *Garib-nâme'*de şart eki fonksiyonu ile kullanıldığı görülmektedir. Ekin şart görevinde kullanıldığı zaman anlamın pekiştirilmesi için cümlenin başında ger, eger, meger edatlarından birisi bulunmaktadır:

Ger bu sözi c□n-ıla **diñleyesin** /úİlm ü úibret ne'ydügin añlayasın (406 a)

Ger ola bir qaç göñül birlik **qıla** / Gel qıy□s it sen anı kim ne bula (548 a)

Sen **gerekse** bardağı yüz biñ **sına** (648 a)

Bazen de şart eki fonksiyonu cümlenin içindeki *ki* bağlama edatıyla sağlanmıştır.

T□**ki** bunlar bir yere cemú **olmaya** / Artuğı eksügi hîç düz olmaya (414 a)

Her işüñ **kim** a□ını **bilmeyesin**/ Xod ol işden f□yide bulmayasın (372 a)

Qanqısına **kim** úaqıl qoldaş **ola** / Yol içinde y□r olup yoldaş **ola** (793 a)

Çünki düny□da ne vardur **bilesin** / Andan anı kendüzüñde bulasın (761 a)

1.2.1.2.4.6. *-A* istek ekini alan fiiller *Garib-nâme'*de gereklilik kipi fonksiyonunu da taşıyabilirler. Bu durumda çoğu zaman başta kullanılan gerek, gerek kim edatlarıyla bu anlam tam olarak sağlanmış olur. EAT döneminde kullanılan gereklilik çekimi, şart çekiminden sonra gelen gerek kelimesiyle de sağlanmaktdır.[144] Ayrıca gereklilik çekimi için isim-fiil, emir ve istek eklerinden sonra gelen gerek kelimesi de bu anlamın kurulmasını belirlemiştir.[145] Biz konumuzdan dolayı istek ekiyle kullanılan gerek kelimesinin sağladığı gerekliliğin örneklerini vermek istiyoruz.

Ol **gerek** evvel **düze** yol z□dını (3171 a)

---

[144] Hikmet Koraş, "Türkiye Türkçesinde Gereklilik", Türklük Bilimi Araştırmaları 2005 Bahar, S. 17, 135-154.
[145] Koraş, a.g.m., s. 135-154.

Yüregi yağın **gerek** bu ʻışq **yaqa** (1079 b)

Dirile ʻilm ü ʻamel sende tam□m/Mawkum **ola** saña cümle x□□u ʻ□m (2807 a/b)

Hem **süre** hem maʻniyi maq□ūdına/Hem **bile** her □yetüñ maq□ūdı ne (2797 a/b)

Qanqı dilden alqış **ala** ol kişi/Kim **döne** xoşnūdluğa her bir işi (3097 a/b)

Buradaki örneklerde gerekliliğin anlaşılması örneklerin beyit olarak verilmesine bağlıdır.

1.2.1.2.4.7. İstek eki EAT döneminde zarf-fiil fonksiyonunu da üstlenmektedir. *Garib-nâme'*den tespit ettiğimiz örneklerde çeşitli zarf-fiillerin yerlerine kullanıldığını da görebiliriz.

1.2.1.2.4.7.1. -*A* istek ekinin -IncA zarf-fiili anlamına gelen kullanılışı da vardır. İstek eki çü, çün, ki, kim vs. edatlarla birlikte geldiği zaman bu zarf-fiilin anlamında kullanılmaktadır.

Yol **ola** ol □demüñ göñli saña / Andan ol yoldan gelesin sen baña(3284 a/b)

Çün göñülden qayğu küllî **sürile** / Renci anuñ sağlığa degşürile (2992 a/b)

Çün qıla Waq yarın anda bu işi (2672 a)

Kendü **gide** dörd oğul bunda qala (2384 b)

1.2.1.2.4.7.2. -*A* istek eki –Ip zarf-fiili anlamında da bulunmaktadır. Bazı örneklerde -*Ip* zarf-fiilinin anlamı genellikle istek ekiyle kurulmuş iki fiil yan yana olduğu zaman ortaya çıkmaktadır.

□xiretde ş□d **ola** rawmet **bula** (399 b)

Duta ol doğru yolı doğru **gide** (1487 a)

Sebeb-i nezli nedür anı **bile** / Şerx ü taqrîr eyleye qıldan qıla (2798 a)

1.2.1.2.4.7.3. -*A* istek eki -dIkçA zarf-fiil fonksiyonunda da bulunmaktadır. Ki, kim bağlama edatlarının istek eki almış fiille birlikte kullanılması bu durumu netliğe kavuşturmuştur.

Niçe **kim** diri **olasın** qıl didi (349 a)

Niçe **kim** dünya **dura** söyleyeler (1534 b)

1.2.1.2.4.8. *-A* istek eki bağlama edatı olan "ki" ve "kim" ile kullanıldığında -An sıfat-fiil görevinde de bulunur. "Ki" ve "kim" kullanılmadığı zamanlarda da bu sıfat-fiilin görevini yapabilir

Kim bu sözi c□n içinden **diñleye** (3441 b)

>□şıq anuñ qulıdur **kim** iş **bile** (3091 a)

V□y aña **kim yimeye** mawrūm qala (3047 b)

Her du'a **kim** gele ağzuñdan **doğa** (2812 a)

1.2.1.2.4.9. *-A* istek eki bağlama edatı ki, kim ve çün ile kullanıldığında -mA, -mAk isim-fiil görevini de zaman zaman üstlenmektedir.

xayf degül mi perde ardında **dura** (3503 a)

Çün diler benn□**yapa** bir hoş sar□y (3321 a)

Diledi **kim quça** xoş xūb-ru (3075 b)

Kim bu xalqı **eyledesin** menzile (9901 b)

1.2.1.3. -DUR EKİ VE İŞLEVLERİ

-dUr bildirme eki, dur- yardımcı fiiline eklenen geniş zaman ekinin düşmesiyle meydana gelmiştir. Ekin hem dur-ur, hem de –dur biçimi birlikte kullanılmaktadır.-dur eki önce sadece isimlere getirilen bir ek olarak kullanılmış daha sonra oradan fiil çekimlerine de geçmiştir. Ekin isimlerde ve çekimli fiillerdeki temel görevleri şunlardır:

1.2.1.3.1. Kesinlik Bildirme Görevi:

Tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden ekleşmiş olarak kullanılan -dUr(Ur) bildirme eki isimlere gelerek onlardan belirli bir hüküm bildirmektedir. EAT'de ekleşmemiş biçimi olan dUrUr da oldukça fazladır. Ek, *Garib-nâme'*de daima yuvarlak ünlüyle gelmekte ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmemektedir.

Bildirme ekinin temel fonksiyonunda kullanıldığı örnekleri *Garib-nâme'*den şu şekilde tespit edilmiştir:

Lācerem kim rawmet onda **gizlüdür** (353 b)

Himmeti hem >ışq **qoldaşlığıdur** (3763 b)

İsim gövdesi üzerine geldiği örneklere belirli bir hüküm verdirme görevi yüklemiştir:

Ulu kiçi cümle **fermānuñdur** aña (3845 a)

Alıntı kelime üzerine gelerek belirli bir hüküm bildirmektedir:

Enbiyānuñ a□ı vü **xatmıdur** ol (160 a)

Bulunma hâli eki almış alıntı kelimeye ekleşerek gelmiştir:

Şek degül kim rawmet ol □â**>atdadur** (352 a)

Edat üzerine ekleşerek gelmiştir:

Bu □â>at bir dürlü **degüldür** axir (354a)

İşaret zamiri üzerine ekleşerek gelmiştir:

Şoldur ol kim pîrlik uxtında kişi (3891)

Soru kelimesi üzerine ekleşerek gelmiştir:

İll□a□ı **qandadur** bulmaq gerek (371a)

İsim kökü üzerine ekleşerek gelmiştir:

Kim yoxsul kimi **baydur** kimi bek (422 a)

*Garib-nâme'*den alınan bu örneklerde bildirme eki değişik türde isimler üzerine ekleşerek gelmiş ve kendi görevinde bulunmuştur.

1.2.1.3.2. Yargı bildirme görevi :

Asıl fonksiyonu isimlere gelerek onlardan yargı bildiren şekiller oluşturmaktır:

Bilüñ ölümden qatı **teşvîş–durur** (3859 b)

>Aqlı c□nı cümle **qudretden–durur** (420 b)

İlla maqšûd **ne–durur** bilmek gerek (350 b)

Kimi **begdür** kimi aña qul–durur (3846 b)

Bu šurat wâlinde cümle **bir–durur** (3844a)

1.2.1.3.3. Fiillere gelerek anlamını kuvvetlendirmektedir:

–dUr (Ur) eki çekimli fiillere gelerek, fiilin belirttiği harekete, oluşa ve duruma kesinlik ifadesini katmaktadır. *Garib-nâme'*de ekin bu kullanılışı da oldukça fazladır.

>Aql **oturmışdur** baqar ol >ibrete (2733a)

Eyle **bitmişdür** biri birni qomaz (391b)

Mi□ini sende **qomışdur** hem i y□r (918b)

Küfr ü ink□r anda **yirlenmiş–durur** (2063b)

Her biri **durmış–durur** bir □â>ata (358a)

Görseñe ağzın šuya **urmış–durur** (3298b)

Bî–wicâb ol **göriserdür** d**t**st yüzin (3448b)

Oılısardur bunlara qatı >ažâb (2050b)

1.2.1.3.3. Fiillere gelerek anlamına ihtimal, tahmin vs. katmaktadır:

–dUr(Ur) eki çekimli bazı fiillerde anlamında ihtimal, tahmin vs. gibi durumları barındırmaktadır. Böyle kullanıldığı zaman "ihtimal eki" de denilmiştir:

Cümle dürlü □â>atı **dutmış-durur** (370b)

Nitekim wikmetde söz **gelmiş-durur** (2038a)

Bir göñül var kim **ulaşmışdur** Waq'a (3513a)

Hem daxı **gitmiş-durur** göñli pası (2379b)

Kimisi ol >ibrete **qalmış-durur** (3410a)

Kimdür ol kim **öliserdür** bî-güm□n (1258a)

Kimdür ol kim **qalısardur** C□vid□n (1258b)

1.2.2. FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Aynı kelime içinde birden fazla kip ekinin ek-fiillerle birbirine bağlanmasıyla oluşur. Bu çekime dilbilgisi kitaplarında "birleşik zamanlı fiil çekimi" de denmektedir. Ancak

Gülsevin, bunun doğru olmadığını şu şekilde dile getirir: **"**'Birleşik Zaman' başlığı terim olarak düzeltilmelidir. Çünkü herhangi bir fiil (oluş, kılış, eylem) 'birden çok zaman'da gerçekleşmemektedir. Yani yukarıdaki birleşik yapıların herhangi birinde, birden çok zaman kavramı bulunmamaktadır. Fiil bir tek zamanda gerçekleşmektedir. Bu tür yapılarda eklerden biri 'zaman', diğeri kip (tarz) bildirmektedir. Fakat 'Birleşik Zaman' terimi akıllarda birden çok zaman olduğu izlenimini doğurmaktadır. Bazı gramerlerimiz "Birleşik Zaman (veya Bileşik Zaman) terimlerini kullanırken, bazıları da bir fiilin iki ayrı zamanda gerçekleşemeyeceği düşüncesinden hareketle 'Fiillerin Birleşik Çekimi' adlandırmasını tercih etmektedirler.**"**[146] Bundan dolayı biz de "Fiillerin Birleşik Çekimi" adlandırmasını kullanmayı tercih ettik. Bu bölümde *Garib-nâme'*de örneklerini tespit ettiğimiz kiplerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimleri örneklerle açıklanacaktır.

1.2.2.1. ŞART BİRLEŞİK ÇEKİMİ

1.2.2.1.1. Geniş Zamanın Şartı:

*Garib-nâme'*de sıkça kullanılan birleşik çekimlerdendir. "-(A/U)r + (-I)sA şart kipi + şahıs eki" ya da "-(U)r + (-I)sA şart kipi + şahıs eki" biçimlerinde kullanılmaktadır. Şart eki kimi örneklerde kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılırken kimi örneklerde de ek-fiil düşmeden bitişik ya da ayrı yazılmaktadır. Temel fonksiyonu şart bildirmek olmasına rağmen bağlam içinde zarf-fiil görevini de kazanmaktadır:

Bir sözüm var eydeyüm **dutarısañ** (470 a)
Ne ki mürşid **dir-ise** dinler bular (2061 a)
Her kim ana qul **olursa** ş□d ola (2347 a)
Ger **sürerse** şeyxi gibi doğru yol (2375 b)
Der **dutarsañ** qulağuñ bir dem bana (2402 a)
Nire kim **varur-ısañ** ilden ile (2814 b)
Qanqısı l□yıq **gelürse** rahmete (368 a)
Sini saña bildüre **dinler-iseñ** (2401 b)

---

[146] Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde, Birleşik Yapılar Üzerine", TDAY-Belleten 1997, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 215-224.

Ger **dilerseñ** qopasın anda bile (5727 a)

Pes eger bu w□ümi **söyler-isem** (7883 a)

Yarlığarsa rahmeti çok ve's-sel□m (3243 a)

Sen bulardan qanqısın **sever iseñ** (833 a)

>Işq kit□bından **oqırsañ** bir sebaq (2688 a)

1.2.2.1.2. Olumsuz Geniş Zamanın Şartı:

"-mAz+ (-I)sA şart kipi + şahıs eki" biçiminde ve şart fonksiyonunda kullanılmaktadır:

Münkir oldur maúniden **almaz-ısa** (2567 b)

Göñül içre d**t**st yüzin **görmez-ise** (2344 b)

Anlayumazsañ diyem her birini (2654 a)

Ne var anı ger **görmezse** bu göz (5661 b)

Yoxsa ger bildüñ gücüñ **yitmez-ise** (8541 a)

Nefsüñ öñinde sözüñ **ötmez-ise** (1397 b)

1.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı:

"-dI, -dU + şahıs eki + şart eki", "-dI, -dU + şart eki" ya da "-dI, -dU + şahıs eki + ek fiil + şart eki" kalıpları içinde kullanılmaktadır. Geçmişte olan bir eylem, iş ya da oluşun şartını ifade eder. Şart eki kendisinden önceki kelimeye bitişik yazıldığında araya "y kaynaştırma sesi" girebildiği gibi doğrudan kip ekinin ardından da şart eki gelebilmektedir.

Sen daxı **bitdüñ-ise** ol birlige (333 a)

Bî-riy□**girdüñ-ise** ol dirlige (333 b)

Ne ki Waq'dan **geldise** qıldı qabūl (3765 b)

Her nede kim **qalduñ-ısa** bî-güm□n (403 a)

Waq kimi **sevdiyse** yolı ol vara (3161 b)

Y□>aceb mi ger mu>allaq **durdısa** (2601 a)

Her kime kim Tañrı rūzı **qıldısa** (2766 a)

Uşbu biş >ilmi tam□n ol **bildise** (2766 b)

Şunı **bildüñse** bilürsin w□üñi (2406 a)

1.2.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı:

Çok az kullanılan birleşik çekim şeklidir:

Ger **degülmişseydi** Qur'an inmegi (2863 a)
Ger bu xalq □ayru **degülmişse-y-idi** (2948 a)

1.2.2.2. HİKÂYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ

1.2.2.2.1. Geniş Zamanın Hikâyesi:

Kullanıldığı kelimeye geçmiş zaman anlamı katar. Birleşik fiillerde de yaygın biçimde yer almaktadır.

Boğazumda **çalınurdı** iti bıçaq (3792 a)
Gözüme **görnü-dururdı** bî-wic□b (3787 b)
Bu yanumdan ol yana **geçer-idi** (3818 b)
Gözlerüm **görü-tururdı** dtst yüzin (3795 b)
Oğlını vü qızını **bisler-idi** (3113 b)
>Ömer'üñ hem **artururdı** 'adlını (2101 a)
ıddıqa **artar-ıdı** □dq u □af□ (2100 b)
Anı c□n-ıla Resūl **alur-ıdı** (2096 b)
Eydür-idi kim zihi sihr-i mübin (2106 b)

1.2.2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Birincisi –mIş ile, ikincisi ise –Up ekiyle olmak üzere iki türlü yapılmaktadır.

"-mIş + ek-fiil + -dI/-dU" ve "-mIş + -dI/-dU" "-Up + -dI/-dU" kalıpları içinde kullanılmaktadır.

Kimüñ-ile **biriküpdi** birligüñ (3821 b)
Emr ile **gelmiş-idi** ol bu ile (2462 a)
Aña bu rūyendelıq **gelmiş-idi**

Boyı anun-çun bülend **olmış-ıdı** (2512)

Göñli içre bir heves **bilmiş-idi** (1503 b)

Wa½ret öñinde yüzin **urmış-ıdı** (3269 b)

Süñügüm **qalmışdı gelmişdi** tenüm (3817 b)

1.2.2.2.3. Şart Kipinin Hikâyesi:

"-sA+ ek-fiil + -dI/-dU + şahıs eki" kalıbında kullanılmaktadır:

Anlasayduñ andağı dirligüñi (1086 a)

Yanmasaydı c□nlar içre bu çer□ğ (2864 a)

Sen senüñ awv□üñi **bilse-y-idüñ** (1085 a)

1.2.2.2.4. Dilek-İstek Kipinin Hikâyesi:

"-A+ ek-fiil + -dI/-dU + şahıs eki" kalıbında kullanılmaktadır. Dilek-istek kipinin geniş zaman fonksiyonu taşıması bu örneklerde de görülmekte ve dilek-istek kipinin hikâyesi, bir anlamda geniş zamanın hikâyesi fonksiyonu taşımaktadır.:

□yetin **eyde-y-idüm** gelmez söze (871 b)

□yetin **eydeyidüm** gelmez dile (1385 b)

Ma'lūm **olmayaydı** bu din yigregi (2863 b)

1.2.2.2.5. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

"-dI/-dU + ek-fiil + -dI", "-dI/-dU + şahıs eki + -dI" ve "-dI/-dU + şahıs eki + ek-fiil + -dI" kalıplarında kullanılmaktadır.

Adların **eytdüm-idi** bir bir saña (3749 a)

Ol qamu ni'met ki **didümdi** saña (1434 a)

Ol qavum kim **girdilerdi** bağçeye (1581 a)

Ol maqamdan bir xaber **virdi-y-idi** (63 b)

Kim bu benn□**qıldıdı** tedbîr u r□y (3338 b)

İblis'e □dem bah□ne **oldıdı** (879 a)

□dem'e İblîs wav□e **geldidi** (879 b)

1.2.2.3. KATMERLİ BİRLEŞİK ÇEKİM:

Çok yaygın kullanıma sahip olmamakla birlikte katmerli birleşik çekimle kullanılmış fiiller vardır. Metnimizde öğrenilen geçmiş zamanın şartının hikâyesi ile çekimlenmiş örnekler tespit edilmiştir:

Ger **degülmisseydi** Qur'□n inmegi (2863 a)

Ger bu xalq □ayru **degülmisse-y-idi** (2948 a)

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAPIM EKLERİ

İsim ya da fiil kök veya gövdelerine gelerek onlardan başka isim ve fiiller türeten eklere yapım ekleri denir. Bu ekler, eklendiği kelimelerin anlamını bütünüyle değiştirmekte ve onlardan yeni ifadeler oluşturmaktadır. Ayrıca anlamlarını değiştirebildiği gibi türlerini de değiştirmektedir. Yani fiillerden isim ve isimlerden fiil kurmaktadır. Yapım ekleri her zaman için çekim eklerinden önce gelir. Bir kelime birden fazla yapım ekini alabilir. Ancak bunun da bir kuralı ve sınırı vardır. Üst üste isimden isim yapma ekleri gelebildiği gibi (göz+lük+çü+lük, ev+siz+lik, milliyet+çi+lik gibi), üst üste fiilden fiil yapma isimden fiil ve fiilden isim yapma eklerinin gelmesi mümkün değildir. Yapım ekleriyle oluşturulmuş yeni kelimelere türemiş kelime denir. İsim kökü ya da gövdesi ile yapım ekiyle türetilmiş kelime arasında anlam bağının kuvvetli olması gerekir.

Yapım ekleri Türkçenin her döneminde en önemli konulardan birisi olmuştur. Eklemeli bir yapıya sahip olan Türkçe, yapım ekleri bakımından oldukça zengindir.

Türkçede kökler ile eklerin birleşmesi oldukça sistemli ve mantıklı olduğu için isimlere gelen eklerle fiillere gelen ekler ayrıdır. Bazen bu eklerin karışması söz konusu olsa da bu durum eklerle ilgili değil, ikili kök değdiğimiz hem isim hem de fiil kökü olan kelimelerle ilgilidir. Aynı zamanda bazı ekler, eklendiği kökün bünyesine dâhil olarak o kökün canlılığını kaybettirip gövdelerin kök hâline gelmesini sağlamışlardır (sa–n–, to-y–, sı–n– gibi.)

Yapım ekleri dört çeşittir:

1) İsimden isim yapma ekleri

2) İsimden fiil yapma ekleri
3) Fiilden fiil yapma ekleri
4) Fiilden isim yapma ekleri

2.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

Bu ekler isim köklerine ya da gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler meydana getirirler. İsimden yapılmış isim gövdelerine gelebildiği gibi fiilden yapılmış isim gövdelerine de gelebilmektedir. EAT'de bazı ekler çok işlektir. Ancak bunun yanında işlekliği daha az olan ekler de bulunmaktadır. İşlekliği az olan eklerin türettikleri kelimeler sınırlı ya da az sayıdadır. *Garib-nâme'*de tespit edilen başlıca isimden isim yapma ekleri şunlardır:

2.1.1. + Ak+

ET'deki +GAk küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkisi olan bu ek[147] benzetme ve küçültme fonksiyonuyla az sayıda örnek yapmıştır.

Ergin, ekin *topak*, *başak* ve *benek* örneklerinde "benzerlik " bildirdiğini ifade etmiştir.[148]

*Garib-nâme'*de sadece "*çan+ak*"[149] kelimesinde geçmektedir.

Bir □abaqda düzilüpdür biñ **çanaq** (10005 b)

2.1.2. +An+

Genel Türkçede birbirinden farklı ancak ses bakımından aynı iki -An eki vardır. Birisi isim tabanına, diğeri ise çekimli fiile gelmektedir.[150] İsme gelen -An eki ET döneminde çokluk eki olarak kullanılmıştır: er "asker", er-en "askerler", oğul "çocuk" oğul-an

---

[147] Korkmaz, a.g.e., s. 35.
[148] Ergin, a.g.e., s. 176.
[149] Andreas Tietze, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Simurg Yay., İstanbul, 2002, 472.
[150] O. Fikri Sertkaya, "-an /-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", TDAY-Belleten 1989, s.335-352.

(>oğl–an) “çocuklar”.[151] Daha sonra bu ek çokluk fonksiyonunu kaybederek yapım eki olmuştur. Sertkaya, er- fiilinden gelen er-en “veli” deki -en ekinin çokluk eki değil, ET’den gelen -gAn sıfat-fiilinden gelişen bir fiilden isim yapım eki olduğunu belirtmektedir.[152] Ancak oğlan’daki +An eki isimden isim yapma ekidir.[153]

Geldük imdi işid **oğlanlık** wâlin (1169a)

2.1.3. +Ar+

Sayı isimlerine gelerek asıl sayılardan üleştirme sıfatları türeten bir ektir. Ünsüzle biten asıl sayılara +Ar ile, ünlüyle biten asıl sayılara ise +şAr şeklinde gelmektedir.

Ergin, ekin +Ar şeklinde olduğunu, +şAr şeklinin hece bölünmesi sırasında ortaya çıktığını belirtmektedir. Ekin, ET’deki +Ar ve +rAr şeklini de aynı mantık içerisinde hece bölünmesi olayıyla açıklamaktadır.[154]

Eckmann da, ünlü ve ünsüzle biten sayı isimlerine göre değişiklik gösteren bu eke pek çok örnek vermiştir.[155]

*Garib-nâme’*de sadece “*bir+er”* kelimesinde bulunmaktadır:

Altı peyğâmber **birer** söz söyledi (3777 a)

2.1.4. +Aş+

Çok işlek olmayan bu ek, *Garib-nâme’*de ince ünlülü şekliyle sadece “*gün+eş*”[156] kelimesinde geçmektedir.

Ay u **güneş** yügrüşüben bulmadı (3416 b)
Yüzleri nūrı **güneşden** görklürek (3081 a)

2.1.5. +ArU+

---

[151] Sertkaya, a.g.m., s.335.
[152] Sertkaya, a.g.m., s.335.
[153] Gülsevin, a.g.e., s. 115.
[154] Ergin, a.g.e., s. 169-170.
[155] Eckmann, a.g.e., s. 83.
[156] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 385.

ET'deki +ğaru / +gerü'den gelmiştir. İsim çekim eki olarak da kullanılan bu ek, üzerine hâl eklerini aldığı zaman isimden isim yapma eki fonksiyonunu taşımaktadır. *Garib-nâme'*de "*içerü* ve *daşra*" kelimelerinde tespit edilmiştir.

Bir qat andan **içerüki** qatı qap (2593 a)

Daşradan bilmeg-ile xtn adını (10009 a)

2.1.6. +Ay+

İşlek olmayan bu ek, ilgi ifade etmektedir. *Garib-nâme'*de yalnızca "*il+ey*" kelimesinde tespit edilmiştir:

Uşbu >azmet **ileyinde** xâ□u >□m (1728 a)

2.1.7. +CAk+

+CA ekinin ök pekiştirme edatıyla kaynaşmasından oluşan +CAK (<CA+ök) eki, küçültme ve sevgi fonksiyonuyla isimler türetir.[157]

Korkmaz, +çAK ekini, +ça+ök birleşmesine dayandırarak açıklamıştır. +ça ekiyle pekiştirme edatının birleşmiş olabileceğini düşündüğü ekin yapısıyla ilgili bilgi verirken, sadece bu yolla değil, başka yollarla da meydana gelebileceğini ve bütün +çAk eklerinin böyle bir birleşme sonucu oluşmama ihtimaline de yer vermektedir (+çIk ekinden de gelmiş olanların bulunabileceği düşüncesini de taşımaktadır).[158]

+CAK eki, sınırlı sayıda sıfatlar ve zarflar yapmıştır. ET'de çok daha işlek olan bu ek, EAT'de daha az kullanılmıştır.

Ergin, küçültme ve sevgi ifade eden ekin, +cIk, +cUk ekinin bir eşi olduğu düşüncesindedir.[159] Ancak, +cIk, +cUk ekinin işleklik sahasının gittikçe genişleyerek +cAk'in kullanımını azalttığını da belirtmektedir.[160]

---

[157] Korkmaz, a.g.e., s.39

[158] Zeynep Korkmaz, "Türkçede oo/ ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara, 1995, C. I, s.108.

[159] Ergin, a.g.e., s. 165.

[160] Ergin, a.g.e., s. 165.

Banguoğlu da, ekin -cek-cik >-cecik şekliyle uzatılmış şeklinin de bulunduğunu ancak çok fazla kullanılmadığını söyler.[161]

Garib-nâme'de sayılı örneklerde kullanılan bu ek, şu şekildedir. Bu örnekte +CAk eki sıfat yapmıştır.

Andan olur **gökçek** ü çirkîn xular (966 b)
Çirkin ü **gökçek** qamu birdür aña (1679 a)

Bu örnekte ise zarf yapmıştır.

Kim **yalınçaq** düşmiş-idüm quyıya (3799 a)

2.1.8. +çI+

Ek, *Garibnâme'*de yalnızca ç'li şekliyle bulunmakta ve tonsuz ünsüzlerle geldiği zaman ünsüz uyumuna girmektedir. Ayrıca ET'de olduğu gibi EAT'de de ekin düz ünlülü şekilleri bulunmaktadır. Bu yönüyle ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna da bazı örneklerde girmemektedir. İsimlere gelen bu ek, bir işi, sanatı veya herhangi bir şeyi kendisine meslek edinmiş olmayı gösterir. Yani, ET'den beri çok işlek olarak kullanılan bu ek, EAT'de isimlere gelerek o isimlerin anlamlarıyla ilgili uğraşı bildiren kelimeler türetmektedir.

Ergin, ekin, her türlü isimlerin sonuna gelerek genellikle onlardan meslek isimleri türettiğini ifade eder. Aslında ekin, bir nevi, belirttiği ismin şahsını da gösterdiğini söylemektedir.[162]

*Garib-nâme'*de şu kelimelerde rastlanmıştır: *av+çı*, *donlıq-çı, ekin+çi*, *il+çi*, *iş+çi*, *kullıq+çı* ve *yumış+çı*.

Anda bu endîşe cümle **avçıdur** (6861 a)
Ayruğı **donlıoçıdur** ğāzm degül (9229 a)
Bu **ekinçi** düny□tertîbin düzer (3753 a)

[161] Banguoğlu, a.g.e., s. 162.
[162] Ergin, a.g.e., s. 157.

G□h **ilçi** sözi ol □amğa-y-ıla (2886 a)

İş buyuran qanı bunlar **işçidür** (2261 b)

Biri **qullıqçı** biridür ş□hide (3478 a)

Xtd bular her birisi **yumışçıdur** (2261 a)

2.1.9. +CIIAyIn+

Batı Türkçesinde kullanılışı sonradan azalan bu ek EAT'de çok kullanılmıştır.[163] Zamirlere gelen bu ek, "gibi" ve "kadar" anlamı katmaktadır.

Ekin, +lAyIn ileilgisi açıkça görülmektedir. Ekin başındaki +cI, daha önceden +çI idi. Bunun da +çA ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[164]

Ekin *Garib-nâme'*de bu ve ol zamirleriyle kullanıldığı örnekleri vardır: "*ançılayın* (<ol+çılayın), *bunçılayın* (<bu+n+çılayın)"

Kime degdi **ançılayın** sal§anat (306 a)

Ançılayın kim var anı kim bile (62 a)

Kim görürse **bunçılayın** bu işi (7839 a)

2.1.10. +cUk+

Ünlü ve ünsüz uyumlarına uymayan bu ek isimlere ve sıfatlara gelerek küçültme, pekiştirme ve acıma anlamı katmaktadır.

Korkmaz, ünlü ve ünsüz uyumlarına girebilen bu ekin, isimlere ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma anlamlarını kattığını söylemektedir.[165]

*Garib-nâme'*de kullanılışı çok yaygın değildir: *az+a+cuk* ve *oğlan+cuq* kelimelerinde görülmüştür.

Gerçi kim bu **azacuq** ol çoq–durur (7827 b)

Şol-ıdı kim doğıçaq **oğlancuğı** (2524 b)

---

[163] Ergin, a.g.e., s.174.
[164] Ergin, a.g.e., s. 174.
[165] Korkmaz, a.g.e., s. 42.

2.1.11. +dAş+

Çok eski bir ek olan +dAş isimlerden ortaklık, beraberlik, yakınlık bildiren isimler türetir. ET'den beri kullanılan, işleklik alanı çok geniş olmamakla birlikte yaptığı tek bir isim tipini koruyan bir ektir.

Banguoğlu, ekin çok verimli olmadığını ancak kullanımı belirli olan ve kişiler arasında ortaklık, beraberlik manasında "eşlik adları" ve sıfatları yaptığını ifade etmektedir.[166]

*Garib-nâme'*de ekin sadece d'li şekilleri bulunmaktadır. Ekin, ET'de ünlü ve ünsüz uyumlarına uyacak şekilde dört şekli bulunurken, EAT'de sadece +dAş şekliyle isimlere gelmektedir. Ayrıca ekin ünlüsü hem kalın hem de ince sıradandır. *Garib-nâme'*de şu örneklerde geçmektedir: *beñ+deş, dil+deş, dîn+deş, qol+daş, yol+daş* gibi.

Anuñ-ıçun xâlleri **beñdeş** gelür (2018 b)
Göñül ol uçmağa **beñdeşdür** 'ayân (5713 a)
Dmndeşürdür dildeşürdür ol kişi (9755 a)
Qanqısına kim úaqıl **qoldaş** ola (793 a)
Her göñül kim úışqa **yoldaş** olmadı (6184 a)
Gör bulardan **yoldaşuñ** qanqısıdur (1687 a)

2.1.12. +dIn+

Çok işlek bir ek değildir. *Garib-nâme'*de "*ay+dın"* kelimesinde geçmektedir.

N□ı-y-ıla dünyayı **aydın** qılur (1676 b)

2.1.13. +dUz+

Çok işlek olmayan bu ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. *Garib-nâme'*de "*gün+düz*[167] örneğinde geçmektedir.

Dün ü **gündüz** durmadın žikr eylegil (1813 b)

---

[166] Banguoğlu, a.g.e., s. 169.
[167] Burhan Paçacıoğlu, VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006, s. 231.

2.1.14. +ez+

İsimlerden küçültme fonksiyonunda yeni isimler türetir. İşlekliği olmayan bir ektir. Eklendiği ismin köküne kaynaşarak kalıplamıştır. *Garib-nâme'*de "*ger+ez*"[168] kelimesinde geçmektedir.

Talta kükm itmek **gerez** midür i yar (1728 a)

2.1.15. +gU+

Çok az örneği olan bu ek *Garib-nâme'*de işlek değildir. Gabain, +Gu olarak aldığı ekin, seyrek olarak isim ve sıfat yaptığını söylemektedir.[169]

Şu kelimelerde geçmektedir: "*ed+gü,* ed "iyi, iyilik"[170], *göz+gü".*[171] Gözgü kelimesinde "g" ünsüzü dururken, eyü kelimesinde bu ünsüz eklenme sırasında düşmüştür.

Eyü yavuz acı □atlu ne ki var (1507 a)
Gözgü-durur ol kişi her kim baqa (2763 a)

2.1.16. +(I)l+

Çok işlek değildir. Benzerlik gösteren isimlerden isim ve sıfat türetir. Eskiden de işlekliği dar olan bir ektir.[172] ET'de isimlerden sıfat kuran ve verimliliği az olan bu ek, *Garib-nâme'*de *kız+ıl*[173] ve *yaş+ıl* [174] kelimelerinde geçmektedir. Erdal, *kızıl* ve *yaşıl* isimlerini kız+sı-'dan yaş+sı-'dan getirmektedir.[175] Banguoğlu, eki isimden isim olarak

---

[168] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 219.
[169] Gabain, a.g.e., s. 45.
[170] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 187.
[171] Gülsevin, a.g.e., s. 117.
[172] Mehmet Akalın, Dil Yazıları, (hz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2001, s. 144.
[173] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 330.
[174] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 669.
[175] Marcel Erdal, Old Turkic Word Formation A Functional Approach to tha Lexicon, Otto Harrassowitz-Wiesbaden, 1991, C. I, s. 331.

değerlendirirken, Çağbayır da, fiilden yapılmış isim demektedir.[176] Clauson da *kızıl*'ı kız-'tan[177], *yaşıl*'ı da yaş-sıl'dan getirmektedir[178]

Ol **qızıl** altun bilüñ cândur bey□n (1433 b)

¥onı **yaşıldur** u hem boz atludur (6031 b)

2.1.17. +(I)nçI+

*Garib-nâme'*de geçen bu ek, sayı isimlerine gelerek onlardan sıra bildiren yeni sayı isimleri kurmaktadır. Ekin ünlüsü daima düzdür. Bu sebeple yuvarlak ünlülü isim tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlık uyumuna uymamaktadır. *Garib-nâme'*de *biş+inçi*, *dörd+inçi*, *iki+nçi*, *sekz+inçi*, *üç+inçi"* vb. gibi kelimelerde geçmektedir.

Hem **bişinçi** bâb içinde on la□ıf (2569 a)

žikr ider **dördinçi** bâb on dâsitân (1782 a)

Hem **ikinçi** bâb içinde on yene (666 a)

Yine bu **sekzinçi** bâb içinde on (5642 a)

Bes **üçinçi** wâli budur >âşıquñ (6225 a)

Sekzinçi örneğinde eklendiği ismin orta hece ünlüsünü vezin gereği düşürmüştür.

2.1.18. +k+

Genellikle fiilden isim yapma eki olarak kullanılan bu ek, *Garib-nâme'*de *"orta+k"* kelimesinde isimden isim yapmıştır.

Beñdeşi yoq **ortağı** yoq birdür ol (2573 a)

2.1.19. +IAyIn+

+le ve +n çekim eklerinin birleşmesiyle oluşmuş bu ekin kullanım sahası oldukça dardır. Zaman isimlerine gelerek zarf yapar.[179]

---

[176] Yaşar Çağbayır,
[177] Sir Gerhard Clauson, An Etymological Pre-Thirteent-Century Turkish, Oxford, At the Clarendon Pres, 1972, 683.
[178] Clauson, a.g.e., s. 978.

Tekin, bugün sadece zaman bildiren kelimelere getirilerek zaman zarfı yapan +lAyIn ekinin, EAT'de tarz bildiren zarf yaptığını belirtmektedir.[180]

*Garib-nâme'*de tek bir örnekte rastladığımız bu ek, "*gerçek+leyin"* kelimesinde tarz zarfı yapmıştır.

Ol gerek **gerçekleyin** tevbe qıla (3011 b)

2.1.20. +lIk+

Genellikle isimlerden ve sıfatlardan isimler türeten +lIk eki *Garib-nâme'*de çok işlek ve kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır. Ekin ünlüsü daima düzdür. Yuvarlak ünlülü isim tabanlarına düz ünlülü geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Ekin belirgin fonksiyonları eserden tespit edilen örneklere göre şu şekildedir:

+lIk eki "bulunma ve bir şey için" anlamlı isimler türetir. Çoklukla kalınlık-incelik uyumuna girmekle birlikte uyuma girmeyen örnekleri de vardır:

Aña bu **cūyendelıq** gelmiş-idi (2537 a)
>İsa'ya **gūyendelik** geldi >ay□n (2530 b)
Mūsa'ya **pūyendelıq** gelmiş-idi (2514 a)
Gurbet içre **šayrulıq** şöyle olur (3897 a)

İsim ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren, yaygınlaştıran nitelikte soyut isimler türetir:

Kimsene kim **erlige** degmiş ola (2349 a)
Fi>li artar fitnesi hem **qalplığı** (2078 a)
Qocalıq bilüñ şuña mânend olur (2018a)
Kim anuñladur **mükerremlik** demi (2255 b)
□ılmı vü mekri vü xa¢mı **šarplığı** (2078 b)
Bu ledün pes **Tañrılıq** úilmi-durur (3248 a)

---

[179] Akalın, a.g.e., s. 144.
[180] Şinasi Tekin, "Türkçede Bazı Çekim Eklerinin Tarihi Üzerine Düşünceler ve +leyin Eki Hakkında" İştikakçının Köşesi, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s.239-240.

İsimlere gelerek "sahip olma, üzerinde bulundurma" anlamında isimler türetir:

Issılığuñ od degül mi yâ nedür (1819b)
Dördi bir kezden senüñ **qullığuña** (1816a)
Zîra kim **sul□□nlığa** l□yıq degül (1771a)
Sustlığı andan-durur ol kişinüñ (862a)
Geldi teslîm oldu **ululığuña** (1816b)

Herhangi bir işle meslekle uğraşı ve alışkanlıkları bildiren isimler türetir:

Cümle işüñ **c□dulıqdur** ser-te-ser (240b)
Ayruğı **donlıoçıdur** ğāzm degül (9229 a)
Kim bu **ekinçilik** anuñ işidür (3701b)
Her maqam içinde **serverlik** nedür (1700b)

Zaman bildiren isimlere gelerek "o zaman sürecini içine alan" isimler türetir:

Yidi **günlik** yol aña bir dem ola (7111b)

İsimlere gelerek "bir şey olma durumu" anlamında isimler türetir:

Niçe kim **eylük** idesin sen aña (1658a)
Qamulara var-durur **miskînligi** (1682b)
Geldük imdi işid **oğlanlık** walin (1169a)
Senligi vü **benligi** qo bir yaña (1084a)
Hem daxı šol yir gibi **s□kinliği** (1682a)

–mAk isim-fiil eki üzerine gelerek -mAklIk olarak kalıplaşırlar:

Ka'be'ye **gitmeklige** qıldı □aleb (504b)
Geldük ol bişinçi **oqınmaqlığa** (2804a)
Bini **sevmeklik** aña bayıq–durur (89b)

2.1.21. +lU+

Hemen hemen her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat yapan çok işlek bir ektir.

Garib-nâme'de çok sık geçen bu ekin pek çok işlevi vardır. Ünlüsü dar-yuvarlaktır. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna düz ünlülü isim tabanlarına geldiği zaman girmemektedir.

Ek, "sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma" anlamlarında isimler türetir:

İki meclis var cih□nda **belgülü** (806a)
Gör ki niçe xtşnud **işlü** işine (1799b)
Eytdi **oqlu** oquñuz sıñ göreyüm (576a)
Yarın ol Ważret'de **utlu** olısar (662b)

Ekin *Garib-nâme'*de *"dür+lü, giz+lü, perde+lü, yoo+lu vb."* gibi örnekleri de bulunmaktadır.

>Aqla virdi Waq bu biş **dürlü** işi (3089a)
Gördi >□em □demîde **gizlüdür** (2638a)
Perdelü göz Wa□ret'e niçe baqa (3484b)
>Ayb ola bayvan dimek **yoqlu** kişi (2943b)

2.1.22. +mAn+

Çok işlek bir ek değildir. *Garib-nâme'*de "*Türk+men*" kelimesinde tespit edilmiştir.

Türkmen eydür üzüm aluñ yiyelüm (625a)

2.1.23. +rAk+

ET'de ve EAT'de işlek olarak kullanılan bu ek sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türetmektedir. EAT'nin diğer metinlerinde bu ek çoğunlukla +IrAk, +UrAk olarak bulunmaktadır (*Kadı Burhaneddin Divanı, Süheyl ü Nevbahar* gibi)[181] Eckmann, ekin EAT'nin diğer metinlerinde, bu kullanımının olmadığını söylemektedir.[182] Ancak

[181] Eckmann, J, "Türkçede –raq, -rek Ekine Dair", TDAY- Belleten, 1953, s.49.
[182] Eckmann, a.g.m., s.49.

*Garib-nâme'*de ekin bir yerde +IrAk kullanımına rastladık: *" yig+irek". Garib-nâme'*de tespit edilen diğer örnekler şu şekildedir: *"görklü+rek, oatı+rak, yig+rek"*

Yüzleri nūrı güneşden **görklürek** (3081a)
Ol ölümden **qatıraq** teşvîşleri (3861b)
Kim ola ol >aql u nefsden **yigirek** (10009b)
Belki senden **yigrek** ola ol neb□ (2170a)

2.1.24. +sUl+

İşlek bir ek değildir. Eklendiği kelimeye, o kelimenin anlamıyla "ilgili" olma anlamı katmaktadır. *Garib-nâme'*de sadece "*yox+sul"* kelimesinde geçmektedir.

Uşbu ma>nî xtnını **yoxsullara** (7247b)

2.1.25. +Un+

İşlek bir ek değildir. Sadece "*uz+un"*[183] kelimesinde geçmektedir. Ancak ekle ilgili Ergin, fiilden isim yaptığını söylemektedir.[184]

Çok **uzun** yaşuñ šoñı ölmek-durur (567a)

2.1.26. +tA+

Çok işlek bir ek değildir. İsimlerden zaman zarfı yapmaktadır:

Eytdi **irte** qamu wâ□r oluñuz (572a)

2.1.27. +sUz+

İsimlerden yokluk, eksiklik ve olumsuzluk bildiren sıfatlar ve zarflar türeten çok işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna düz ünlülü isim tabanlarına geldiği zaman uymamaktadır. *Garib-nâme'*de şu örneklerde

[183] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 624.
[184] Ergin, a.g.e., s. 179.

bulunmaktadır: *"der+süz, fenâ+suz, kilim+süz, wisâb+suz, >ışo+suz, is+süz, qorqu+suz, ma>ni+süz, sevgü+süz, şek+süz".*

Ma>nisi var bu sözür **dersüz** degül	(487 b)
Ol **fenâsuz** >âleme gitmek diler	(5646 b)
Ol **wilimsüz** >ilmi kimse almaya	(2333b)
Şol **wisâbsuz** yazınur oldur atı	(7115 b)
Ma>niden vâqıf degül **>ışqsuz** eren	(1849b)
Taxtı **issüz** görme sul□ân oturur	(2416b)
Qorqusuz girür-idük her mawfile	(1099 b)
Ma>nisüz □dem degüldür xod bu ten	(2477b)
Sevgüsüz hergiz dile gelmez olur	(5830 b)
Şeksüz ol derdlülere dermân ola	(1752 b)

2.1.28. +sUzIn+

+sUz olumsuzluk bildiren ekle +(I)n vasıta hâli ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. İsimlerden tarz zarfları yapmaktadır:

Arsuzın çün bile yoldaş oldılar	(613 a)
Yoo-durur **emeksüzin** looma yimek	(1104 b)
Gelmeyeni **gersüzin** alup gelür	(1533 b)
Ol Çalap sırrı-durur hmç **şeksüzin**	(2587 a)

2.2. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

Fiilden isim yapma ekleri, fiil kök ya da gövdelerine (isimden oluşturulmuş fiil gövdeleri ya da fiilden oluşturulmuş fiil gövdeleri) gelerek onlardan yeni anlamlarda isimler türeten eklerdir. Bu eklerle yapılan isimler çok fazladır. TT'deki isimlerin büyük kısmı bu eklerden oluşturulmuş isimlerdir. Yapım ekleri içerisinde en çok kullanışlı olan ekler bunlardır. Hatta içlerinden birçoğunun çekim ekleri kadar işleklik dereceleri yüksektir.[185] Bu ekler, üzerlerine geldikleri fiillerin anlamlarıyla ilgili olarak pek çok

[185] Ergin, a.g.e., s. 185.

isimleri karşılarlar. EAT'de de fiilden isim yapma ekleri geniş oranda kullanılmakta ve yeni isimler bu yolla türetilmektedir. Tespit ettiğimiz örneklere göre *Garib-nâme'*de fiilden isim yapma ekleri ve örnekleri şu şekildedir:

2.2.1. –A+

Eklendiği kelimeyle kalıplaşarak kalıcı isimler elde edilmesini sağlamaktadır. Yaygın biçimde tek ve çok heceli geçişli fiillere gelmektedir. Aslında ekin -A zarf-fiilinden kalıplaşarak sonradan fiilden isim yapma eki hâline geldiği düşünülmektedir.[186] Türkçenin hemen hemen bütün dönemlerinde görülen bu ek, Korkmaz tarafından değerlendirilirken, ekin daha çok zarf-fiil olması ve geçişli, geçişsiz tüm fiil tabanlarına gelerek tarz zarfları oluşturduğu söylenmektedir (dinleye dinleye, koşa koşa, sere serpe.. vb.).[187]

Eckmann[188] ve Gabain[189] eki -A, -I, -U olarak alırlar. Ancak biz çalışmamızda -I ve –U fiilden isim yapma ekini ayrı, -A ekini ayrı başlıklarda almayı uyugun bulduk. *Garib-nâme'*de eki *"çevir-e ve ɔıs-a"* örneklerinde tespit edebilmekteyiz.

Kişi saldı **çevre** yana yollara (1532 a)
Zîra kim gün **qısa** olur şeb-dir□z (1972 b)

2.2.2. –Ak+

Daha çok tek heceli fiil köklerinden mekân ve alet isimleri türetmede kullanılmıştır. Yaptığı isimler, fiilin gösterdiği hareketin yapıldığı yeri ve aletini belirtmektedir. *Garib-nâme'*de *"çart-aɔ+ları, tur-aɔ, yed-ek"*[190] kelimelerinde tespit edilmiştir:

Hem >aqıl **çartaqları** wikmet □olu (2024 a)
>Arş anuñ na>lînine oldı **turaq** (156 b)
Yidilürdi tazi **yedekler** bile (1512 b)

2.2.3. -An+

[186] Ergin, a.g.e., 193.
[187] Korkmaz, a.g.e., s. 67-68.
[188] Eckmann, a.g.e., s. 48.
[189] Gabain, a.g.e., s. 51
[190] Ergin, a..e., s. 1888.

Ek, anlam bakımından -An sıfat-fiil ekinden daha kuvvetlidir. Burada kalıcı isim türetmiştir. ET'deki -GAn sıfat-fiil ekinden gelmiştir. EAT'ye gelindiğinde baştaki g, i, , k ve o ünsüzlerini düşürmüştür. Ek, şu örnekte görülmüştür: *"yal-an", (yal-"DLT'de töhmetle-"* olarak geçmektedir).[191] Ayrıca *"er-en"* kelimesinde de -An eki fiilden isim yapmıştır.[192]

Qur'an eydür bu sözi dutma **yalan**
Yolı böyle vardı ol girtü **eren** (3835 b)

2.2.4. –az+

İşlek olmayan fiilden isim yapma eklerindendir. *Garib-nâme'*de sadece *"boğ-az*[193] *ve ger*örneğinde tespit edilen bu ekin, bugün de işlekliğinin çok az olduğu bir gerçektir.

Boğazumda çalınurdı iti bıçaq (3792 a)

2.2.5. –ç+

Ergin, aşırılık bildirdiğini söylediği bu ekin yaptığı isimlerin, yapanı, yapılanı veya hareket hâlini gösterdiğini belirtir (kıskanç, iğrenç, korkunç gibi).

Sadece dönüşlü fiil gövdelerine gelerek onlardan genellikle soyut isim türetmede kullanılan bu ekin *Garib-nâme'*dekiörnekleri şunlardır: *"sao-ı-n-ç ve qıl-ı-n-ç"*tır.[194]

Hiç bulardan gelmeye bir hoş **qılınç** (2382 a)
Qopdı andan xır□u **sağınç** oldı cüst (1198 b)

2.2.6. -çı+

Sadece *"kele-çi"*[195] kelimesinde tespit edilmiştir:

Bu **keleçi** tesbiwüñdür xtd senüñ (2889 b)

---

[191] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 646.
[192] O. Fikri Sertkaya, a.g.m., s. 335-352.
[193] Erdal, a.g.e., s. 326.
[194] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 457.
[195] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 306.

2.2.7. -ek+

*Garib-nâme'*de *"dirin-ek ve çiçek*[196]*"* kelimelerinde tespit edilmiştir.

İslâm evinde-durur **dirnekleri** (814 a)
Yir yüzi levn-â-levün **çiçek** olur (1953 b)

2.2.8. –gA+

Çok işlek bir ek değildir. Sadece *"köli-ge"*[197] kelimesinde bulunmuştur.

Yay güninde yaylayu **kölge** qova (1978 b)

2.2.9. –GU+

ET'den beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir ektir. Eskiden sıfat-fiil eki olan bu ek, fiillerden kalıcı isimler türetmiştir.

Ergin ekin kullanımının işlek olduğunu söyleyerek, yapma ifade eden fiillerden isimler yaptığını belirtir.[198]

Korkmaz da, ekin çoğunlukla tek heceli fiil köklerine gelerek bu yolla isimler türettiğini söyler.[199]

Eklendiği fiilin durumuna göre kalın ya da ince şekilleri olabildiği gibi tonlu ve tonsuz biçimleri de vardır. *Garib-nâme'*de çok işlek olarak kullanılan bir ek değildir. "Ekimiz Eski Türkçeden başlamak üzere, zamanımıza kadar, bütün Türk şivelerinde fiilin bildirdiği mânadan mücerret mefhumlar meydana getirir. Bu mâna fonksiyonu o kadar ileridir ki bazen TT'deki -maq, -mek mastar (infinitivus) eki yerine kullanıldığı görülür".[200] *Garib-nâme'*de bulunan örnekleri şu şekildedir: *" oay-iu (oad- "üzül-"*[201]*), sev-gü, , uyu-lu"*

---

[196] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 145.
[197] Erdal, a.g.e., s. 378.
[198] Ergin, a.g.e., s. 189.
[199] Korkmaz, a.g.e., s. 80.
[200] Mecdud Mansuroğlu, "Türkçede -Gu Ekinin Fonksiyonları", Türkiyat Mecmuası, C.X, 1953, s.342.
[201] Paçacıolu, a.g.e., s. 272.

Eyler-idi xalqı **qayğudan** az□d (1541 b)

>Işq-ıla **sevgü** ebed büny□d ola (1043 a)

>İlm-i esr□run delili **sevgüdür** (2749 a)

Göñli yimekde vü gözi **uyxulu** (1880 b)

2.2.10. –gUn+

Tek heceli fiil köklerine gelen bu ekin TT'de pek çok örneği bulunmaktadır. Ek, Türkçenin bütün dönemlerinde büyük ünlü uyumuna dâhil olmuştur. Fonksiyonunda büyültme ve aşırılık anlamları vardır. Hemen hemen sadece tek heceli fiil köklerine gelmektedir.

Fiil köklerinden sıfat elde etmeye yarayan bir ektir. *Garib-nâme'*de yalnız *"düz-gün*[202]*"* kelimesinde tespit edilmiştir.

Bundağı **düzgüni** terk itmek-içün (2442 b)

Yapduğı **düzgünlerin** gerek yıqa (1075 b)

2.2.11. -I +/ -U+

ET'deki -(I)g ekindeki fiilden isim yapım eki olan g ünsüzün düşmesi ile birlikte onun fonksiyonunu üstlenmiştir. Bu sebeple daha çok kalıcı isim yaptığı örneklerle karşılaşırız. Kullanım alanı oldukça işlektir. *Garib-nâme'*den tespit edilen örneklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmediği de görülmektedir.

*Garib-nâme'*de şu örnekleri bulunmaktadır: *"bil-ü, dir-i, oonış-ı, oorl-u, ooro-u, ört-ü, xol-u, toptol-u, yaz-ı-l-u, yaz-u".*

Her maqamda w□ nedür **bilü** nedür (1168 a)

Biri k□fir ne ölüdür ne **diri** (7690 b)

Kim anuñla **diri** yorır bu qafes (1824 b)

Ne duz etmek bilür ü ne **qonşılıq** (1657 a)

İrüşür xalqa bulardan **korlular** (7548 b

Evliy□dur kim bulara **qorqu** yok (1759 a)

---

[202] Ergin, a.g.e., s. 189.

Ne gerekse **qorqusuz** sorar-ıdı (290 b)
Her birinüñ ma>nisi var **örtülü** (672 a)
İçi taşı zehr-ile fitne □**olu** (1656 b)
Yirde gökde □**optoludur** qudreti (113 b)
>İlm ü ibret birle wikmet **yazılu** (6773 b)
Cümle sözüñ a□ı anda **yazludur** (1618 b)
Yani kim k□ğıd yüzinde **yazular** (6869 b)

2.2.12. –İçI+

Fiil kök ve gövdelerine gelerek isim ve sıfat türeten işlek bir ektir. Ekin iç ses ünsüzü daima tonsuzdur. Ünlüleri de daima düz gelmektedir. *Garib-nâme'*de şu örneklerde geçmektedir: *"di-y-içi, vir-içi"*.

Dil-ile qulam **diyiçi** çok-durur (143 a)
Zîra maq□ıd **viriçidür** ol Çalap (2066 a)

2.2.13. –Ik+ / -Uk+ /-K+

Geçişli veya geçişsiz fiillere gelerek fiilin gösterdiği hareketin yapıldığını gösteren, ya da fiilin gösterdiği harekete maruz kalan isimler türetmektedir.

Buran, -Ik ekinin kullanılışıyla ilgili çalışmasında ekin fiil çekim eki, zarf-fiil ve sıfat-fiil gibi kullanıldığını açıklar. Ancak ekin asıl görevinin yapım eki olarak, fiil kök ve tabanlarından isimler oluşturduğunu ifade eder.[203]

*Garib-nâme'*de çok fazla kullanılan fiilden isim yapma eklerindendir. Bu ekten sonra yaygın biçimde iyelik eklerinin kullanımı dikkat çeker. Ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde -K biçiminde kullanılırken ünsüzle biten kelimelerde -Ik /-Uk olarak eklenmektedir. . Kendinden sonra iyelik eklerinden birisi gelince genellikle ekin ünsüzü tonlulaşmaktadır. *Garib-nâme'*de geçen örnekleri şu şekildedir: *"aç-uo, ayır-ui, bay-*

[203] Ahmet Buran, "-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında kullanılışı", TDAY-Belleten 1994, s. 13.

ıo[204]*, böl-ük, buda-o, buyur-ui, dile-k, dire-k, döşe-k, eksü-k, kerge-k*[205]*, ıra-o, xo-o, yayla-o, yıra-o."*

>Aqlı k□mil göñli **açuq** qarnı toq	(1502 b)
Ayruğ endîşe qamu gitmiş-idi	(1503 a)
Anda ne olasımuz **bayıq** degül	(1121 b)
Qaldı bu kez ol biri **bölük** kim ol	(1386 a)
Anda geldi biş **budaq** oldı elür	(412 b)
Buyruğ oldı bunda iş başarmağa	(6844 b)
Qanı Allah **buyruğı** qanı □af□	(1193 a)
Her birisi bir **dilek** dilediler	(238 b)
Zîra kim bunlar-durur göge **direk**	(1705 a)
Durdı xatun **döşeginden** sarmuru	(6412 a)
Artuğı **eksügi** hiç düz olmaya	(414 b)
Qanqısınuñ **eksük** olursa işi	(1730 a)
W□½ır olur nuxt **gerek** olsa yene	(1628 b)
□xiret senden **ıraqdur** sanmağıl	(681 b)
Ol □**oq** ola cümle >□em ac ola	(1982 b)
Kim bularuñ ol-durur **yaylaqları**	(479 b)
Bir sa>at dirligümüz Waq'dan **yıraq**	(1111 a)

2.2.14. -(I)l+

"ti-l" kelimesinde geçmektedir:

Dil gibi hem el gibi ayaq gibi	(272 b)
Dilün oldur ta>atı kim ¿ikr ide	(390 b)

2.2.15. –(I)n+

*Garib-nâme'*de *"ek-in"* örneğinde tespit eilmiştir.

---

[204] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 72.
[205] Erdal, a.g.e.,

Çün **ekin** oldı bugün bıçmaq gerek (2903 b)

Birisi şol **ekin** eken kişidür (3701 a)

2.2.16.-Iş+ /Uş+

Ek, yapısı itibarıyla bir isim-fiil ekidir. Kalıcı isimler yaptığı gibi fiilin adını bildiren örnekleri de mevcuttur. *Garib-nâme'*de *"bil-iş, in-işr, yoq-ış*[206]*, yum-ış"* örneklerinde ek, kalıcı isim yapmıştır.

Mawkum oldı bunlara **biliş** ü y□d (253 b)

Geh **inişdür** geh **yoquşdur** yazı yir (3176 a)

Varmadın olur-ıdı cümle **yumış** (1095 b)

Her birisi bir şekil **yumışdadur** (273 a)

2.2.17. –mA+

*Garib-nâme'*de -mAk eki çok fazla kullanıldığı için –mA ekinin kullanımı fazla yaygın değildir.

Birlik ehli **ölmesüz** dirlikdedür (544 b)

Degmelere virmedi waq bu işi (311 a)

Degme □olbı başladı bir bağçev□n (1583 b)

Wükm içinde **degme** gün bir san-durur (655 a)

2.2.18. –mAK+

Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen ve yaygın biçimde kullanılan bir isim-fiil ekidir. *Garib-nâme'*den tespit edilen şu örneklerde geçici isimler yapmıştır.

Baqmağa did□ra l□yık oldılar (388 b)

Birbirinüñ wükmini **basmaq** diler (993 b)

Kendü w□in **bilmemekdür** maú□yet (1035 b)

Bunlarur **birikmegi** nûr qoparur (547 a)

---

[206] Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 121.

>İlm **ekilmek** her dem anuñ man□ı (3727 b)

Qomaz odı **gitmege** vazgetürür (2450 a)

Görmek işitmekde bunlar niçedür (2206 a)

Eylük **itmekdür** yavuzlığa işi (1685 b)

A□ına **qavuşmaq** ister iy dede (2429 b)

Qıldı peyğ□mber qamu **qılmaq** gerek (350 a)

Belki yigdür baqma wūrî **quçmağa** (2289 b)

Dün ü gün anuñ-ıla **olmaq** gerek (371 b)

Qılduğı anda qabul **olmaqdur** iş (2771 b)

İşlemekde **söylemekde** nitedür (2206 b)

Ay u güneş □oğmağ **uyaqmağ-ıla** (1942 a)

-mAK eki tespit edilen şu örneklerde kalıcı isimler yapmıştır:

Nitekim **çaqmaq** u taş u qav odı (502 b)

Çaqmağı elden bıraqdı ol kişi (523 a)

Ne duz **etmek** bilür ü ne qonşılıq (1657 a)

L□ıq iseñ wūrîsin **quçmağına** (2302 b)

>Aql şol **uçmağa** berzer ma>ni wûr (2628 b)

Çün yigit ola **yimek içmek** seve (2019 b)

Göñli **yimekde** vü gözi uyxulu (1860 b9

2.2.19. –mur+

İşlek bir ek değildir. *Garib-nâme'*de *"yağ-mur"* kelimesinde geçmektedir.

Çün □adef qursağına **yağmur** düşer (6514 a)

Bir sa>at bulıt olur **yağmur** yağar (927 b)

2.2.20. –(I)n+

*Garib-nâme'*de *"oy-ı-n, yalı-ñ+uz*[207]*"* kelimelerinde geçmektedir:

Girtü bilgil bu sözi dutma **oyın** (1817 b)
Öyle □an bir **yaluñuz** □dînedür (1860 b)

2.2.21. –sAG+

Çok işlek bir ek değildir. *Garib-nâme'*de sadece *"dut-sağ"* örneğinde tespit edilmiştir.

Niçe **dutsağ** oldı ol wa½ret quşı (1101 b)
Geh çıqarur qalalar **dutsağını** (6107 a)

2.2.1.22. –ş+

*Garib-nâme'*de *"alqa-ş*[208] *ve di-ş"* kelimelerinde geçmektedir:

Ataya **alqış** ider yıl on iki ay (2363 b)
İşledükçe **dişenür** artar unı (7810 a)

2.2.23. -(U)m+

İşlekliği çok fazla olmayan bu ek, *Garib-nâme'*de sadece *"dön-üm, öl-üm"*örneklerinde tespit edilmiştir:

Niçe uzaq yol-ısa uçı **dönüm** (566 a)
Görelüm bir bularuñ **ölmi** niçe (1908 a)
Girmeyeler ol **ölümsüz** dirlige (429 b)

2.2.24. –(U)n+

*Garib-nâme'*de *"□ut-un, tüt-ün"* kelimelerinde tespit edilmiştir.

ï atun aldı ol >Azîz-i Mı□ anı (6380 a)
Şöyle kim çıqdı **tütün** ol ah-ıla (3778 a)

---

[207] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 650.
[208] Paçacıoğlu, a.g.e., s.21.

2.2.25. -(U)t+

İşlek olmayan bu ek, *Garib-nâme'*de *"öğ-üt"* kelimesinde görülmüştür:

Bu me¤eldin bir **ögüt** al iy kişi (1573 a)
Biñ **ögüt** eydesin işitmez neçün (1350 b)
Dirdi oğlanlarını **ögüt** virür (569 b)

2.2.26. –tU+

İşlek olmayan bu ek, *Garib-nâme'*de *"yaq-tu"*[209] kelimesinde tespit edilmiştir:

Yaxtu virür düşmanına d**t**stına (1677 b)

2.2.27. –z+

"kö-z" kelimesinde geçmektedir:

Hiç iki **göz** iki yana baqamaz (391 a)

2.3. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

Fiilden fiil yapma ekleri, fiil köklerine, isimden yapılmış fiil gövdelerine ya da fiilden yapılmış fiil gövdelerine gelerek onlardan yeni fiiller türeten eklerdir. Sayıları çok fazla olmamakla beraber işleklik dereceleri oldukça yüksektir.

Korkmaz, fiilden fiil yapma eklerini iki ana gruba ayırmıştır. Birinci gruptakileri eklendikleri fiilin çatısını etkilemeden, fiilin kökünde anlam bakımından köklü bir değişiklik yapanlar, ikinci gruptakileri de fiillerin anlamlarında köklü değişikler yapmadan, fiilin özne ve nesne ile olan ilişkisinde biçim ve durum değişikliğine sebep olan çatı ekleri diye sınıflandırmıştır.[210]

Garib-nâme'de bulunan fiilden fiil yapma eklerinin örnekleri ve kendilerine has kullanılış şekilleri şunlardır:

2.3.1. -A-

---

[209] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 646.
[210] Korkmaz, a.g.e., s. 123.

*Garib-nâme'*de *"dol-a-ş- ve sın-a-"* örneklerinde geçmektedir:

Dolaşur düny□da yüz biñ müşkile (459 b)
Her biri güçlü güçin **¢ınadılar** (586 a)

2.3.2. -Ar-

Daha çok geçişsiz fiillere eklenerek onları geçişli yapmaya yarayan bir ektir. *Garib-nâme*'de az örneği vardır:

Diledi kim **çıqara** düny□da ad (1529 b)
Geh **çıqarur** qal>alar dutsağını (6107 a)
Giderüñ kendüzüñüzden zawmeti (1568 b)
Hem **qopardı** >□lem içre >□dem'i (6317 b)
Bunlaruñ birikmegi n□ **qoparur** (547 a)

2.3.3. -(A)ş- / -(I)ş- /-(U)ş-

Ekin –(A)ş-, -(I)ş- ve –(U)ş- olmak üzere üç şekli vardır. Fiile birliktelik anlamı kattığı gibi oluş fiili de yapar. *Garib-nâme'*de ki örnekleri şu şekildedir:

Kendü gibi bir ¢u-y-ıla **irüşür** (449 a)
Kim niçe aqar bile **qarışmadın** (2295 a)
Birlik eylep añun-ıla **qarışur** (449 b)
Söyleşirdi Waqq-ıla biñ bir kel□m (289 b)
Gelüben **ulaşa** b□kî dirlige (550 b)
Ne **urışursız** nedür awv□üñüz (629 b)
Birlik aña **yaraşur** kim bir-durur (106 a)
Yaraşur □□>at u ¢owbet ol zam□n (1977 a)
Ol sem□>da warket eyler **yügrişür** (33 b)

2.3.4. -dAr-

Kullanım alanı sınırlı olan bir faktitif ekidir. *Garib-nâme'*de sayılı örnekte rastlanmıştır: *"dön-der ve göz-ter*[211]*"* fiillerinde bu ek bulunmaktadır.

Hîç kimesne wükmini **döndermedi** (319 a)
Hîç Wa□ret'den yüzin **döndermedi** (3767 a)
Ol eger doğru yolı **göstermeye** (952 a)
Dîn içinde **gösterüp** ma>l□m qılan (1712 b)
Degme bir menzilde bir yüz **gösterür** (1617 a)
Her sebaq biñ dürlü ma>nî **gösterür** (439 b)
Bu me□eldür bize ma>nî **gösterür** (418 a)
Gösterem hem xalqa oldur doğru yol (7434 b)

2.3.5. -dUr- / -tUr-

*Garib-nâme'*de fazlaca kullanılan bir faktitif ekidir. Bu ekin tonsuz ünsüz biçimi de vardır. Eklendiği fiili geçişli yapar ya da fiilin geçişlilik derecesini artırır.

>□qıbet **aldurdı** elden gencini (2113 b)
Ol sebebden **döndürür** w□den wale (1364 b)
Devlet ehli Waq rı□□sın **duydurur** (1392 a)
>□şıq'a sensin bu sözi **eytdüren** (102 a)
Ol **getürdi** yoğ-iken bu >□emi (2605 a)
Qalmadı kimse ki baş **indürmedi** (319 b)
Uşbu mülki yoğ-iken ol **oldurur** (56 b)
Y□ seni **ulaşdura** ululara (463 b)
Miwnet ehli kendüzine **uydurur** (1392 b)
Kim ol odı **yanduruban** ısına (522 b)
Ağıza gör niçe ni>met **yidürür** (1408 a)

2.3.6. -gUr-

[211] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 226.

Çok yaygın kullanım alanı olmamakla birlikte faktitif eki fonksiyonunda kullanılan bir ektir. *Garib-nâme'*de *"-ir-gür- ve dir-gür-"* fiilleri ile birlikte kullanılmıştır:

>İsa bigi **dirgüre** ölmişleri (2280 b)
xalqı ol hem **dirgürür** hem öldürür (3706 b)
Kim ne mülke >azm iderse **irgüre** (7113 b)
Evliy□dur xalqı Waqq'a **irgüren** (7653 b)
İrgürür her kim neye qılsa □aleb (1152 b)

2.3.7. -gUz-

*Garib-nâme'*de sadece *"dir-güz-"* örneğinde bulunmaktadır. Faktitif eki olarak kullanılmıştır.

Kim ölü **dirgüzmek** añа x□-durur (6812 b)

2.3.8. -(I)l-

*Garib-nâme'*de en sık kullanılan fiilden fiil yapma eklerindendir. Ünlüsü daima düzdür. Ünsüzle biten kök ya da gövdelere eklendiğinde birkaç istisna dışında araya mutlaka bir I ya da U yardımcı ünlülerinden birini alır. Ünlü ile biten kelimelere ise sadece -l- biçiminde gelir. Esas fonksiyonu kelimeye dönüşlülük ya da edilgenlik fonksiyonu katmaktır.

Ek, şu örneklerde edilgenlik yapmakta aynı zamanda da geçişli fiilleri geçişsiz hâle dönüştürmektedir:

Oğlı-y-ıla ata adı **añılur** (2366 a)
Eyü yavuz ne ki dilde **eydilür** (1251 b)
Qayğuya **qarılmaya** xtş ş□d ola (1185 a)
Qocalıçaq kişi olur ten □a>îf (1196 a)
>Işq elinden yazılan **yayılmaya** (1042 b)

Ayrıca, ek, fiillere dönüşlülük anlamı da katmaktadır:

İlla bu birlik gerek kim **ayrıla** (1301 a)
Yâ bu mülk olmaz-ısa nesi **eksile** (58 b)
Bunlaruñçun **urılupdur** nüh felek (1305 b)
Ortada **yaylup-durur** qur'□n xonı (812 a)
Yidilürdi t□zî yedekler bile (1512 b)

2.3.9. -(I)n-

*Garib-nâme'*de en çok kullanılan fiilden fiil yapma eklerindendir. Ekin yardımcı ünlüsü daima düzdür.Ünlü ile biten fiillere ise sadece -n- biçiminde gelir. Esas fonksiyonu kelimeye dönüşlülük ya da edilgenlik fonksiyonu katmaktır.

Dönüşlülük anlamı kattığı örnekler şu şekildedir:

Uşbu sözden saña w□üñ **añlana** (1326 b)
C□na **boyanmış-durur** qanda gide (1052 b)
Gör deñizler mevci niçe **çalxanur** (39 a)
Gözi açuq göñüle **görnür** >ay□n (437 b)
Çünki ba¢dı qul **idindi** nefsini (1492 a)
Ne **sevinür** uçmağa rawmet içün (1172 b)
Diledi kim yazuğından **yolına** (505 a)

Edilgenlik anlamı kattığı örnekler ise şu şekildedir:

Dutmasa **ögrenmegüñ** a¢¢ısı yoq (756 b)
Yir-iseñ ¢oñra dönüp **incinmegil** (2112 b)
İrdi bunlar şehr uçında **qondılar** (616 a)
i anasın kim uçmaq oldı ol maq□m (1528 b)
w□in añlap da>vasından **u¢ana** (1224 a)

2.3.10. -(I)t-

Kök ya da gövdelere bazen -(I)t- biçiminde eklenmektedir. Ek, iki ünlü arasında kaldığı zaman son ses t'si tonlulaşmaktadır. Geçişli fiil kök ya da gövdelerine gelerek ettirgen

fiil türeten bu ek, geçişsiz fiil kök ya da gövdelerine gelerek ise oldurgan fiiller türetir. Ünlüsü daima düzdür. Ünsüzle biten kök veya gövdelere eklendiğinde araya düz bir yardımcı ünlü alır.

Çeşmeyi kim ol **aqıtdı** kim kese (205 b)
Añlada bu söz senüñ awv□üñi (2184 b)
Dtst-ıla >ahd ü vef□**berkitmedi** (294 b)
□oprağın **dirşürtdi** ol >Azr□yil'e (1884 a)
>Aqlı bir gör kim ne işler **döridür** (1410 a)
Gözlerüñ **eyde** saña n'itmek gerek (390 a)
Gör benî-□dem ne işler **qaynadur** (43 a)
Sevdügin **söyletdürür** >ışq qomadın (1057 a)
Yağmalatdı m□ u mülkü x□num□n (183 a)
Yidi iqlîm üzre wükmin **yöridür** (1298 b)

2.3.11. -k-

Sadece *"sın-u-q-"* fiilinde geçmektedir.

Nefs **sınuqsa** ¢ığınur ten □ağına (998 a)

2.3.12. -I-

Sadece *"qaq-ı-"* fiilinde geçmektedir.

Eyle etmeñ kim görenler **qaqıya** (2393 a)

2.3.13. -m-

Sadece *"yu-m-"* fiilinde geçmektedir.

Göz **yumup** gördügümüz mülk-i nih□n (747 b)

2.3.14. -mA-

Olumsuzluk ekidir. Eklendiği fiilin anlamını olumsuz yapar. Bütün fiillere gelerek onlardan olumsuz anlamda yeni fiiller üretir. Çok işlek bir fiilden fiil yapma ekidir.

Tekin, makalesinde olumsuzluk ekinin kökeniyle ilgili bilgi verirken, ekle ilgili sunulan pek çok görüşe katılmayıp, ekin Ana Türkçedeki şeklinin de –mA- olduğunu belirtmektedir. Tekin, Ramsted'in görüşünü kabul ederek ekin, fiillerin -m ile yapılan isim şekillerine Tunguz dillerinde bulunan e- olumsuz fiilin getirilmesiyle meydana geldiğini ileri sürmüştür (bolum e-di > bolmadı gibi).[212]

Tekin de, olumsuzluk ekinin vurguyu kabul etmeyip bir önceki heceye attığı için ekin, müstakil bir kelimeden meydana geldiğini belirtmektedir.[213]

Mu>teber bil **bilme** anı muxta¢ar (1855 b)
Doğmaduğa ¢ay anı kim var degül (2029 a)
Girtü bilgil bu sözi **dutma** güm□n (2233 b)
Kim bular hîç miwnete **düşmeyiser** (1380 a)
Bu daxı **geçmeyiser** doğru degül (1382 a)
Kim bular hîç devlete **girmeyiser** (1384 a)
Bugün iste anı **güyme** yarına (2343 b)
ï ımasañuz didügüm □ıya mısız (584 b)
C□n dilegin terk idüp **uyma** tene (686 a)
Yimediler yavuz eger k'eyise (1560 b)

2.3.15. -p-

Sadece *"qo-p-"* fiilinde geçmektedir.

Sende ş□dî **qopduğı** ol n□ gibi (928 a)

2.3.16. -(U)r- / -(I)r-

---

[212] Talat Tekin, "Olumsuzluk Eki -ma/me'nin Etimolojisi", Makaleler I, Grafiker Yay., Ankara, 2003, s. 249-250.
[213] Şinasi Tekin, İştikakçının Köşesi, ""Türkçede -mA Olumsuzluk Eki ile -dIk+ Eki Nereden Geliyor?", Simurg Yay., İstanbul, 2001,s. 56.

*Garib-nâme'*de çok sık kullanılan bir faktitif ekidir. Geçişli fiil kök ya da gövdelerine gelerek ettirgen fiil türeten bu ek, geçişsiz fiil kök ya da gövdelerine gelerek ise oldurgan fiiller türetir. Ekin hem yuvarlak hem de düz ünlülü olmak üzere iki şekli bulunmaktadır. Ünsüzle biten kök ya da gövdelere eklendiğinde araya bir yardımcı ünlü alır.

Dtstlarınuñ dtstlığın **artur** daqı (1780 a)
Bir nefes bir dem **ayırma** anı sen (1929 b)
Ne dikerseñ besler anı **bitürür** (1822 a)
Devlete **degşürilür** cümle işi (1371 b)
Hîç xalq aña elem **degürmeye** (1485 a)
Geçüre oğlanlığın Waq qapuda (1213 b)
Gördiler ¢ular aqar bir ¢awrada (1514 a)
Degme göñül **görmedi** bu qudreti (409 a)
lik ehli xtş **geçürür** vaqtını (341 a)
Kim seni >ışq **qavşura** ma>b□duña (800 a)
Gör dim□ğa niçe leżżet □**adurur** (1408 b)
Yirmedi hîç her neye irdi ise (1565 b)

2.3.17. -y-

*Garib-nâme'*de çok az örneği tespit edilmiştir:

Gerçi bunda Waq **qoyupdur** bunları (968 a)
İlla **köyner** qursağında yoğ olur (2214 a)
Niçe xamlar **köynilüben** nerm olur (1958 b)
Doğmaduğa **¢ay** anı kim var degül (2029 a)

2.4. İSİMDEN FİİL YAPMA EKİ

İsim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan isimden isim yapma eklerinin sayısı çok fazla değildir. Bu ekler isim köklerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine gelebilmektedir. Geliş sırası olarak isimden isim

yapma eklerinden ve fiilden isim yapma eklerinden sonradır. Bu eklerin isim köklerinden fiil yapma oranları, gövdelerden fiil yapmalarına göre daha yüksektir. İsimden yapılan fiiller, dayandıkları isimlerle ilgili çeşitli hareketleri karşılamaktadırlar.[214] Yani bu fiillerin genellikle temellerinde olan isimlerle ilişkilidir.
İsimden isim yapma eklerinin diğer yapım ekleri gibi çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. *Garib-nâme'*de tespit ettiğimiz bu ekler genellikle isimlerden yapma ve olma ifade eden genel bir işleve sahiptirler. Genel bir fonksiyona sahip olsalar da bu ekler işleklik bakımından birbirinden farklıdır. Ergin, bu eklerin çeşit çeşit hareketleri karşılamasını eklere değil, dayandıkları isimlere bağlamaktadır.[215]
*Garib-nâme'*de tespit ettiğimiz başlıca isimden fiil yapma ekleri ve örnekleri şunlardır:

2.4.1. +A-

Bu ek genellikle tek heceli isimlere gelerek onlardan geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir.

İlk örnekte *"beriz+e-"* olma bildiren geçişsiz fiil türetirken, ikinci örnekte *"bez+e-"* yapma bildiren geçişli fiil türetmiştir.

Beñzemez hem birbirine dadları (765 b)
Bezenüp cilve urup cevl□n qıla (1184 b)
Hem quruda ol kişi **buñalmış** (6105 a)
Diledi kim bir ulu bağça eyleye (1505 a)
Waqq'a **oğrar** qançaru kim varsa ol (1037 b)
Bes bu niçe **oynamaq** gülmek-durur (567 b)
Ulaşıbilür-iseñ □oğru yara (463 a)
Ol keremden **utanup** öldi bular (8308 b) (*"uvut+a-"*[216])
Rawmetüñden **yarlığa** qullaruñı (3163 a)
Yarlığa dip yalvarışur xa½rete (8265 b)
Ol ki seksen **yaşadı** ğaflet ile (2028 a)

[214] Ergin, a.g.e., s. 170.
[215] Ergin, a.g.e., s. 170.
[216] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 618.

2.4.2. +Al-

+A- ekiyle fiilden fiil yapma -l- ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. Sonu ünsüzle biten sıfatlara gelerek olma ifade eden fiiller türetir:

Sağalur cän dürlü rencden arınur (3015 a)

2.4.3. +Ar-

Bazı sıfatlara ve renk isimlerine gelerek olma ifade eden geçişsiz fiiller türeten bu ek geçişli fiiller de kurabilir. *Garib-nâme'*de tespit edilen örnekleri şunlardır:

ï aç u saqal **ağarur** bil bükilür (2012 b)
İkilikle kimse iş **başarmadı** (556 b)
M□ı işletmek ü **başarmaq** gerek (2904 a)
Az iken her nesne artar **bolarur** (1960 b)

2.4.4. +dA-

Tek heceli isimlere gelen çok işlek olmayan bir ektir:

Qanı ol ilden ile úilm **isteyen** (2681 a)
İmdi gel señ kendüzüñi **izdegil** (2142 a)

2.4.5. +lA-

Bu ek ET'den beri kullanılan en canlı ve en işlek isimden fiil yapma ekidir. Hemen hemen her türlü isme gelebilmekte ve geçişli-geçişsiz fiiller türetmektedir. Ekin işlekliği, türettiği fiillere birbirinden ayrı anlamlar yüklemesiyle de kendini göstermektedir.[217] Bu ek Türkçenin her döneminde ve her sahasında işlekliği en fazla isimden fiil yapma ekidir.[218]

Bu ek, ismin karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını ve sonucunda o nesneyle, eşyayla ilgili olmasını sağlayan yapma bildiren fiiller kurmaktadır.

---

[217] Korkmaz, a.g.e., s. 116.
[218] Sinan Uygun, "+lA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme", Türk Dili, Ekim 2005, S. 646, s. 347.

Suçını **bağışlağıl** x□□aruña (1781 a)
Bağladı başdan başa bir ip-ile (582 b)
Diñle imdi ol sekiz dürlü işi (5847 a)
Dörd yañadın berk süñüle **qapladı** (2500 b)

+lA- eki yansıma isimlere de gelerek geçişsiz fiiller oluşturabilir:

Gürleyüp gök yüzine bulıt ağar (2081 a)

+lA- eki dar ünlüyle biten isimlere gelerek ünlüsünün düşmesine neden olur. Bu anlamdan da geçişli fiiller türetmektedir.

Niçe **bisler** uşbu xalqı Mevli gör (2069 b) (< besi+le-)

+lA- eki, ismin gösterdiği nesneyi araç olarak kullanarak o nesne ile yapılan işi anlatan geçişli fiiller türetir.

Kimi □ayd ehlidür ol **avlar** avın (6936 a)
Y□xud anuñ erliginde **ferlene** (6426 b)
Gözleyelüm her birinüñ yirini (367 b)
İşlemege eli ire her işi (2758 a)
úUmmanı **qışlap** bular döner yine (480 b)

+lA- eki, ismin belirttiği nesneyi bir şeye bağlamayı, eklemeyi gösteren geçişli fiiller türetir:

Öñ gelenler daxı anı **birledi** (118 a)
¥anı l□ıyık göz ki sini **boylaya** (84 a)
Kendü **gizlendi** odın virdi dile (116 b)
Bu sözi qança varur □**oylayalum** (1615 b)
Yidi iqlîm xalqın anda □**oylaya** (1505 b)
Durdı anda qışladı vü **yayladı** (1531 b)

2.4.6. +lAn-

+lA- ekiyle fiilden fiil yapma eki olan -n-'nin genişlemesiyle oluşmuştur. Yapısı itibarıyla +lA- ekine benzemektedir. Ancak burada -n-'den dolayı dönüşlülük söz konusudur.

İrte oldı durdılar **atlandılar** (1511 b)
Dirligin **dirliklenüp** yolındasın (2143 b)
Ol gice □abr eyleyüp **qatlandılar** (1511 a)
Biter ol □opraq içinde **köklenür** (3703 b)
Birlig-ile şol qadar **quvvetlenür** (450 a)
Küfr ü ink□r anda **yirlenmiş-durur** (2063 b)

2.4.7. +re-

İşlek bir ek değildir.*Garib-nâme'*de *"im+-re-n-di"* [219]örneği tespit edilmiştir.

Göñli **imrendi** wabîbüñ bunlara (8227 a)

2.4.8. +(I)r-

İşlek bir ek değildir. *Garib-nâme'*de *"belgü+r-"*[220] örneğinde vardır:

Kim **belürdi** hem birinüñ x□arı (1582 b)

"belgür-/ bälgür- fiili "belirmek, görünmek, göstermek" anlamında Eski Türkçede (ETG, s.267, EUTS, s. 38); belgür- şekliyle DLT'de (I, s.387, II, s. 172) ve KB'de (III, s. 74) kullanılmıştır. Çağatay, Harezm ve Kıpçak sahalarında aynı biçimde elgür- şekliyle görülür; Kazak Türkçesinde ise bilgir- şekli vardır".[221] "Belgü isim gövdesine +r isimden fiil yapma eki getirilerek belgü+r fiili yapılmıştır. Bu fiildeki +gü+r kısmı fiilden fiil yapma eki –gür'le karıştırılmamalıdır".[222]

2.4.9. +sA-

---

[219] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 254.
[220] Özkan, a.g.m., s.216.
[221] Nevzat Özkan, "İsme Gelen Ekleri de Alan bir Fiil Gövdesi: Belir- ", TDAY-Belleten 1996, Ankara 1999, s. 216.
[222] Özkan, a.g.m., s. 216.

İşlek bir ek değildir.

Hem içerseñ □ı**sayıcaq** qandurur (1828b)

2.5.1. SIFAT FİİL EKLERİ

Fiillerden yapılarak, onların hareket özelliklerini karşılayan sıfat-fiiller, bir çeşit sıfat olarak cümle içerisinde bulunur. Sıfat-fiiller, fiillere getirilen sıfat-fiil ekleriyle oluşurlar. Sıfat-fiil ekleri, zaman ve hareketi de kısmen belirttiği için çekim eki ile yapım eki arasında bir yer tutmaktadır.[223] Sıfatlar üzerilerine ek alamayacakları için, isim çekim eklerinden birisini alan sıfat-fiil ekleri cümle içerisinde sıfat olmaktan çok isim durumunda bulunurlar. Genellikle geçici türde isimler yaparlar. Ancak kalıplaşarak kalıcı isimler yaptıkları da görülmektedir. Kendilerinden sonra gelen isimlerin düşmesiyle isim görevi görürler. *Garib-nâme'*de karşılaştığımız sıfat-fiil ekleri şu şekildedir.

2.5.1.1. –An

Kullanım alanı geniş bir sıfat-fiil ekidir. Garib-nâme'de *"bekle-y-en, bil-en, egle-y-en, eyd-en, işid-en, öldür-en, var-an, yöri-y-en"* kelimelerinde geçmektedir.

Gerçi Allah'dur bel□dan **bekleyen** (7131 b)
Uşbu >ilmi **bilen** oldı □demî (2609 b)
Pes bu lengerdür gemiyi **egleyen** (7131 a)
Anı hem **eydenden** işitmek gerek (5655 b)
Uymadılar bunlar anı **eydene** (1569 a)
Andan **işiden** çü qıla ittif□q (5656 a)
Öldürenler ğazidür ölen şehid (7721 a)
Evliy□dur doğru **varan** Mevli'ya (1758 b)
>□lem içre **yöriyen** fetva senüñ (886 b)

2.5.1.2. –AsI

[223] Ergin, a.g.e., s. 315.

En yaygın fonksiyonu, kullanıldığı kelimeye gelecek zaman anlamı katmasıdır. Bununla brlikte dilek-istek anlamı taşıyan örnekleri de vardır. –AsI sıfat-fiil eki gelecek zaman ifade etmektedir.

Korkmaz, -AsI ekindeki +sI'nın iyelik eki olduğunu ve –A gelecek zaman ekine gelerek oluştuğunu söylemektedir.[224]

Yoxsa ne var bizde úar½ **eyleyesi**	(1449 a)
>□şıq'uñ úar½ **idesi** nesnesi yoq	(1450 a)
İş bilindi **işleyesi** er gerek	(3679 a)
Geldiler kim göreler **n'olasını**	(628 b)
Padişax **olasıdur** anı seven	(750 b)
Bî-nev□vü nesnesi yoq □**atası**	(3890 b)
Ne dilümüz var anı **söyleyesi**	(1449 b)
B□qi degül **yıqılası** bünyedür	(749 b)

2.5.1.3. -dAçI

Kullanıldığı kelimeye gelecek zaman anlamı katmaktadır. Daha çok isimleşmiş sıfat görevinde kullanılır. Bu sebeple nitelediği isim açık değildir. Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. ET'de oldukça fazla olan bu eke, EAT'de arkaik unsur olarak birkaç örnekte rastlamaktayız: *"gel-deçi, ol-daçı"* örnekleri bulunmaktadır.

Gelmişüñ **geldeçinüñ** ma>būdı bir	(608 b)
Gelmişüñ **geldeçinüñ** maúbūdı ol	(119 b)
Olmışı **oldaçıyı** bayıq bilür	(2315 b)

2.5.1.4. -dUK

Kullanım alanı yaygın olan sıfat-fiil ekidir. Nitelediği isim açık ya da gizli olabilmektedir. Gizli olduğu durumlarda, kendisinden sonra bir isim çekim eki gelmişse isim fonksiyonu kazanarak isimleşir. Edatlarla birleştiği kullanım şekilleri de görülmektedir. Bu durumda da yine kelime adlaşmış sıfat görevinde kullanılır.

---

[224] Zeynep Korkmaz, "-ası, -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", TDAY-Belleten, 1968, s. 31-38.

-dUk eki, iyelik ekleriyle kullanıldığında zaman ifadesi taşıyan mastar ekleri gibi kullanılmaktadır. [225]

EAT'de ek fiil ile -dUK sıfat-fiilinden oluşmuş yapıya örnek bulmak mümkündür. Bu yapı ayrı olarak *idük* şeklinde kullanılabildiği gibi, i- fiili düşerek *–dUk* şeklinde de kullanılmıştır.[226]

*Garib-nâme'*de daima yuvarlak ünlüyle kullanılarak düz ünlülü fiil tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında ise, düzlük-yuvarlaklık uyumuna dâhil olmaktadır. *Garib-nâme* içerisinde tespit edilen kimi örnekler şu şekildedir:

Ayağun **basduq** yire rawmet gele (2814 a)

Qıymetin **bildüg-içün** a□□ bulur (7243 b)

Hîç kimesne **bilmedükdür** dadını (54 b)

>Ömr içinde biriküp **gitdüg-içün** (395 b)

Görmedügin hem göre hem □añlaya (2703 b)

Sevmedük yire kişi r□z açmaya (2751 a)

Şol ekinçi oatı yirler **sökdügi** (8157 a)

Anda **söyleşdügi** bu esr□r-ıdı (2713 b)

İlla bilmez anda maqsūd **ne'ydügin** (2795 b)

¾erre ne bilsün güneş **niçeydügin** (69 b)

2.5.1.5. -mAz

Diğer sıfat-fiil eklerine nazaran çok yaygın değildir. –mAz sıfat-fiil eki geniş zaman ifade etmektedir.

Niçe **bitmez** işleri ol bitürür (2717 b)

Bir **dükenmez** gencdür ol kim buldılar (5957 b)

Ol **dükenmez** xtnı yoxsullarına (1402 b)

Hmç **dükenmez** dür döküp şol kan olan (6569 b)

---

[225] Ahat Üstüner, "-dIk/-dUk ve –AcAk Eklerinin Hareket İsmi Göreviyle Kullanılmaları",
[226] Rıdvan Öztürk, "Eski Osmanlıca ve Türkmencede "İdük" Yapısı" İlmî Araştırmalar 16, İstanbul 2003, s. 77-85.

2.5.1.6. -mIş

Kullanım alanı olarak diğer sıfat-fiil eklerine benzemektedir. -dUk ekini alan fiillerden isimleşmiş sıfatlar oluşurken bu ekten sonra da isim çekim eki geldiğinde isimleşme olmaktadır. -mIş sıfat-fiil eki geçmiş ifade etmektedir. ET'de genellikle –mIş, -mAş ve nadir olarak da –mUş şekilleri kullanılmaktaydı.[227]

Ni'mete **batmış** olur her bir maq□m (1968 a)
Şol **bezenmiş** bağ u bağçe bozılur (1970 a)
Buñ güninde şol **buñalmış** kişiler (6109 a)
Hem quruda ol kişi **buñalmışa** (6105 a)
Ol **dutılmış** mi>deyi şerbet açar (2854 b)
Ellerüñle götüresin **düşmişi** (2813 a)
W□½ırın gör n'eydürüz ol **geçmişi** (1573 b)
Her **yaradılmış** ki var adı-y-ıla (1250 a)
>□lemi gördüm **yazılmış** bir kit□b (7744 a)

2.5.7. Sıfat-Fiil Kalıplaşmaları

İsim-fiillerde olduğu gibi sıfat-fiiller de kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturmaktadır. Bütün sıfat fiillerde bu durum görülmez. Tespit edilen bazı kalıplaşmış sıfat-fiiller şu şekildedir:

Ol sana qarşu biter olur **diken** (1660 b)
İmdi bu biş □ete **qalqan** gerek (3548 a)
Ekmedin biter-idi dürlü **yimiş** (1095 a)
Dürlü **yimiş** dikdiler ol bağçada (1526 a)
Nur tabaqlar □olu dürlü **yiyesi** (2299 a)
Kim bu müminler varuban **yiyesi** (2299 b)

2.6.1. ZARF-FİİL EKLERİ

[227] Kemal Eraslan, Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1980, s. 28.

Zarf-fiiller, hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar cümle içerisinde zamana ve kişilere bağlanmadıkları gibi sıfat-fiillerde olduğu gibi nesne de olmazlar. Hâl ve durumu karşılarlar. Sıfat-fiiller ve isim-fiiller de olduğu gibi isim çekim eklerini almazlar. Zarf-fiiller, isim-fiiller ve sıfat-fiillerle beraber dilin ifadesinde kolaylık sağlayarak cümle fazlalığını önlerler. Türkçenin zarf-fiiller sistemi de ET'den itibaren oldukça gelişmiş bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir.

*Garib-nâme'*de zarf-fiiller, ya tek başlarına zarf şeklinde ya da yardımcı fiillerle birlikte kullanılmışlardır. Yardımcı fiillerle birlikte kullanılan zarf-fiiller tek bir ünlüden veya –p zarf-fiilinden oluşan şekillerdir.

*Garib-nâme'*de kullanılan zarf-fiil ekleri şu şekildedir:

2.6.1.1. -A

İki fiilin arasına girerek birleşik fiil oluşturması en yaygın fonksiyonudur. Bunun dışında kelimeye gelerek -ArAk anlamı kattığı örnekleri de görülmektedir.

Uş göñülde **aqadur** dördi bile (2305 a)
Tüsi **artadur** bile kendü-y-ile (2526 b)
Devletüñ **artadura** her dem-be-dem (1837 b)
Eydebildükçe bu dil tekr□rını (6015 a)
Eydedursun durmadın iqr□rını (6015 b)
>Işq yolında c□nunı terk **idegör** (716 b)
Nitekim wayv□n **toğadur** tü-y-ile (2526 a)
Kim çerağlar **yanadur** anda müd□m (6123 b)
Nefsini **yinemedi** oldı yulın (1591 b)

2.6.1.2. –AndA

*Garib-nâme'*de *"ekil-ende, bit-ende, işid-ende, dut-anda"* örnekleri bulunmaktadır:

Toxm **ekilende** degül **bitendedür** (2234 b)
Söz **işidende** degül **dutandadur** (2234 a)

2.6.1.3. –Alı

*Garib-nâme'*de *"doğ-alı"* kelimesinde tespit edilmiştir:

Doğalı ikrar-ıla gelmek neden (1349 a)

2.6.1.4. -dUgInçA

Yaygın bir zarf-fiil eki değildir. Aynı fonksiyonda kullanılan -InçA eki daha çok tercih edilmiştir. –dUk sıfat-fiil ekinin üzerine iyelik ve eşitlik ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Ol döner taş **döndüginçe** dün ü gün (7773 a)
İrdüginçe □ınar ol xtndan alur (2829 b)
Köyndüginçe ol bu múşūq odına (6247 a)
Yanduğınça rağbeti artar daqı (6248 b)

2.6.1.5. -dUkçA

Zaman ifade eden bir zarf fiil ekidir. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. Düz ünlülü fiil tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık yumunu bozmaktadır. *Garib-nâme'*de tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

İşedükçe dişenür artar unı (7810 a)
Qaynaduqça qurıdur taşdan beter (6720 b)
T□cih□n **olduqça** ol ma'mūr ola (5823 b)
Ten **ulalduqça** □onı artar-ıdı (2525 b)
Qıymeti **yanduqça** artar hemçü 'ūd (6204 b)
İlla güç **yitdükçe** teslim ü rı½□ (3666 a)

2.6.1.6. –dUkdA

*Garib-nâme'*de *"ol-duqda"* örneği vardır. –dUk sıfat-fiil eki üzerine +dA bulunma hâli eki getirilerek oluşmuştur.

Kedxud□**olduqda** düny□kedi der (2020 a)

2.6.1.7. -I

Asıl fiillere gelerek birleşik fiil yapan bir ektir. *Garib-nâme'*deki örnekleri şu şekildedir:

Anuñ-ıçun **birikimez** w□leri	(727 b)
Waq Çalab'uñ rawmetini **bulıgör**	(1038 b)
Göñline düny□ğamı yol **bulımaz**	(6139 a)
Uşbu söz **eydivirür** diñleyene	(1699 a)
Ma>niyi bu dil bey□n **eyleyimez**	(1773 a)
>□qıl-ısañ birlige **ulaşıgör**	(385 a)
Gerçi qudret **viribilür** bî-neseb	(7824 b)

2.6.1.8. -IçAK

Ekin sert ve yumuşak biçimleri vardır. Ancak yaygın olarak -IçAK şekli kullanılır. Zaman ifade eden bir zarf-fiil ekidir. -InçA anlamında kullanılmaktadır. Ancak aralarında çok ince bir kullanım farklılığı vardır. -InçA geniş ve uzak bir zaman dilimini kapsarken -IçAK ekinde ise yakın ve daha dar bir zaman vardır. Âdeta bu şekilde hareketin çabuklaştırılıp hızlandırıldığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

İş **bitiçek** tağılısar her biri	(2262 a)
Şol-ıdı kim **doğıçaq** oğlancuğı	(2524 b)
Eyle işleñ kim **geçicek** rūzig□ı	(2391 a)
Güz **geliçek** nesne girmez eline	(1979 a)
úIşq **geliçek** kişiden ne gitdügin	(6228 b)
Göricek anlar bilür ol cevheri	(6631 b)
İşidiçek úışq eri awv□lini	(6260 a)
Oturıçaq girü durmaq dilemez	(2431 a)

2.6.1.9. -InçA

Eklendiği kelimeye zaman anlamı katar. *Garib-nâme'de* -InçA şekliyle kullanılmıştır.

T□ki dörd y□ı **gelmeyinçe** bir yire	(243 a)
T□**qopınça** ol qıy□met günleri	(1805 a)

T□ol uxt **olınça** kim güneş toğa (513 b)

T□ki c□n xarc **olmayınça** mu□aqa (1442 a)

Sürmeyinçe yörimez doğru yola (2529 b)

T□göñüller **uymayınça** bir yire (374 a)

Göz **yumınça** bir deñiz geçer-idi (302 b)

2.6.1.10. -InçAK

Fonksiyonu -InçA'ya benzemektedir. Kullanıldığı kelimeye zaman anlamı katar.

Kim **anñınçaq** ah idersiñ bunda sen (3810 b)

Lenger anı **dutmayınçaq** kim dutar (7130 a)

Oqıyınçaq biline söz ğ□yeti (6835 b)

2.6.1.11. -ken

Ekin yalnız ince ünlülü biçimi kullanılmaktadır. İsimlerde kullanılacağı zaman isimden sonra gelen i- fiilinin üzerine getirilir. i- fiili açık ya da gizli biçimde bulunabilmektedir. Fiillerde kullanıldığında da yine i- fiili gizli ya da açık biçimde bulunur. Bu durumda da kelimeye birleşik zamanlı fiil anlamını verir. Çünkü -ken eki, zaman anlamı taşıyan bir zarf-fiil ekidir.

Ser-nigūn **durmışken** ol emr-i xud□(3270 a)

Gör **giderken** Tañrı yolında n'ider (3553 b)

Geh görinür **uyanıqken** gündüzin (6033 a)

Yoğ-iken bu ú□emi var eyledi (5734 a)

Yoğ-iken var eyledi her nesneyi (6350 b)

2.6.1.12. -mAdIn

Durum ifade eden bir zarf-fiil ekidir. Ekin olumsuzluk ifade etme görevi vardır. EAT'de -mAdIn biçimindeki dar ünlü ile kullanımı dikkat çekmektedir

Yapısı ve oluşumu oldukça karışık olan bu ekin, olumsuz bir fiil tabanından –t ile yapılan bir ismin vasıta hâli eki almasıyla (-ma-t-ı-n ve –me-t-i-n) oluştuğu söylenmektedir.[228] Bu arada –t+ eki iki ünlü arasında tonlulaşarak d'li kullanılmıştır. Ekin *Garib-nâme'*de bulunan örnekleri şu şekildedir:

Dün ü gündüz **durmadın** d□yim döner (5742 b)
Ay u güni **durmadın** gerd□n qılan (6564 b)
Uşbu mülke **gelmedin** qanda idi (2276 b)
Ekmedin biter-idi dürlü yimiş (1395 a)
D□yim□**eksilmedin** anda aqar (2304 b)
Kesmedin günden güne rızqın virür (7451 b)
¥oğmadın inq□ı-ıla ölmek neden (1349 b)

2.6.1.13. -U

Durum ifade eden bir zarf-fiil ekidir. Kullanıldığı kelimeye -ArAk zarf-fiil eki anlamı katar. Yaygın kullanımı ise fiillerin arasına girerek yapı bakımından birleşik fiillerin oluşumunu sağlamaktır.

Düş içinde **gizlenü** iş gördiler (7632 b)
Nire varur **görnüdur** yirlü yiri (2262 b)
Birisi **görnü-durur** biri wic□b (676 b)
Bu me¤eldür **görnügeldi** gözüme (7787 a)
Görmeyene **gösterüdurmak** dgerek (7840 a)
Wükmini **iltümeye** ú□ciz qala (1743 b)
W□ini **irdeyüdura** dem-be-dem (1748 b)
Yay güninde **yaylayu** kölge qova (1978 b)

2.6.1.14. UbAn

[228] Ergin, a.g.e., s. 324.

-Up zarf-fiil ekiyle fonksiyonu aynıdır. Hareketin durumunu ifade etmede kullanılmaktadır. *Garib-nâme'*de *"id-üben, qızdur-uban, öldür-üben, söylen-üben, tağıl-uban, var-uban, yügrüş-üben"* örneklerinde rastlanmıştır.

Meyl **idüben** olmış-ıdı □şin□ (7923 b)
Oddur anı **qızduruban** qaynadan (6643 a)
Öldürüben yire döker qanını (1720 b)
Söylenüben söz tam□n olduğı dem (1318 a)
¥ağıluban dutdılar tağı □aşı (443 b)
C□n **varuban** gördügin dil söyleye (2318 a)
Yügrüşüben dünyada bağrın sürir (7175 b)

2.6.1.15. –UbAnIn

Korkmaz, -pAn zarf-fiil ekinin -p zarf-fiil ekindeki görevin –An ekiyle tekrarlanması olduğunu söylemektedir. Buna bağlı olarak ET'deki -pAn zarf-fiil eki, EAT'de –UbAn olarak genişlemiş daha sonra da –I ve –In zarf-fiil eklerini de alarak önce –UbAnI ve -UbAnIn şeklinde bir kez daha genişleyerek ek yığılması oluşturulmuştur.[229]

-UbAn eki kadar işlekliği geniş olmayan bu eke, *Garib-nâme'*de *"baq-ubanın, gel-übenin"* örneklerinde rastlanmıştır.

Ne gözi **baqubanın** úibret dutar (1175 a)

Gelübenin dünyada tağıldılar (456 b)

2.6.1.16. (U)-p

Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelerek fiilin durumu ifade edilir. Ancak ünsüzle bitenlerde ünlünün vezin gereği düşmesiyle kullanıldığı birkaç örneği de mevcuttur.
Ekin –p şekliyle kullanıldığı örnekler *Garib-nâme'*de şu şekildedir:

>□qıl oldur işi **añlap** söyleye (2037 a)

[229] Zeynep Korkmaz, "Türkçede –n Zarf-Fiil Eki ile –pan/-pen Eki ve Türemeleri", TDAY- Belleten, 1984, s.155-165.

Yolın **arap** kendü eksügin bula (866 b)
Tende c□nı niçedür **dip** söyleye (5821 b)
Anı daxı niúmet **eylep** ol Celîl (1831 a)
Yir gök ehli cümle **gözlep** göremez (114 b)
Bulmaz ol dermanı **istep** dörd yana (3872 b)
Dörd yanadan □**olp** □**olp** geldi rev□n (1583 a)

Ekin –Up şekliyle kullanımı da *Garib-nâme'*de oldukça yaygındır.

Yaygın olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. Düz ünlülü fiil tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Fiilleri durum yönünden niteleyen bir ektir. Zarf- fiillerden fonksiyon itibariyle yakın olanlar birbirinin yerine rahatlıkla kullanılabilmektedir. Bu sebeple -Up eki -ArAK zarf-fiil eki anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca bu ekin öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanıldığı örnekler de fazladır.

>Ömr içinde **biriküp** gitdüg-içün (395 b)
Şol oğuldur ol **bitüp** nefsden gele (2367 a)
Döşenüp ferşden □olu >arşa degin (7726 a)
Ol gice **eyleyüp** qatlandılar (1511 a)
Ermeni zünn□ **kesüp** dînden döne (5963 b)
Xtş Xud□yî meclis anda **qurılup** (815 a)
Qanqısıdur Waq **ögüp** söyledügi (2256 a)
Yüz **urup** yine deñize akdılar (444 b)
Her birine **yügürüp** mi irişür (6045 a)

2.6.17. Zarf Fiil Kalıplaşmaları

Zarf-fiiller kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturabilmektedir. Tespit edilen bazı kalıplaşmış zarf fiiller şu şekildedir: *"çevir-e, toğur-ı*[230]*, ert-e*[231]*, qarış-u*[232]*, yan-a*[233]*"*dır.

[230] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 564.
[231] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 204.
[232] Paçacıoğlu, a.g.e., s. 290.

İşi qurı **çevre** oturmış olur (3873 a)

Nefsüne bu **doğru** yolı göstere (2699)

Kim sañ̃a l□ıq yolı **doğru** vara (1571 b)

İrte oldı durdılar atlandılar (1511 b)

Ol sañ̃**a qarşu** biter olur diken (1660 b)

Padişaxa **qarşu** qullıq qıldura (2698 b)

Çıqar añ̃**a qarşu** durur □aff u □af (2082 b)

Hem **yene** cism-i melekdür bir qatı (2585 a)

---

[233] "Eski Türkçe devrinden beri cümle başı, tekerrür ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır." Necmettin Hacıeminoğlu, "Türk Dilinde Edatlar", MEB Yay., İstanbul, 1992, s.257.

SONUÇ

Bu çalışmamızla Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden *Garib-nâme*'deki ekleri çeşitli yönleriyle ortaya koyduk. Çalışma sonunda konuyla ilgili ulaştığımız tespitlerimiz şunlardır:

Genel Türkçede bulunan isim çekim ve fiil çekim ekleri *Garib-nâme*'de bazı fonetik değişiklikler dışında aynı şekilde kullanılmıştır. Bugün kullandığımız işleklik derecesi geniş olan ekler, yine aynı şekilde *Garib-nâme*'de yaygın biçimde bulunmaktadır.

Garib-nâme'de dikkati çeken özelliklerden birisi zamanlar arasındaki kaymaların yaygınlığıdır. Pek çok zaman eki kendi fonksiyonunun yanında diğer zaman ve kip ekleri yerine de kullanılmıştır. Bu zaman kaymalarından en yaygını istek kipinde görülmektedir. İstek ekinin geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, gereklilik kipi, emir kipi ve şart kipi yerine de kullanılması bunun en açık örneğidir.

Garib-nâme'de çekim eklerinin şekilleri sınırlı olduğu hâlde anlam kaymaları ve anlam genişliği yoluyla anlatımın aksamaya uğramadan devam ettiği görülmektedir. Bu durum dönemde yazılan diğer eserlerin dillerinde de görülmekte ve Türkçenin anlatım zenginliğini ortaya koymaktadır. Yani ekler sınırlı olduğu hâlde anlatım zengindir.

Garib-nâme'den tespit edilen önemli bir isim çekim eki özelliği de bulunma hâli ekinin tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi ayrılma hâli eki yerine kullanılmasıdır. Ayrıca ayrılma hâli ekinin arkaik bir unsur olarak +dIn şekli de eserde mevcuttur.

Garib-nâme'de Eski Anadolu Türkçesinin diğer eserlerinde genel olarak görüldüğü gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre bazı ekler daima düz, bazıları ise daima yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman eki her zaman "-mIş" olarak kullanılırken, görülen geçmiş zaman eki teklik ve çokluk 3. kişi dışında daima "-dU" biçiminde yer almıştır.

Eski Türkçede eklerin büyük oranda ünsüz benzeşmesi kuralına uymasına rağmen *Garib-nâme*'de eklerin bu kurala uymadıkları görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde tek şekilli olan ve büyük ünlü uyumunu bozan +ki eki *Garib-nâme*'de +qI, +ğI biçiminde kullanılmıştır.

Garib-nâme'den yola çıkarak eserin eklerini ve eklerin fonksiyonlarını tespit ettik. Bu çerçevede günümüz Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinin diğer eserleriyle bağlantı kurmaya gayret ettik. Ancak binlerce beyitten oluşan bir eseri her bir ek açısından tek tek inceleme çabası sonucunda ne kadar dikkat edilse bile elbette dikkatimizden kaçan unsurlar olacaktır. Fakat bütün eksikliklerine rağmen bu çalışmanın *Garib-nâme*'yi içerdiği ekleri tespit etme noktasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu çalışmamız, eğer *Garib-nâme*'yi ve dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesini aydınlatmak açısından araştırmacılarımıza bir nebze de olsun ışık tutabilirse kendimizi başarılı olmuş sayacağız.

KAYNAKLAR

Acarlar, Kevser, “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, Türk Dili, Haziran 1960, s. 213.

Agar, M. Emin, “Şimdiki Zaman Kipi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1995, s. 97. s. 233-237.

Akalın, Mehmet, Dil Yazıları, (hz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2001.

Arat, Reşid Rahmeti, “Notlar”, Atabetü’l- Hakayık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 111.

Argunşah, Mustafa, “Ünlü Gerundiumunun “-mAğA” Yerine Kullanılışı”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK. Yay., Ankara 1999, s. 117-125.

Argunşah, Mustafa, Tuhfe-i Murâdî, İnceleme- Metin- Dizin (doktora tezi), İstanbul, 1989.

Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara, 1990.

Brendemoen, Bernt, “Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -miş’li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK.Yay, Ankara, 1999.

Buran, Ahmet, “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında kullanılışı”, TDAY-Belleten 1994, s. 13.

Caferoğlu, Ahmet, “Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”, TDAY- Belleten, 1971, s. 5.

Clouson, Sir Gerhard, An Etymological Pre-Thirteent-Century Turkish, Oxford, At the Clarendon Pres, 1972.

Dilçin, Cem, Süheyl ü Nevbahar, Ankara, 1991.

Doerfer, Gerhard, “Proto- Turkic: Reconstruction Problems”, TDAY- Belleten 1975-1976, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 42.

Eckmann, Janos, Çağatayca El Kitabı, (çev. Günay Karaağaç), Akçağ Yay., Ankara, 2003.

Eckmann, Janos, "Türkçede –raq, -rek Ekine Dair", TDAY- Belleten, 1953, s. 49.

Eckmann, Janos, "Çağataycada İsim-Fiiller", TDAY-Bellleten 1962, s. 51-60.

Eker, Süer, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara, 2003.

Eraslan, Kemal, "Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu", 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, TDK Yay., Ankara, 1999, s.381–385.

Eraslan, Kemal, "Türkçede İsim-Fiiller", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK. Yay., Ankara, 1999, s. 119-125.

Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation A Functional Approach to tha Lexicon, Otto Harrassowitz- Wiesbaden, C.1, 1991.

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 1993.

Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı- Metin, İndeks, Gramer, I-II, TDK Yay., Ankara, 1958.

F. Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçe'si XV.yy., Enderun Kitabevi, İst. 1994.

Gabain, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara, 2000.

Gencan, Tahir Nejat, "Geniş Zaman Kipi, "Türk Dili, Ocak 1974, S. 268, s. 325.

Gülensoy, Tuncer, Türkçe El Kitabı, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Gülsevin, Gürer, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara, 1997.

Gülsevin, Gürer, Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.

Gülsevin, Gürer, "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", TDAY-Belleten 1997, TDK Yay., Ankara 2000, s. 215-224.

Gülsevin, Gürer; Boz, Erdoğan; Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.

Günşen, Ahmet, İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı- Edebî Kişiliği ve Eserleri), Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir, 2006.

Hacıeminoğlu, Necmettin, Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Hacıeminoğlu, Necmettin, "Türk Dilinde Edatlar", MEB Yay., İstanbul, 1992.

Hatiboğlu, Vecihe,Türkçenin Ekleri, TDK Yay., Ankara, 1974.

Kahraman, Tahir, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999.

Karaağaç, Günay, Çağatayca El Kitabı, İst. Üni. Edeb. Fak. Yay., İst., 1988.

Karahan, Leyla, "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 605-611.

Karahan, Leyla, "Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili- Ağız İlişkisi", 2000 yılında Çeşme'de yapılan Türk Dili Kurultayında sunulmuştur.

Kaymaz, Zeki, Âşık Paşa Garib-Nâme (Dil Özellikleri- Kısmî Transkripsiyon- Söz Dizini), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1989.

Koraş, Hikmet, "Türkiye Türkçesinde Gereklilik", Türklük Bilimi Araştırmaları 2005 Bahar, S. 17, s. 135-154.

Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003.

Korkmaz, Zeynep, Marzuban-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992.

Korkmaz, Zeynep, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. 1, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 12-84.

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede ok/ ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara, 1995, C. I, s.108.

Korkmaz, Zeynep, "-ası, -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", TDAY-Belleten, 1968, s. 31-38.

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede –n Zarf-Fiil Eki ile –pan/-pen Eki ve Türemeleri", TDAY- Belleten, 1984, s.155-165.

Korkmaz, Zeynep, Marzubân-nâme Tercümesi, Ankara, 1973.

Levend, Agâh Sırrı, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Fakrnâme ve Vasf-ı Hâl", TDAY- Belleten, 1953, s. 205-255

Levend, Agâh Sırrı, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha Hikâye ve Kimya Risalesi", TDAY- Belleten, 1954, s. 265-276.

Mansuroğlu, Mecdut, "Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçe'sine Yaklaşan Manzumesi", TDAY Belleten, 1956, s.134.

Mansuroğlu, Mecdud, "Türkçede -Gu Ekinin Fonksiyonları", Türkiyat Mecmuası, C. X, 1953, s. 342.

Mansuroğlu, Mecdut, “Eski Osmanlıca”, Tarihi Türk Şiveleri (Terc. Mehmet Akalın), Ankara, 1988, s. 266

Mazıoğlu, Hasibe, Ahmed Fakih Kitabu Evsafı Mesâcidi’ş- Şerîfe, TDK Yay., Ankara, 1974.

Özkan, Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Özkan, Mustafa, “Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki –A / -E’nin Kullanılışı Üzerine”, Uluslar Arası “Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi” Toplantısı, 3-4 Aralık, 1999, İstanbul.

Özkan, Nevzat, “İsme Gelen Ekleri de Alan bir Fiil Gövdesi: Belir- ”, TDAY-Belleten, 1996, Ankara, 1999, s. 213-220.

Özönder, Sema Barutçu, “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay. Ankara, 1999, s. 56-64.

Öztürk, Rıdvan, “Eski Osmanlıca ve Türkmencede “İdük” Yapısı” İlmî Araştırmalar 16, İstanbul 2003, s. 77-85.

Paçacıoğlu, Burhan, VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006.

Sarıca, Bedri, “Türkçede -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu”, İlmî Araştırmalar, S. 22, Güz 2006, s.208.

Sertkaya, O. Fikri,“–an –en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, TDAY-Belleten 1989.

Şahin, Hatice, Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yay., Ankara, 2003.

Tekin, Talat, Makaleler, Grafiker Yay., Ankara 2003.

Tekin, Şinasi, İştikakçının Köşesi, Simurg Yay., İstanbul, 2001.

Tekin, Talat, Makaleler I, Grafiker Yay., Ankara, 2003.

Tietze, Andreas, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Simurg Yay., İstanbul, 2002.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer- Metin- Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

Türk, Vahit, “Türkçe’de Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, TDAY-Belleten 1996, s. 291-340.

Türkyılmaz, Fatma, Tasarlama Kiplerinin İşlevleri, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 10.

Uygun, Sinan, “+lA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme”, Türk Dili, Ekim 2005, S. 646, s. 347.

Üstünova, Kerime, “Dilek Kipleri ve Zaman Kavramı”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C. LXXXVIII, S. 635, s. 678.

Yakut, Sevinç, “Garib-nâme’de İstek Ekinin Fonksiyonları”, Âşık Paşa ve Türkçe Bilgi Şöleni (24-25 Mayıs 2007), Kırşehir, Basılmamış Bildiri.

Yavuz, Kemal, “Âşık Paşa’nın Dil Üzerine Düşünceleri ve Türkçe’ye Hizmetleri”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İst. Üni. Edb. Fak. Yay, 2005, (XXXII), s. 240.

Yavuz, Kemal, Âşık Paşa, Garib-nâme, TDK Yay., I/1, I/2, II/1, II/2, İstanbul, 2000.

ÖZ GEÇMİŞ

1981'de Niğde'de doğdu. İlköğrenimi Talas Fatma Zehra Dülgeroğlu İlkokulu'nda tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimini Fatma-Kemal Timuçin Anadolu Lisesi'nde bitirdi. 1999 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2004 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili bilim dalında lisansüstü eğitime başladı. Hâlen aynı bölümde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri:
Ev tel: 0352 4380391
İş tel: 0352 4374901/33263
İletişim Adresi:
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: sevinc.yakut@gmail.com
syakut@erciyes.edu.tr